

ΝΙΚΟΥ ΚΟΤΖΙΑ

**ΣΥΝΕΙΔΗΤΟ
ΚΑΙ ΑΥΘΟΡΜΗΤΟ**

ΚΜΕ

110 ΧΡΟΝΙΑ
ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ
ΤΟΥ Β.Ι. ΛΕΝΙΝ

6

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Ἡ προοδευτική ἀνθρωπότητα γιόρτασε τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1980 μιά σημαντική ἐπέτειο: Τὰ 110 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ μεγάλου στοχαστῆ καὶ ἐπαναστάτη, τοῦ θεμελιωτῆ τοῦ πρώτου στὸν κόσμο σοσιαλιστικοῦ κράτους, Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν.

Τὸ Κέντρο Μαρξιστικῶν Ἑρευνῶν, τιμώντας τὴ σημαντική αὐτὴ ἐπέτειο, ὀργάνωσε, τὸν Ἀπρίλη καὶ Μάη τοῦ 1980, μιά σειρά ἐκδηλώσεις στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ ἄλλες 15 πόλεις τῆς Ἑλλάδας, ποὺ τίς παρακολούθησαν πάνω ἀπὸ 15.000 ἄτομα.

Στὶς ἐκδηλώσεις αὐτές ἔγιναν ὁμιλίες, ἀπὸ Ἕλληνες καὶ σοβιετικούς ἐπιστήμονες, γιὰ τὸν Λένιν καὶ τὸ λενινισμό, ποὺ στέκει καὶ σήμερα ἡ σημαία τοῦ διεθνοῦς ἐπαναστατικοῦ κινήματος.

Τὸ Κέντρο Μαρξιστικῶν Ἑρευνῶν, σὲ συνεργασία μὲ τίς Ἐκδόσεις «Σύγχρονη Ἑποχή», δίνει τίς ὁμιλίες — ἐπτὰ συνολικά — στὴ σειρά αὐτὴ ξεχωριστῶν ἐκδόσεων μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «110 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Β.Ι. Λένιν».

Ἡ μπροσούρα αὐτὴ περιέχει τὴν ὁμιλία τοῦ Νίκου Κοτζιά μὲ θέμα «Συνειδητό καὶ αὐθόρμητο», ποὺ ἔγινε στὰ πλαίσια τῶν πιὸ πάνω ἐκδηλώσεων.

ΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΚΑΙ ΑΥΘΟΡΜΗΤΟ

Ἡ ἐπικαιρότητα τῆς φιλοσοφικῆς αἰτιολόγησης τῆς ἀνάγκης συνειδητῆς ὀργανωμένης δραστηριότητος τοῦ προλεταριάτου ἀπὸ τὸ Λένιν καὶ ἡ ἰδεολογικὴ πάλη σήμερα.

Ἡ ἐπανάστασή σου γίνεται γρήγορα καὶ
διαρκεῖ μιά μέρα
Τὴν ἐπαύριο ἔχει καταλαγιάσει
Ἀλλὰ ἡ ἐπανάστασή μας ἀρχίζει αὐριο
Νικᾷ καὶ ἀλλάζει τὸν κόσμο
Ἡ ἐπανάστασή σου σταματᾷ ὅταν ἐσύ σταματᾷς
Ἡ ἐπανάστασή μας συνεχίζει ὅταν ἐσύ ἔχεις σταματήσει

Εἶναι ἀνάγκη ν' ἀλλάζει ὁ κόσμος:
ὀργή καὶ καρτερία, γνώση καὶ ἀγανάκτηση
γρήγορη παρέμβαση, βαθιὰ σκέψη
ψύχραιμη ὑπομονή, ἀτέλειωτη ἐπιμονή
κατανόηση τῶν ἐπιμέρους καὶ κατανόηση τοῦ ὅλου

Μόνο διδασκόμενοι ἀπὸ τὴν πραγματικότητα
μποροῦμε ν' ἀλλάξουμε τὴν πραγματικότητα!

Μπέρτολντ Μπρέχτ

Ἡ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος τῆς σχέσης αὐθόρμητου καὶ συνειδητοῦ δέν μπορεῖ νά 'χει σάν κύρια ἀφετηρία τὰ πρόσφατα «αὐθόρμητα» ξεσπάσματα τμημάτων τῆς νεολαίας, ἰδιαίτερα τῆς φοιτητικῆς (τέλη 1979). Ἡ «ἀμφισβήτηση» καὶ τὸ «αὐθόρμητο»

ανάμεσα στους διανοούμενους, είναι μόνο μία στιγμή της προβληματικής της διάλεξης που ακολουθεί, και μάλιστα όχι η κύρια. Τό θέμα που αναπτύσσεται στο κείμενο είναι βασικά δεμένο με την κύρια και, κατά συνέπεια, «κεντρική», επαναστατική δύναμη της ελληνικής κοινωνίας, την εργατική τάξη. Οι εμπειρίες των μεγάλων απεργιών, που ο ίδιος ο συγγραφέας έζησε από κοντά, όπως αυτές του Σκαλιστήρη (1976), της Λάρκο (1977), της ΠΕΣΙΝΕ (1977), επιβεβαίωσαν γι' άλλη μία φορά πώς η εργατική τάξη μπορεί μέσω από την πάλη των επιμέρους ζητημάτων να οργανωθεί και να πολιτικοποιεί τους αγώνες της. Ταυτόχρονα, καθημερινά γεννιέται τό έρώτημα: Γιατί υπάρχουν εργάτες που, πηγαίνοντας κόντρα στ' αντικειμενικά τους συμφέροντα, συχνά υποστηρίζουν απόψεις, δυνάμεις και κόμματα που ουσιαστικά στρέφονται εναντίά τους;

Η τοποθέτηση του ζητήματος που ακολουθεί, για τη σχέση «αυθόρμητου και συνειδητού», αποτελεί μία προσπάθεια θεώρησης των μεταχουντικών εμπειριών της πάλης της εργατικής τάξης και των μικροαστών. Μία προσπάθεια, δηλαδή, να δοθεί ή φιλοσοφική (ιστορικοϋλιστική) αιτιολόγηση της ανάγκης οργάνωσης της πάλης του προλεταριάτου, μία και δεν αρκεί ή «αυθόρμητη πρακτική» για να ξεπεραστεί ο καπιταλισμός.

1. Εισαγωγή

Στή χώρα μας, σήμερα, που όξύνεται παραπέρα ή κρίση του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, που διευρύνεται ο ρόλος του κράτους, που μεγαλώνει κι άλλο ή ανάγκη της οργανωμένης πάλης της εργατικής τάξης και όλων των εργαζομένων, είναι επίκαιρα

όσο ποτέ άλλοτε τά διδάγματα του Λένιν για την πάλη ενάντια στην αστική ιδεολογία και τόν οπορτουνισμό, τό μικροαστικό σοσιαλισμό καθώς και τόν αναρχισμό, την πρακτική της ατομικής τρομοκρατίας και της υπόκλισης στο αυθόρμητο.

Η ανάπτυξη της πάλης του προλεταριάτου και των άλλων αντιμονοπωλιακών δυνάμεων της χώρας μας, από τη μία, ή όξυνση της ιδεολογικής επίθεσης και της πολιτικής του αυταρχισμού των μονοπωλίων και του κράτους τους, από την άλλη, βάζουν επιτακτικά μπροστά σέ κάθε μαρξιστή-λενινιστή τό καθήκον νά μελετά: α) Τούς όρους διαμόρφωσης ταξικής συνείδησης του προλεταριάτου, του «νεκροθάφτη», όπως έλεγε ο Μάρξ, του καπιταλισμού. β) Τούς πρακτικούς δρόμους, μέσω από τούς όποιους συνειδητοποιείται ή στρατιά της επανάστασης. γ) Τίς αντικειμενικές συνθήκες που βοηθάνε ή αναστέλλουν τη διαμόρφωση ταξικής συνείδησης. Μ' άλλα λόγια, καθήκον του κάθε επαναστάτη είναι νά κατανοεί τη διδασκαλία των Μάρξ-Ένγκελς-Λένιν και μέσω από την πρακτική του κινήματος νά προσαρμόζει τά συμπεράσματα του ιστορικού και διαλεκτικού υλισμού.

Η πολυπλοκότητα της σημερινής καπιταλιστικής πραγματικότητας και τά προβλήματα που αυτή δημιουργεί, οδηγούν όλο και νέες μάζες στην αυθόρμητη «άρνησή» της. «Άρνηση» που, αν δεν μπει στο κανάλι της συνειδητής οργανωμένης πάλης, μπορεί νά λειτουργήσει απλά έκτονωτικά απέναντι στην έξουσία των μονοπωλίων, νά οδηγήσει σ' ένα άσκοπο ξόδεμα δυνάμεων, ελπίδων και συναισθημάτων των φορέων αυτής της «άρνησης». Τό αποτέλεσμα θά 'ναι, αυτοί οί φορείς νά νιώθουν απογοήτευση, νά επιστρέφουν σήμερα στην ιδιωτική ζωή, και ίσως μελλοντικά νά οδηγηθούν σέ αυθόρμητα, αποπροσανατολισμένα, χωρίς αποτέλεσμα, ξεσπάσματα.

Ἀπό τὴν πιὸ πάνω ἐκτίμηση, εἶναι φανερό ὅτι τὸ ὀργανωμένο λαϊκὸ κίνημα σήμερα πρέπει νὰ ἐνσωματώσει ἐκεῖνα τὰ αὐθόρμητα ξεσπάσματα, πού περι- κλείουν μέσα τους τὸ σπóρο τοῦ δημιουργικοῦ, καὶ νὰ τὰ συνειδητοποιήσει, ἀπορρίπτοντας καὶ καταπο- λεμώντας ταυτόχρονα τὸ αὐθόρμητο, πού διαλυτικὰ στρέφεται ἢ τὸ στρέφουν ἐνάντια στοῦ λαϊκοῦ κίνημα, πού δρᾷ κάτω ἀπὸ τὴ σημαία τῆς ἀστικῆς ἰδεολο- γίας.

2. Τί εἶναι ταξικὴ συνείδηση

Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ τί εἶναι ταξικὴ συνείδηση, προϋποθέτει ἀρχικὰ τὸν καθορισμὸ τῆς τάξης ἢ ὁμά-δας τῆς κοινωνίας, πού εἶναι τὸ ὑποκείμενο τῆς ἱστο-ρίας.

Σ' ἀντίθεση μέ τὸν Ἀλτουσέρ, πού πιστεύει πὼς «ἡ ἱστορία δέν ἔχει «κέντρο», ἀλλὰ διαθέτει δομὴ χω-ρίς κέντρο»¹, ὁ ἱστορικός ὕλισμός διδάσκει ὅτι ἡ ἱστο-ρία ἔχει «κέντρο», δηλαδή ὑποκείμενο, πού εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἱστορία ἔχει βέβαια πάντα συγκεκριμέ-νες διαστάσεις. Στόν καπιταλισμό, τὸ ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας εἶναι τὸ προλεταριάτο. Τὴν ταξικὴ του συν-είδηση μπορούμε νὰ τὴν ὀρίσουμε, καταρχήν, σάν τὴν ἀντανάκλαση τῶν νομοτελειῶν ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας, σάν τὴ συνείδηση τῆς ἀνάγκης γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ τάξη, γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς δικτατορίας τοῦ προλετα-ριάτου καὶ τὴν οἰκοδόμηση τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας. Ἡ θεωρητικὴ ἐκφραση τοῦ προλεταριακοῦ κινήμα-τος, ὁ ἐπιστημονικὸς σοσιαλισμὸς, συστηματικοποιεῖ καὶ αἰτιολογεῖ τὰ πιὸ πάνω².

Τὸ προλεταριάτο, γιὰ νὰ ἔχει ταξικὴ συνείδηση, θὰ πρέπει νὰ κατανοεῖ σωστά τὰ ἑξῆς: α) τίς ὕλικές ἀντι-

κειμενικὲς συνθήκες ὑπαρξῆς καὶ διαβίωσής του σάν τάξης, β) τίς πραγματικὲς του σχέσεις μέ τίς ἄλλες τάξεις, τοὺς θεσμούς καὶ τοὺς μηχανισμούς τῆς ἀστι-κῆς κοινωνίας καὶ γ) τὸν ἀντικειμενικὰ καθορισμένο ἐπαναστατικὸ ρόλο στοῦ προτσῆς ἀνάπτυξης τῆς ἱστορίας. Παραπέρα, γιὰ νὰ ἔναι σωστὴ αὐτὴ ἡ συνεί-δηση, θὰ πρέπει τὸ προλεταριάτο νὰ ἰδιοποιεῖται, ν' ἀφομοιώνει δηλαδή συνειδητὰ, τὴν κοινωνικὴ πραγ-ματικότητα³. Γιὰ νὰ γίνεи βέβαια αὐτὸ τὸ τελευταῖο, χρειάζεται, ὅπως θὰ δείξουμε πιὸ κάτω, ἡ μεσολάθη-ση τοῦ κόμματος.

Ἡ ταξικὴ συνείδηση, ὅπως τὴν ὀρίσαμε πιὸ πάνω, γιὰ ν' ἀποκτηθεῖ ἀπὸ τὸ προλεταριάτο, περνᾷ, στὶς σημερινὲς συνθήκες, ἀπὸ τίς ἑξῆς 6 βασικὲς φάσεις.

Ἡ πρώτη φάση εἶναι αὐτὴ, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ἡ ἐργατικὴ τάξη κατανοεῖ τὸν ταξικὸ χαρα-κτῆρα τῆς κοινωνίας, ἀποκτᾷ — ὅπως ἔλεγε ὁ Λένιν — τὴν αὐτοσυνείδησίν της. Ἡ αὐτοσυνείδηση τοῦ προλεταριάτου⁴, πρέπει νὰ ποῦμε ἐδῶ, σημαίνει τὴ συνείδηση πού ἀποκτᾷ γιὰ τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς ὑπαρξῆς του — ἰδιαιτερότητα πού τὸ ξεχωρίζει ἀπὸ τίς ἄλλες τάξεις —, καθὼς καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη πού ἀποκτᾷ στὶς δυνάμεις του, μέσ' ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες καὶ τίς ἐπιτυχίες του σ' ἐθνικὴ καὶ διεθνὴ κλίμακα. Στὴ δεύτερη φάση, ἡ ἐργατικὴ τάξη κατανοεῖ ὅτι στὴν τα-ξικὴ κοινωνία ὑπάρχουν ἀσυμβίβαστες ἀντιθέσεις συμφερόντων, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ταξικὴ πάλη καὶ ἡ ὀργάνωσίν της. Στὴν τρίτη, κατανοεῖ τὸν ταξικὸ χα-ρακτῆρα τῆς πολιτικῆς, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ κράτους. Στὴν τέταρτη φάση, τὸ προλεταριάτο συνδυάζει τὰ πιὸ πάνω μέ τὴν κατανόηση τῆς δυνατότητας νὰ ξε-περαστεῖ τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα. Ἀντιλαμβάνε-ται ὅτι (πέμπτη φάση), γιὰ νὰ γίνεи αὐτὸ, χρειάζεται τὸ λενινιστικὸ κόμμα νέου τύπου. Στὴν ἕκτη φάση, ὁ ρεαλιστικὸς χαρακτῆρας τῆς δυνατότητας ξεπερά-

σματος του καπιταλιστικού συστήματος αφομοιώνεται μέσ' από την κατανόηση του χαρακτήρα των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού. Στο βαθμό που δεν γίνεται αυτό το τελευταίο, το προλεταριάτο κινδυνεύει να χάσει τον ιστορικό του προσανατολισμό και την προοπτική του. Βέβαια, ο πιο πάνω χωρισμός γίνεται σχηματικά, για μεθοδολογικούς και μόνο λόγους, μιά και, λ.χ., ο υπαρκτός σοσιαλισμός επιδρά, στην πορεία, σ' όλες τις φάσεις. Έξάλλου, το πέρασμα απ' όλες αυτές τις φάσεις προϋποθέτει σήμερα την ύπαρξη επεξεργασμένης επαναστατικής στρατηγικής.

Αν θέλουμε να συνοψίσουμε τά πιο πάνω, ταξική συνείδηση είναι για την εργατική τάξη και τις άλλες δυνάμεις, που αποδέχονται τον καθοδηγητικό της ρόλο, ή γνώση των νόμων κίνησης της κοινωνίας, ή διαμόρφωση μορφών οργάνωσης, τρόπου συμπεριφοράς και θεωρίας που νά τις βοηθάνε ν' αναπτύσσουν μιά πρακτική που ν' αντιστοιχεί στους αντικειμενικούς νόμους ανάπτυξης της κοινωνίας.

Αφού δόσαμε τά χαρακτηριστικά και τό περιεχόμενο της ταξικής συνείδησης, προκύπτει τό έρώτημα: γιατί συνδέουμε την ταξική συνείδηση μέ την ύπαρξη αντικειμενικών νόμων;

Η σύνδεση της ταξικής συνείδησης μέ την ύπαρξη εκείνων των αντικειμενικών νόμων που υπάρχουν πέρα κι έξω από τή συνείδηση, αποκαλύπτει, όπως θά δείξουμε, τή στάση μας απέναντι στο βασικό έρώτημα της φιλοσοφίας, απέναντι στή σχέση: (κοινωνικό) είναι-συνείδηση, ύλη-πνεύμα.

Στήν ιστορία της φιλοσοφίας υπάρχουν, από τή σκοπιά που εξετάζουμε τό πρόβλημα, τρεις βασικές κατευθύνσεις. Η πρώτη, ή ιδεαλιστική, αντιλαμβάνεται τόν ύλικό κόσμο σαν προϊόν της σκέψης. Σύμφωνα μέ τόν ιδεαλισμό, τό πνεύμα και ή συνείδηση κατα-

σκευάζουν τό είναι, κυριαρχούν επάνω του. Σ' αυτά τά πλαίσια δεν μπαίνει καν τό έρώτημα της σχέσης συνειδητού και αυθόρμητου, παρά απλώς υπάρχουν διάφορες συνειδήσεις που κάνουν τις δικές τους «κατασκευές». Η δεύτερη, είναι αυτή που ταυτίζει τό είναι και τή συνείδηση, που ούσιαστικά καταργεί τό πρόβλημα αυθόρμητου-συνειδητού, μιά και όποιος είναι εργάτης πρέπει αυτόματα νά έχει και ταξική συνείδηση, νά ταυτίζεται δηλαδή τό κοινωνικό είναι του μέ τή συνείδησή του. Η τρίτη, είναι αυτή του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού. Σύμφωνα μ' αυτήν, επειδή ή συνείδηση καθορίζεται από την αντικειμενική πραγματικότητα, τό αυθόρμητο και συνειδητό εξαρτώνται από τόν τρόπο ανάπτυξης αυτής της πραγματικότητας. Στηριγμένοι σ' αυτήν, αποδεχόμαστε την ύπαρξη ενός υλικού κόσμου. Ένός κόσμου, που υπάρχει πέρα κι έξω από τή δική μας τή συνείδηση. Ένός κόσμου, δηλαδή, που είναι προϊόν της εξέλιξης της φύσης και της δραστηριότητας του ανθρώπου σ' όλη την προηγούμενη ιστορία του⁵. Δεν είναι ο κόσμος, καταρχήν, δημιούργημα της σκέψης μας. Αντίθετα, ή ύλη δημιουργεί, σαν ανώτερο προϊόν της, τή συνείδηση και τό πνεύμα. Στο πρωτεϋον έρώτημα της φιλοσοφίας, ποιό είναι τό καθοριστικό στή διαλεκτική σχέση ύλη-πνεύμα, κοινωνικό είναι-συνείδηση (ή βάση - έποικοδόμημα), οι κλασικοί απάντησαν, δείχνοντας ότι τό πρωτεϋον είναι αντίστοιχα ή ύλη και τό είναι, τά όποια μετασχηματίζονται και αλλάζουν και κάτω από τή δράση του «δευτερεύοντος» παράγοντος. Ο σύγχρονος αναθεωρητισμός, ιδιαίτερα οι εκπρόσωποι της γιουγκοσλαβικής Σχολής της Πράξης, επιτίθενται στο λενινισμό, στο όνομα του ότι, τάχα, «είναι» και συνείδηση ταυτίζονται. Ότι για τή φιλοσοφία δεν υπάρχει τό πρόβλημα του πρωτεϋοντος και του δευτερεύοντος. Δια-

φορετικά, σύμφωνα πάντα με τούς ρεβιζιονιστές, αν αυτά τα δύο δεν ταυτίζονται, τότε εγκαταλείπουμε τη θέση της υλικής ενότητας του κόσμου, δημιουργούμε δύο χωριστούς κόσμους, τόν υλικό και τόν πνευματικό, οδηγούμαστε στο φιλοσοφικό δυισμό. Ο Λένιν, όμως, πιστός στο μαρξισμό, δεν διάσπασε τόν κόσμο στα δύο, απόδειξε την υλική του ενότητα, αλλά και έδειξε ποιο είναι μέσα σ' αυτή την ενότητα τό πρωτεύον, τό καθοριστικό, και ποιο είναι τό προϊόν του. Τό νά ταυτίζεται τό είναι με τη συνείδηση, σημαίνει άρνηση της ύπαρξης του προβλήματος του πώς δημιουργείται ή ταξική συνείδηση και από ποϋ γεννιέται τό αυθόρμητο — μιά και, ταυτίζοντας αυτά τα δύο, υπονοείται λ.χ. ότι όποιος ανήκει στην έργατική τάξη, αυτόματα πρέπει νά 'χει και σωστή ταξική συνείδηση. Πέρ' απ' αυτό, πρέπει νά ποϋμε ότι ή ταύτιση αυτών των δύο σημαίνει κατάργηση της διαλεκτικής. Διότι ή ιδεαλιστική φιλοσοφία της ταύτισης δεν είναι διαλεκτική, άφου άρνεϊται ουσιαστικά την καρδιά της τελευταίας, την ανάπτυξη δηλαδή της κοινωνίας μέσ' από την ενότητα και την πάλη των αντιθέτων. Έμμεσα δέ ή ταύτιση κοινωνικού είναι και συνείδησης οδηγεί και σέ τέτιες παραποιήσεις, όπως αυτές του Κόρς. Ο τελευταίος, όπως είναι γνωστό, συμπεριλάβαινε τη συνείδηση στον τρόπο παραγωγής. Τό ίδιο έκανε 50 χρόνια αργότερα (παρουσιάζοντάς το μάλιστα σά νέα σύλληψη) ο Πουλαντζάς. Αντί της συνείδησης γενικά, συμπεριλαμβάνει ο Ν. Πουλαντζάς στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής την ιδεολογία και πολιτική. Μάλιστα, ο Πουλαντζάς προχωρεί πισπέρα. Ορίζοντας την τάξη τρισδιάστατα (άπό την άποψη της οικονομικής θέσης, της ιδεολογίας και της πολιτικής), ουσιαστικά όρίζει (όπως ο άριστερός νεοχγγελισμός) τό προλεταριάτο σάν ήδη συνειδητοποιημένη τάξη (ή τάξη που βρίσκεται στο προτσές συνει-

δητοποίησής της). Έτσι, καταργεί τη διάκριση ανάμεσα στην «τάξη καθεαυτή» και την «τάξη για τόν έαυτό της», θεωρώντας τό διαχωρισμό αυτό στά έργα του Μάρξ σάν «ένα μόνιμο πρόβλημα στα πολιτικά έργα του»⁶. Όμως ή άπόρριψη αυτής της θέσης του Μάρξ, ή θεωρία της «ταύτισης», είναι πολύ πιο παλιά από τόν Πουλαντζά. Αύτή ή θεωρία — τόνιζε ο Λένιν, 65 χρόνια νωρίτερα —, της ταύτισης κοινωνικού είναι και κοινωνικής συνείδησης, είναι ένας καθαρός παραλογισμός, είναι μιά άπόλυτα αντιδραστική θεωρία⁷. Ο Λένιν, σ' αυτό τό σημείο, δημιουργικά υπερασπίζεται τη διδασκαλία του υλισμού των Μάρξ-Ένγκελς.

Ήδη, στη «Γερμανική ιδεολογία» ο Μάρξ απόδειξε, ότι ή συνείδηση όχι μόνο είναι κάτι διαφορετικό από τό είναι, αλλά και ότι ή συνείδηση, και γενικά τό ιδεατό, έπονται του υλικού και λογικά και ιστορικά, ότι τό υλικό είναι ο φορέας του πρώτου. Οί Μάρξ-Ένγκελς πάλεψαν τόσο ενάντια στην προσπάθεια νά ταυτιστεί τό υποκείμενο με τό αντικείμενο όσο και ενάντια στον ιδεαλισμό. Ταυτόχρονα, ξεπέρασαν την αντίληψη του προμαρξικού υλισμού, σύμφωνα με τόν όποιο, όλα έχουν προέλευση και έξαρτώνται από τόν αντικειμενικό, έξω από τόν άνθρωπο υπάρχοντα, κόσμο. Αυτό που δείξαν οί κλασικοί ήταν ο πρωτεύων και καθοριστικός, σέ τελευταία ανάλυση, ρόλος του υλικού, αντικειμενικού κόσμου· παραπέρα, ότι ο υλικός κόσμος γίνεται αντικείμενο της ανθρώπινης δραστηριότητας, μέσα σέ συγκεκριμένα όρια, και μετασχηματίζεται απ' αυτήν. Κι αυτό όχι αυθαίρετα, αλλά στο βαθμό που ή τελευταία εκφράζει τις πραγματικές τάσεις ανάπτυξης της φύσης και της κοινωνίας. Η κοινωνία γίνεται για τόν υποκειμενικό παράγοντα τό αντικείμενο σκόπιμης, δημιουργικής δραστηριότητας και αλλαγής. Μ' αυτή τη δράση αλλάζουν, μεταμορ-

φώνονται, και τό αντικείμενο και ό υποκειμενικός παράγοντας. Σ' αυτή τήν περίπτωση, μέ τόν όρο υποκειμενικός παράγοντας χαρακτηρίζουμε μόνο τή συνειδητή, οργανωμένη μέ πρόγραμμα, δραστηριότητα του προλεταριάτου⁸.

Έδω θά πρέπει νά σημειώσουμε πώς ή σχέση υποκειμενικού παράγοντα-αντικειμένου είναι μιά πλευρά τής διαλεκτικής αντικείμενο-υποκείμενο, σχέση σχετική, πού καθορίζεται ανάλογα μέ τό ποιός δρᾷ πάνω σέ ποιόν. Στήν «Άγια Οικογένεια», οί κλασικοί όρισαν σάν αντικείμενο αυτό πού «βρίσκεται έξω από μένα» και σάν υποκείμενο «αυτό πού υπάρχει μέσα μου»⁹. Μ' αυτή τήν έννοια, δέν μπορούμε λοιπόν νά ταυτίζουμε αντικείμενο και υποκείμενο, όπως κάνει συχνά στά γραπτά του ό Λούκατς και μόνιμα όλο τό ρεβιζιονιστικό ρεύμα στή φιλοσοφία.

3. Τί συνείδηση αποκτᾷ τό προλεταριάτο «από μόνο» του;

Ή ταξική συνείδηση, όπως δόθηκε πιο πάνω, λόγω ακριβώς τής μή ταύτισης αντικειμένου-υποκειμένου, «είναι»-συνείδησης, ή, αλλιώς, θέσης του προλεταριάτου στήν καπιταλιστική κοινωνία-ιδεολογίας και συνείδησης του προλεταριάτου, δέν γεννιέται από μόνη της. Ή ιδεαλιστική ταύτιση των πιο πάνω αντιθέτων, όδήγησε τόν Λούκατς και τούς νεολουκασιανούς ούσιαστικά στήν άρνηση τής θεωρίας τής άντανάκλασης, όπως αυτή αναπτύχθηκε από τό Λένιν στό έργο του «Υλισμός και έμπειριοκριτικισμός». Για τόν Λούκατς, τό προλεταριάτο «είναι ταυτόχρονα και αντικείμενο και υποκείμενο τής αυτογνωσίας του»¹⁰. Γι' αυτό τό ρεύμα, δέν υπάρχει τό ζήτημα του πως γεννιέται και διαμορφώνεται ή ταξική συνείδη-

ση. Για τό μαρξισμό-λενινισμό υπάρχει όμως ή κατανόηση τής ύπαρξης και δράσης τής διαλεκτικής αντίθεσης του είναι-συνείδησης, κατανόηση πού τόν όδηγει στό νά κάνει διάκριση ανάμεσα στήν ταξική συνείδηση, πού έχουν τά πρωτοπόρα τμήματα του προλεταριάτου σέ μιά ιστορική περίοδο, από τή μιά, και στό προτσές άφομοίωσης και διαμόρφωσής της, από τά νέα τμήματα και τίς διαφορετικές γενιές τής εργατικής τάξης, από τήν άλλη. Μ' έπιμονή τόνιζαν οί Μάρξ και Ένγκελς τή διαφορά ανάμεσα στήν ταξική συνείδηση και τά ιστορικά καθήκοντα τής τάξης, από τή μιά, και τίς άπόψεις του ενός ή του άλλου εργάτη, από τήν άλλη. «Δέν πρόκειται, τόνιζαν, για τό τί στόχους, για μιά περίοδο, φαντάζεται ότι έχει ό ένας ή ό άλλος προλετάριος, ή ακόμα και τό σύνολο του προλεταριάτου. Αντίθετα, πρόκειται για τό τί είναι και τί θ' αναγκασθεί (τό προλεταριάτο) νά κάνει ιστορικά, αντίστοιχα προς αυτό τό είναι»¹¹. Τό προλεταριάτο — συνέχιζαν — διαθέτει ήδη συνειδητά τμήματα, αλλά χρειάζεται δουλιά για νά ολοκληρώσει τό προτσές συνειδητοποίησής του, τόσο σέ βάθος όσο και σέ έκταση. Τό ήδη συνειδητοποιημένο κομμάτι τής εργατικής τάξης — υπογράμμιζαν — έχει κιόλας άφομοιώσει έπιστημονικά τούς νόμους κίνησης τής κοινωνίας, τήν ούσία δηλαδή του έπιστημονικού σοσιαλισμού. Ό έπιστημονικός σοσιαλισμός είναι ιστορικά δοσμένος. Χρειάζεται βέβαια πάλη για τήν κάθε φορά συγκεκριμενοποίησή του και τήν εισδοχή στήν εργατική τάξη, για τήν άφομοίωση και τόν έμπλουτισμό απ' αυτήν, ώστε νά παίρνει συγκεκριμένο κάθε φορά ιστορικό περιεχόμενο. Ό ιστορικός τρόπος γέννησης του έπιστημονικού σοσιαλισμού, των γνώσεων δηλαδή πού χρειάζεται τό προλεταριάτο για νά ναι συνειδητοποιημένο, διαφέρει από τόν τρόπο πού αυτές αποχτιούνται από τόν κάθε εργάτη ξεχωριστά.

Οἱ κλασικοί, δείχνοντας ὅτι ἡ συνείδηση δέν ταυτίζεται μέ τό εἶναι, ὅτι οἱ ἐργάτες δέν ἀποκτοῦν αὐθόρμητα ὠριμη ταξική συνείδηση, ἐξηγοῦν ταυτόχρονα τοὺς λόγους γιά τοὺς ὁποίους οἱ ἐργάτες, στίς συνθήκες τοῦ καπιταλισμοῦ, μπορεῖ ν' ἀποκτήσουν ἀκόμα καί λαθεμένη, στρεβλή συνείδηση. Ἡ παράθεση αὐτῶν τῶν αἰτιῶν δίνει τή φιλοσοφική-ὕλιστική ἀπάντηση σέ μιὰ σειρά ἀπό ἰδεολογικοπολιτικά προβλήματα. Τέτια προβλήματα εἶναι, λ.χ., γιατί ἕνας προλετάριος δέν ψηφίζει τό κόμμα πού ἐκφράζει τά συμφέροντα καί τίς ἱστορικές προοπτικές του, τό ΚΚΕ, ἀλλά ψηφίζει ἀστικά κόμματα, κόμματα πού ὑπερασπίζονται τά ἀντίθετα πρὸς αὐτόν μονοπωλιακά συμφέροντα. Ἡ, γιατί τό ΚΚΕ, παρ' ὅλο πού εἶναι τό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης, δέν ψηφίζεται ἀπό τό σύνολο τῶν προλετάρων κλπ. Ταυτόχρονα, βέβαια, ἡ τοποθέτηση αὐτῶν τῶν ἐρωτημάτων δείχνει πόσο ἐξωπραγματική εἶναι ἡ θεωρία τῆς ταύτισης «εἶναι»-συνείδησης.

Οἱ κλασικοί ἀναφέρουν τρεῖς σάν τίς κύριες αἰτίες γέννησης στρεβλῆς συνείδησης ἢ, τό λιγότερο, παρεμπόδισης τῆς διαμόρφωσης ὀλοκληρωμένης ταξικῆς συνείδησης τῆς ἐργατικῆς στά πλαίσια τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ κοινωνιολογική αἰτία. Ἡ ἐργατική τάξη δηλαδή δέν εἶναι ἡ ἴδια, ὅπως ἦταν πρὶν 200 χρόνια. Ἡ διαπίστωση αὐτή γίνεται καί μέ τήν ἔννοια ὅτι αὐτοί πού ἦσαν ἐργάτες πέθαναν, καί τὰ παιδιά τους, ἐγγόνια κλπ., δέν ἔχουν αὐτόματα τήν ἴδια μ' ἐκείνους συνείδηση, καί μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ ἐργατική τάξη στή χώρα μας ἔχει σήμερα τριπλασιαστεί σέ σχέση μέ προπολεμικά, ὅτι ἔχουν δηλαδή ἐνσωματωθεῖ σ' αὐτή νέα τμήματα. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ ἐργατική τάξη, σάν «τάξη καθεαυτή», εἶναι μιὰ ἐνότητα. Ἀπό τή σκοπιά δηλαδή τῆς θέσης τῆς στὸν καπιταλισμό, τῆς σχέσης τῆς πρὸς τὰ μέσα παραγωγῆς, τῆς

θέσης τῆς στὴν ὀργάνωση, τό ὕψος καί τὴν προέλευση τοῦ εἰσοδήματος, ἡ ἐργατική τάξη ἀποτελεῖ μιὰ ἐνιαία τάξη¹². Ταυτόχρονα, ἡ ἐργατική τάξη ἀποτελεῖται ἀπὸ διάφορα τμήματα (ἐργοστασιακό, οἰκοδόμοι, μεταφορῶν κλπ.), ἀπὸ τμήματα διαφορετικῆς κοινωνικῆς προέλευσης (δεύτερη γενιά ἐργατῶν, ἀγροτιά, μεσαία στρώματα πόλης κλπ.), μέ διαφορετικές ἐμπειρίες καί ἱστορία ἀγώνων. Στό ἐσωτερικό δηλαδή αὐτῆς τῆς ἐνότητας ὑπάρχει ἀνομοιογένεια, πού δέν ἐπιτρέπει σέ κάθε μέλος τῆς, σέ κάθε ξεχωριστό ἐργάτη, νά 'χει τὸν ἴδιο βαθμό συνείδησης. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ ἔχει στὸν καπιταλισμό τὴν ἀντικειμενικὴ τῆς βάση. Βάση πού ἀποτελεῖ τὸν ὕλικό παράγοντα ἐρμηνείας τοῦ γιατί ἡ ἐργατική τάξη στὸν καπιταλισμό, ὅχι μόνο δέν μπορεῖ ν' ἀποκτήσει αὐτόματα καί αὐθόρμητα ταξική συνείδηση, ἀλλὰ καί γιατί, ἀντίστροφα, μπορεῖ νά ἐγκλωβιστεῖ στὴν ἀστική ἰδεολογία, νά διαμορφώσει αὐθόρμητα ἀκόμα καί λαθεμένη συνείδηση.

Ἡ ὕλική αὐτὴ βάση εἶναι ἡ δεύτερη βασικὴ αἰτία τοῦ προβλήματος πού ἐξετάζουμε. Μέσω τῆς κριτικῆς τοῦ στὸν Φόουερμπαχ, μέ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἔννοιας τῆς ἀποξένωσης καί τοῦ φετιχισμοῦ τοῦ ἐμπορεύματος, δείχνει ὁ Μάρξ ὅτι ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά διακρίνει αὐτόματα τό τί κρύβεται πραγματικά πίσω ἀπὸ τὸν πολύχρωμο καί φανταχτερό μανδύα πού φοράει ὁ καπιταλισμός. Ὅτι δηλαδή, δέν μπορεῖ κανεὶς αὐθόρμητα νά συλλάβει σ' ὅλο τό βάθος καί τὴν ἔκταση, τὴν πολυπλοκότητα τῶν νόμων ἀνάπτυξης τῶν μηχανισμῶν καί τοῦ τρόπου λειτουργίας, τὴν οὐσία, τοῦ καπιταλισμοῦ.

Κάνοντας κριτικὴ στὸν Φόουερμπαχ, ὁ Μάρξ ἐπέμενε πολὺ σὲ ὅτι «οἱ φιλόσοφοι, μέχρι σήμερα, προσπαθοῦν νά ἐξηγήσουν τὸν κόσμο», ἐνῶ τό καθήκον μας εἶναι νά τὸν «ἀλλάξουμε». Στὴν περίφημη 11η

θέση του Μάρξ για τον Φόουερμπαχ, εκδηλώνονται τουλάχιστο δυό βασικές διαφορές ανάμεσα στον προμαρξικό και τον ιστορικό υλισμό. Η πρώτη ξεκινούσε από τη διαφορετική αντίληψη για τη θρησκεία, την κυρίαρχη δηλαδή, εκείνη την περίοδο, μορφή κοινωνικής συνείδησης. Ο Φόουερμπαχ αντιλαμβανόταν ότι η θρησκεία ήταν ιδεολογική μορφή διαστρέβλωσης της κοινωνικής πραγματικότητας και προσπαθούσε να ερμηνεύσει τη γέννησή και τη λειτουργία της. Αντίθετα, ο Μάρξ έδειξε ότι αυτή η διαστρεβλωμένη συνείδηση αντιστοιχεί σε μία διαστρεβλωμένη πραγματικότητα. Κατά συνέπεια, τόνιζε, για το ολοκληρωτικό ξεπέραςμα της λαθεμένης συνείδησης (θρησκεία), δεν αρκεί η ιδεολογική καταπολέμησή της — και αυτή είναι η δεύτερη διαφορά που θα 'θελα να σταθώ —, αλλά χρειάζεται να ξεπεραστεί το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα. Στά οικονομικά-πολιτικά χειρόγραφα και στο Κεφάλαιο, έδειξε ο Μάρξ ότι υπάρχουν αντικειμενικοί λόγοι γέννησης και αναπαραγωγής της λαθεμένης (στρεβλής) συνείδησης στο προλεταριάτο. "Οτι η διαπίστωση που γίνεται στη «Γερμανική ιδεολογία», σύμφωνα με την οποία, «η κυρίαρχη ιδεολογία είναι η ιδεολογία των κυριαρχούντων», έχει υλική αίτιολόγηση. Ποιά είναι αυτή;

Ο Μάρξ, ιδιαίτερα στα «Grundrisse», δείχνει ότι ο μισθωτός εργάτης που δεν διαθέτει μέσα παραγωγής, έρχεται σ' επαφή μ' αυτά, στο προτσές της παραγωγής, κάτω από την καθοδήγηση του κεφαλαίου. Τα μέσα παραγωγής, αν και είναι προϊόν ανθρώπινης εργασίας, αποτέλεσμα δηλαδή της παραγωγικής δραστηριότητας της εργατικής τάξης, βρίσκονται σε ξένα χέρια. Σάν ιδιοκτησία του κεφαλαίου, τα μέσα παραγωγής παίρνουν τη μορφή μιάς ξένης δύναμης, που βρίσκεται σ' αντιπαράθεση με το προλεταριάτο. Το προλεταριάτο βρίσκεται αποξενω-

μένο απ' αυτά¹³. Ήδη, πριν μπει ο εργάτης στην παραγωγή, έχει πουλήσει την εργατική του δύναμη στον καπιταλιστή, με μία έννοια έχει αποξενωθεί απ' αυτήν, αλλά βέβαια και από τα δημιουργήματά της. Νά πώς περιγράφει στο «Κεφάλαιο» ο Μάρξ αυτή τη διαδικασία: Ο εργάτης, γράφει ο Μάρξ, «έπειδή, προτού μπει στο προτσές της παραγωγής, η δική του εργασία έχει αποξενωθεί απ' αυτόν τον ίδιο, έχει ιδιοποιηθεί από τον κεφαλαιοκράτη κι έχει προσαρτηθεί σάν κεφάλαιο, για τό λόγο αυτό, στη διάρκεια του προτσές αντικειμενικοποιείται διαρκώς σε ξένα προϊόντα... Έτσι, ο ίδιος ο εργάτης παράγει ακατάπαυτα τον αντικειμενικό πλούτο σάν κεφάλαιο, σάν μία δύναμη ξένη προς αυτόν, που τον εξουσιάζει και τον έκμεταλλεύεται». Ο άνθρωπος μετατρέπεται σε εξάρτημα της μηχανής, είναι υποταγμένος σ' αυτήν. Η έννοια της αποξένωσης μετατρέπεται στο Μάρξ, από έννοια της κριτικής της αποξενωμένης συνείδησης (θρησκεία), σε έννοια της κριτικής της αποξενωμένης εργασίας. «Όπως στη θρησκεία, γράφει ο Μάρξ, ο άνθρωπος κυριαρχείται από τό δημιούργημα του κεφαλιού του, έτσι στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή κυριαρχείται από τό δημιούργημα του χεριού του»¹⁴. Η έννοια της αποξένωσης αποκτά μία ιστορική-υλιστική διαλεκτική διάσταση. Η αποξένωση της εργασίας θ' αναπτυχθεί παραπέρα από τό Μάρξ στο «Κεφάλαιο». Θα διατυπωθεί η θέση της μυθοποίησης — της φετιχοποίησης — του εμπορεύματος. Η θέση αυτή έξηγει ότι τό εμπόρευμα, αν και προϊόν ανθρώπινων σχέσεων, υποτάσσει τον άνθρωπο, εμφανίζεται σάν κάτι τό ξένο απέναντι στον παραγωγό, οι σχέσεις ανθρώπων στην ανταλλαγή εμπορευμάτων εμφανίζονται στη συνείδηση του παραγωγού αθόρμητα σάν σχέσεις πραγμάτων¹⁵.

Η πολύπλοκη καπιταλιστική παραγωγή αποτελεί

άντικειμενική πηγή παραγωγής και αναπαραγωγής της αποξένωσης και της φετιχοποίησης, μ' άλλα λόγια στρεβλής συνείδησης, ανάμεσα στους εργαζόμενους. Όσο θά υπάρχει λοιπόν ο καπιταλισμός, θά υπάρχουν και οι αντικειμενικές αιτίες γέννησης λαθεμένης συνείδησης στο προλεταριάτο. Κατά συνέπεια:

α) Πρόκειται για συνειδητή διαστρέβλωση, όταν η ρεβιζιονιστική γιουγκοσλαβική Σχολή της Πράξης προσπαθεί ν' αποδείξει ότι μόνο ο Λένιν ήταν της άποψης ότι η στρεβλή καπιταλιστική πραγματικότητα μπορεί νά γεννά στρεβλή συνείδηση, ότι δηθεν άλλα έλεγε ο Μάρξ, άλλα ο Λένιν, ότι τάχα οι απόψεις του Λένιν πάνω σ' αυτό τό ζήτημα ήταν έκφραση μόνο της στρεβλής καθυστερημένης ρωσικής κοινωνίας.

β) Η εργατική τάξη μπορεί νά ξεπεράσει, σ' αντίθεση μέ τις απόψεις της σχολής της Φραγκφούρτης (Αντόρνο, Μαρκούζε, Χοκεχάιμερ, Φρόμ κλπ.), την αποξένωση και τό μυστικισμό πού γεννά ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, μόνο μέ τό ξεπέραςμα του ίδιου του καπιταλισμού.

γ) Ο Λούκατς έχει έπομένως δίκιο, όταν δέχεται στή θεωρία του της πραγμάτωσης (άντικειμενικοποίησης, «Verdinglichung») αντικειμενικούς όρους διάδοσης της άστικής ιδεολογίας, δέν έχει όμως δίκιο, όταν, μέσω της ταύτισης του άντικειμένου-ύποκειμένου, στο όνομα της ύπαρξης του συλλογικού έργατη, πιστεύει ότι τό προλεταριάτο μπορεί νά τήν ξεπεράσει αϋθόρμητα, στα πλαίσια του καπιταλισμού¹⁶.

δ) Είναι βαθιά λανθασμένη ή αντίληψη του ρεύματος, πού προσπαθεί νά ταυτίζει τις έννοιες άλλοτρίωσης και αποξένωσης. Ο όρος άλλοτρίωση ύπονοει ένα είδος σχέσης ανάμεσα σέ δύο διαφορετικά πράγματα. Πρόκειται δηλαδή για όρο-ύποκατηγορία αϋτής της αποξένωσης, και μάλιστα όχι πάντα σωστό. Αντίθετα, ο όρος αποξένωση ύπονοει τή διατάραξη μιās πραγματικής σχέσης πού

προϋπάρχει και διατηρείται, αλλά διαστρεβλωμένα. Όταν λοιπόν ο Μάρξ μιλά για αποξένωση, δέν έννοει μιā σχέση προσέγγισης του άτομου σ' ένα αντικείμενο, πού ακόμα δέν έχει ολοκληρωθεί, αλλά μιā σχέση «απομάκρυνσης». Έτσι, λ.χ., ο άνθρωπος δέν μπορεί στα πρώτα του βήματα κατάκτησης του περιβάλλοντός του νά 'ναι «αποξενωμένος» από τή φύση, για τόν απλούστατο λόγο ότι ποτέ προηγούμενα δέν ήταν «συνδεδεμένος» μ' αϋτήν, ώστε ν' αποξενώνεται απ' αϋτή τώρα. Μ' αϋτή τήν έννοια, θά 'ταν τό λιγότερο λάθος, αν όχι άστειο, νά πούμε ότι ο άνθρωπος είναι «αποξενωμένος» από τόν πλανήτη Κρόνο κλπ. Ο άνθρωπος λοιπόν «αποξενώνεται» μόνο από κάτι πού είναι προϊόν του ή τό 'χει προηγούμενα κατακτήσει γνωστικά ή πρακτικά.

ε) Αντίστοιχα μέ τά πιο πάνω, είναι εξίσου λάθος νά χρησιμοποιούνται οι όροι άλλοτρίωση-αποξένωση για τό σύνολο των σχέσεων πού αναπτύσσουν μεταξύ τους, μέ τό περιβάλλον τους και στο έσωτερικό τους οι άνθρωποι. Μ' αϋτό τόν τρόπο, όχι μόνο δέν γίνεται διαχωρισμός ανάμεσα στήν υλική-ταξική διάσταση της αποξένωσης και των παράγωγών της, αλλά οδηγούμαστε σ' έκχυδαϊσμό της υλιστικής φιλοσοφίας¹⁷.

Στους τρεις τόμους του «Κεφαλαίου» και στίς θεωρίες της υπεραξίας, ο Μάρξ καταπολέμησε όλες αϋτές τις άστικές σχολές, πού, έκχυδαϊζοντας τήν πολιτική οίκονομία, άναζητούσαν τή σχέση έκμετάλλευσης και τήν πρωταρχική πηγή γέννησης του κέρδους του κεφαλαιοκράτη σ' όλα τά επίπεδα και τις σφαίρες της ανθρωπινής δραστηριότητας. Ο έκχυδαϊσμός της πολιτικής οίκονομίας έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι, θέλοντας οι άπολογητές του καπιταλισμού νά συγκαλύψουν τό ότι ή έκμετάλλευση του μισθωτου έργατη γίνεται στήν παραγωγή, τό ότι έδω γεννιέται ή υπεραξία, ταύτιζαν τήν τελευταία μέ όλες τις μετασημα-

τισμένες μορφές της (κέρδος, τόκος, γαιοπρόσοδος), προσπαθώντας ν' αποδείξουν ότι ή υπεραξία βγαίνει σ' όλα τά επίπεδα (ύλικής παραγωγής, κυκλοφορίας, διανομής-κατανομής) καί απ' όλους τούς «συντελεστές παραγωγής» (από τή γή, τή μηχανή, τόν άνθρωπο).

Ο σύγχρονος ρεβιζιονισμός μετατοπίζει, όπως δείξαμε, τό κεντρικό πρόβλημα του καπιταλισμού από τίς παραγωγικές σχέσεις, τίς σχέσεις έκμετάλλευσης, στό ζήτημα τής αποξένωσης. Δέν αρκείται όμως σ' αυτή τή μετατόπιση. Έκχυδαίζει αντίστοιχα καί τόν όρο τής αποξένωσης, όχι μόνο θεωρώντας τον λαθεμένο ίσοδύναμο, μέ μιά συγκεκριμένη έννοια, του όρου «άλλοτρίωση», αλλά καί ανάγοντάς τον σέ γενικό όρο, πέρα καί έξω από τίς σχέσεις ιδιοκτησίας. Η άστική τάξη έκχυδαίζει τήν πολιτική οίκονομία, θέλοντας νά συγκαλύψει τό γεγονός ότι τό προλεταριάτο είναι ό δημιουργός του πλούτου στον καπιταλισμό. Ο φιλοσοφικός ρεβιζιονισμός, άρνητής των κατακτήσεων του υπαρκτού σοσιαλισμού, έκχυδαίζει από τή σκοπιά του μικροαστού τήν προβληματική τής αποξένωσης, γιά νά συγκαλύψει τήν ανάγκη οργανωμένης πάλης, τόν πραγματικό χαρακτήρα των προβλημάτων του κινήματος σήμερα, τόν πραγματικό χαρακτήρα των χωρών στις όποιες οίκοδομείται ό σοσιαλισμός. Καί τέλος, στ) δέν μπορούμε νά μήν απορρίψουμε τίς υπαρξιακές απόψεις (Χάιντεγγερ καί Σάρτρ), πού, σ' αντίθεση προς τό Μάρξ, βλέπουν τό ζήτημα τής αποξένωσης ξεκομμένα από τό συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής, ιδιαίτερα από τίς σχέσεις ιδιοκτησίας του καπιταλισμού, καί προσπαθούν νά τό εμφανίσουν σαν ένα γενικό πανανθρώπινο πρόβλημα πού ισχύει εξίσου καί στό σοσιαλισμό.

Διευκρινιστικά μόνο σημειώνουμε ότι, έπειδή τό έποικοδόμημα διατηρεί καί στό σοσιαλισμό μιά σχετι-

κή αυτόνομία από τή βάση, ή αποξένωση δέν ξεπερνιέται αυτόματα μέ τήν κατάργηση τής ύπαρξης κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής. Όμως, μέ τήν κατάργηση τής καπιταλιστικής ιδιοκτησίας στά μέσα παραγωγής, καταργείται ή ύλική βάση γέννησης τής αποξένωσης. Κατά συνέπεια, στήν πορεία προσαρμογής αυτής τής πλευράς του έποικοδομηματος στήν ύλική βάση, θά ξεπερνιέται καί ή αποξένωση. Η άποψη λοιπόν ότι ή αποξένωση είναι τό κεντρικό πρόβλημα τής ανθρωπότητας σ' όλους τούς κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς είναι λανθασμένη, γιατί ταξικά, πέρα από τά πιό πάνω, ανάγει τό ζήτημα τής αποξένωσης σέ κεντρικό πρόβλημα του καπιταλισμού, παρακάμπτει τήν πραγματική σχέση: αποξένωσης-αυθόρμητου-συνειδητού στον καπιταλισμό.

Στους πιό πάνω ύλικούς όρους σήμερα προστίθεται καί αυτό πού ό Λένιν όνόμαζε «κρατικές ψευδαισθήσεις». Ψευδαισθήσεις δηλαδή πού γεννιούνται λόγω καί τής διεύρυνσης του κοινωνικού ρόλου του κράτους (παιδεία, υγεία κλπ.) καί πού άφορούν τήν αναγνώριση ή μή του ταξικού του χαρακτήρα¹⁸.

Η τρίτη αίτία γέννησης λανθασμένης συνείδησης σέ τμήματα τής εργατικής τάξης, ή, τό λιγότερο, παρεμπόδισης διαμόρφωσης σωστής ταξικής συνείδησης, είναι ή ιδεολογική. Από τήν οικονομικά κυρίαρχη θέση της, ή άστική τάξη επιβάλλεται καί ιδεολογικά. Στο «Τί νά κάνουμε;», ό Λένιν εξηγεί, γιά ποιό λόγο, άκόμα καί αν αυθόρμητα, στή βάση δηλαδή των καθημερινών του έμπειριών, τό προλεταριάτο προσπαθήσει νά ξεπεράσει τήν άστική ιδεολογία, δέν θά τά καταφέρει: «Γιά τόν άπλούστατο λόγο — γράφει ό Λένιν — ότι ή άστική ιδεολογία είναι, ως προς τήν προέλευσή της, πολύ πιό παλιά από τή σοσιαλιστική ιδεολογία, γιατί είναι πιό πολύπλευρα δουλεμέ-

νη και γιατί διαθέτει ασύγκριτα περισσότερα μέσα διάδοσης». Και συνεχίζει ο Λένιν: «Συχνά λένε: η εργατική τάξη τείνει αυθόρμητα προς το σοσιαλισμό. Αυτό είναι ολότελα σωστό, με την έννοια ότι η σοσιαλιστική θεωρία καθορίζει πιο βαθιά και πιο σωστά από κάθε άλλη θεωρία τις αιτίες των συμφορών της εργατικής τάξης και γι' αυτό οι εργάτες την απομοιώνουν τόσο εύκολα, αρκεί μόνο η θεωρία αυτή να μην «τά διπλώνει» μπροστά στο αυθόρμητο, αρκεί να υποτάσσει ή ίδια το αυθόρμητο. 'Η εργατική τάξη τείνει αυθόρμητα προς το σοσιαλισμό· παρ' όλ' αυτά όμως, η αστική ιδεολογία, που είναι πολύ διαδομένη (και συνεχώς ξαναγεννιέται με τις πιο ποικίλες μορφές), επιβάλλεται αυθόρμητα πολύ περισσότερο στον εργάτη»¹⁹. Και του επιβάλλεται — θα γράψει αργότερα ο Λένιν στα «Φιλοσοφικά Τετράδια» — με την κατά εκατομμύρια φορές επανάληψη, που του δημιουργεί σταθερές φιγουρες στη συνείδηση. Φιγουρες που αποκτούν τη σταθερότητα αξιωμάτων στη συνείδησή του²⁰. Την ίδια αυθόρμητη τάση προς τον υλισμό τη διαπιστώνει ο Λένιν και για τμήματα της διανοήσης που ασχολούνται με τις Φυσικές επιστήμες. Στόν 'Εμπειριοκριτικισμό ο Λένιν μιλά για τον «αυθόρμητο υλισμό των φυσιοδιφών»²¹.

Από τις πιο πάνω αφετηριακές αιτίες της μη αυθόρμητης γέννησης της ταξικής συνείδησης βγαίνουν τά εξής συμπεράσματα:

α) Το ξεπέρασμα της αυθόρμητα στρεβλής ταξικής συνείδησης δεν μπορεί να αναχθεί ούτε μόνο στους υλικούς όρους αναπαραγωγής του καπιταλισμού, ούτε μόνο στη συνειδητή παραγωγή αστικής ιδεολογίας από την κυρίαρχη τάξη. Δεν πρέπει να υπερτιμᾶμε ή να υποτιμᾶμε ούτε τον ένα ούτε τον άλλο παράγοντα. 'Η άρχουσα τάξη συνενώνει στην πάλη της και τους δύο όρους. 'Η στρεβλή συνείδηση

δεν μπορεί να ξεπεραστεί απλώς με την παρεμπόδιση του ιδεολογικού αποπροσανατολισμού. Είναι κι αυτό, αλλά όχι μόνο αυτό, όπως προσπαθούν να το παρουσιάσουν οι όπαδοί της θεωρίας των «ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους». Γιατί, χωρίς υλική βάση, η αστική ιδεολογία δεν θα 'ξιζε δεκάρα. Χωρίς δέ τη σκόπιμη παραγωγή αστικής ιδεολογίας, θα 'ταν εύκολο σίς μάζες των εργαζομένων ν' αντιληφθούν την ουσία του καπιταλισμού. Μ' άλλα λόγια, αν τμήματα της εργατικής τάξης, λ.χ., ψηφίζουν κόμματα των μονοπωλίων, ή πιστεύουν ότι έχουν δουλιά γιατί υπάρχουν «τά άφεντικά» που «τούς τη δίνουν», αυτό οφείλεται τόσο στο γεγονός ότι δεν μπορούν να καταλάβουν αυθόρμητα το σύνολο των σχέσεων, των νόμων κίνησης και του τρόπου λειτουργίας του καπιταλισμού, σίς ψευδαισθήσεις που έχουν για το ρόλο του καπιταλιστικού κράτους, όσο και στο γεγονός ότι οι πολιτικοί εκπρόσωποι της αστικής τάξης, αλλά και οι ίδιοι οι καπιταλιστές, προσπαθούν με τις ιδεολογικές και πολιτικές αναφορές που κάνουν να συσκοτίζουν περισσότερο τις πραγματικές σχέσεις στον καπιταλισμό. Για να κατανοηθεί αυτό το τελευταίο, αρκεί να σκεφτούμε πόσο διαφορετική επίπτωση θα είχε στους εργαζόμενους, αν οι πολιτικοί εκπρόσωποι των μονοπωλίων, αντί να εμφανίζουν την πολιτική τους σαν υπερταξική και «έθνική», δήλωναν άνοικτά και ωμά ότι εκφράζουν και προωθούν τα συμφέροντα των μονοπωλίων ενάντια στους εργάτες.

β) Παίρνοντας υπόψη τά πιο πάνω, βγαίνει το συμπέρασμα ότι, για ν' αποκτήσει η εργατιά σωστή (ταξική) συνείδηση, θα πρέπει στην πάλη της ενάντια στην αστική τάξη να συνενώνει τη θεωρία με την πράξη. Με μόνο θεωρητική, ιδεολογικοπολιτική αντιπαράθεση, δεν ξεπερνιέται ο καπιταλισμός και η συνείδηση που αυτός τείνει να διαμορφώνει. Και αντίστρο-

φα. Μπορεί ή πράξη νά 'ναι ό κύριος μοχλός ξεπεράσματος του καπιταλισμού καί τής ιδεολογίας του, αλλά δέν άρκει. Η πράξη του κάθε ξεχωριστού έργάτη, όπως καί κάθε μεμονωμένου ανθρώπου, δέν μπορεί νά τόν οδηγήσει αυτόματα νά καταλάβει τό σύνολο τών σχέσεων του καπιταλισμού, γιατί τό πεδίο τής πρακτικής του είναι περιορισμένο. Μέσ' από τήν πρακτική του, δηλαδή, ό μεμονωμένος εργάτης αποκτά συνείδηση γιά τό επιμέρους καί όχι γιά τό όλο. Γιά ν' αποκτήσει συνείδηση γιά τό όλο, χρειάζεται ή τάξη νά μαθαίνει νά γενικεύει τίς έμπειρίες από τήν πρακτική της, νά κάνει δηλαδή, όπως έλεγε ό Ένγκελς, θεωρία. Επιπλέον, υπάρχει κι ένας δεύτερος λόγος, γιά τόν όποιο άκόμα καί συνολικά μιά τάξη δέν μπορεί μόνο μέσα από τήν υλική πράξη ν' αποκτήσει αυτόματα ταξική συνείδηση. Αυτός είναι τό γεγονός ότι κάθε άνθρωπος καθοδηγείται στήν πρακτική του από μιά αυθόρμητη ή συνειδητή αντίληψη γιά τήν πράξη, έρμηνεύει τήν πρακτική του μέ βάση αυτή τήν αντίληψη καί ανάλογα βγάζει καί τά συμπεράσματά του. Μ' αυτή τήν έννοια, μέσ' από τήν ίδια πρακτική καί τίς ίδιες έμπειρίες, οί εργάτες καί γενικά όλοι οί εργαζόμενοι δέν βγάζουν αυτόματα τά ίδια συμπεράσματα, δέν συνειδητοποιοῦνται μέ τόν ίδιο τρόπο. Έτσι, λ.χ., μετά από μιά «άποτυχημένη» άπεργία, άλλοι εργάτες μπορεί νά διδαχθουν καί νά συνειδητοποιήσουν, χάρη καί στή μεσολάβηση του Κόμματος, τό πώς πρέπει νά γίνονται στό μέλλον οί άπεργίες, ενώ άλλοι νά καταλήξουν στό συμπέρασμα ότι «σήμερα δέν μπορεί νά γίνει τίποτα». Κατά συνέπεια, ναι μέν ή πράξη είναι τό κύριο, αλλά γιά τή σωστή «άξιοποίησή» της χρειάζεται ή επαναστατική θεωρία. Άλλιώς, πράξη χωρίς επαναστατική θεωρία είναι τυφλή.

γ) Η συνείδηση λοιπόν πού διαμορφώνει ή έργα-

τική τάξη από μόνη της, από τή θέση της στό καπιταλιστικό σύστημα, είναι αυθόρμητη. Μιά συνείδηση δηλαδή πού χαρακτηρίζεται από τόν τρεϊντιγουνισμό, από τόν συντεχνιασμό καί τόν οίκονομισμό. Πρόκειται γιά συνείδηση πού οδηγεί τήν πάλη στά επιμέρους αίτήματα καί μόνο στό πεδίο τών άποσπασματικών οίκονομικών αίτημάτων καί διεκδικήσεων. Έδω θυμίζουμε ότι οίκονομισμός είναι ή πάλη πού περιορίζεται στό πεδίο τής οίκονομίας, πού δέν συνδέει τήν οίκονομική πάλη μέ πολιτικά καθήκοντα καί ανάγκες. Συντεχνιασμός πάλι είναι ή πάλη γιά αίτήματα ενός κλάδου, χωρίς όχι μόνο προσπάθεια σύνδεσής της μέ τούς άγώνες άλλων κλάδων, αλλά συχνά σ' αντίπαράθεση μ' αυτούς. Ο συντεχνιασμός καμιά φορά, στήν καθημερινή γλώσσα, χαρακτηρίζεται καί σάν «διακλαδισμός» («διακλαδικές διαφορές»).

Η πάλη είναι άπαραίτητο νά γίνεται σέ τρία επίπεδα: δηλαδή, πέρα από τό οίκονομικό, καί στό πολιτικό καί στό θεωρητικό. Μόνο έτσι ή δραστηριότητα του ιστορικού υποκειμένου θά 'ναι ταξικά συνειδητοποιημένη, θά 'ναι μετρημένη, ζυγιασμένη, θά προβλέπει τίς επιπτώσεις κάθε επιμέρους ενέργειας στό συνολικό πεδίο τής ταξικής πάλης. Αυτός είναι καί ό λόγος πού μέ τόση έπιμονή ό Λένιν υπογράμμιζε: «χωρίς επαναστατική θεωρία, δέν μπορεί νά υπάρξει καί επαναστατικό κίνημα». Καί συνέχιζε: «ό,τι κι αν πει κανείς γι' αυτή τή σκέψη δέν θά 'ταν άρκετό, σέ μιά έποχή πού, μαζί μέ τό κήρυγμα του όπορτουνισμού, πού έχει γίνει τής μόδας, συμβαδίζει ή έλξη πρós τίς πιο στενές μορφές πραχτικής δράσης», πρós τό συντεχνιασμό²².

δ) Η αντίθεση αυθόρμητου-συνειδητού περικλείει μέσα της τή διάσταση ότι τό αυθόρμητο οδηγεί σέ ενέργειες, τίς όποιες ό φορέας του αυθόρμητου όχι μόνο δέν θέλει, αλλά κύρια δέν μπορεί νά τίς εντάξει

μέσα σ' ένα γενικότερο πολιτικό σχέδιο δράσης, να υπολογίσει πολυδιάστατα τις επιπτώσεις των ενεργειών του. Π.χ., ποιές θα είναι οι συνέπειες μιάς «κατάληψης» στη γενικότερη εξέλιξη της ταξικής πάλης στη χώρα μας. Αντίθετα, τό συνειδητό χαρακτηρίζεται από τό ότι κάθε πράξη είναι ένταγμένη μέσα σ' ένα πολιτικό πρόγραμμα, είναι υποταγμένη και άποσκοπεί στους στόχους αυτού του προγράμματος.

ε) Έδω, όταν μιλάμε γιά αύθόρμητο καί συνειδητό, χαρακτηρίζουμε τή στάση καί τίς πράξεις των τάξεων καί στρωμάτων τής καπιταλιστικής κοινωνίας ή ομάδων τους. Σ' άτομικό επίπεδο, τό πολύ πολύ νά έννοοῦμε πράξεις μεμονωμένων προσώπων πού έχουν, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, επιπτώσεις πάνω στην ταξική πάλη, αλλά κατά κανένα τρόπο δέν έννοοῦμε άτομικές δραστηριότητες πού ανάγονται καί έχουν επίδραση άποκλειστικά πάνω στην προσωπική ζωή ενός ανθρώπου ή μικρής ομάδας ανθρώπων (λ.χ., αν θ' άποφασίσει κάποιος αύθόρμητα ή σχεδιασμένα νά πάει στόν κινηματογράφο ή όχι).

στ) Έχει δίκιο ό Πουλαντζάς όταν κριτικάρει σά λαθεμένη τή θέση του Γκράμσι, σύμφωνα μέ τήν όποία, μιά τάξη μπορεί νά γίνει ιδεολογικά κυρίαρχη πρίν γίνει καί πολιτικά κυρίαρχη. Μιά τέτια θέση, πού ύπονοεί ότι ιστορικά μιά νέα τάξη μπορεί νά κυριαρχήσει ιδεολογικά στά πλαίσια του κοινωνικού συστήματος πού θέλει νά ξεπεράσει, μπορεί νά ισχύει γιά τίς νέες έκμεταλλεύτριες τάξεις σέ σχέση μέ τίς παλιές (π.χ., άστική τάξη-φεουδάρχες), όχι όμως γιά τό προλεταριάτο σέ σχέση μέ τόν καπιταλισμό. Τό λάθος του Πουλαντζά βρίσκεται άλλου. Πρώτα πρώτα, στό ότι ούσιαστικά άρνεϊται, ότι ή κυρίαρχη ιδεολογία στόν καπιταλισμό είναι βασικά αύτή τής άστικής τάξης. Δεύτερο, στό γεγονός ότι, ένω όρθά ανα-

γνωρίζει ότι ή έργατική τάξη κυριαρχείται αύθόρμητα από τήν άστική ιδεολογία, παραγνωρίζει τήν ύλική βάση αύτης τής κυριαρχίας ή, πίο σωστά, αντιστρέφει τή σχέση, βλέπει δηλαδή τήν «ιδεολογία» νά «διοχετεύεται» στην οίκονομική πρακτική». Σχέση βέβαια πραγματική, όχι όμως πρωταρχική, άφετηριακή²³.

ζ) Τό κυριότερο όμως μεθοδολογικό συμπέρασμα πού βγαίνει από τά πίο πάνω είναι τό γεγονός ότι, από τόν τρόπο πού γεννιέται ή αύθόρμητη συνείδηση τής έργατικής τάξης, πρέπει νά ξεχωρίσουμε βασικά δύο κατηγορίες αύθόρμητου.

1. Τό «αύθόρμητο» πού γεννιέται στά πλαίσια καί κάτω από τήν επίδραση τής ίδιας τής καπιταλιστικής πραγματικότητας, πού όδηγεί στόν οίκονομισμό καί στόν συντεχνιασμό καί πού καταρχήν, ιστορικά, «δέν άποτελεί στην ούσία τίποτε άλλο παρά έμβρυακή μορφή του συνειδητου»²⁴. Πρόκειται δηλαδή γιά μιά προεπιστημονική, όχι όμως άντιεπιστημονική, συνείδηση, έκφραση του ταξικού ένστικτου τής τάξης, πού συχνά τή χαρακτηρίζουμε σάν καθημερινή συνείδηση²⁵. Πρόκειται γιά συνείδηση πού διαμορφώνεται αύθόρμητα από τίς έμπειρίες καί τήν άντανάκλασή τους στην συνείδηση μιάς τάξης ή ομάδας αύτης τής τάξης. Άντανάκλαση, πού γίνεται χωρίς θεωρητικές έπεξεργασίες καί γενικεύσεις. Αυτό τό είδος αύθόρμητου, δέν πρέπει νά τό βλέπουμε σέ αντιπαράθεση μέ τήν ταξική συνείδηση, αλλά σάν άφετηρία γιά τή στήριξη μιάς πολιτικής διαμόρφωσης τής ταξικής συνείδησης.

2. Πρέπει νά ξεχωρίσουμε τό αύθόρμητο πού δημιουργείται κάτω από τήν επίδραση τής άστικής ιδεολογίας, πού έμποδίζει δηλαδή τή διαμόρφωση του ταξικού ένστικτου σέ ταξική συνείδηση. Σ' αύτή τή δεύτερη περίπτωση ύπονοοῦμε τήν αύθόρμητη ιδεατή ιδιοποίηση, από τήν έργατική τάξη ή τμήματά της

καθώς και από άλλους εργαζόμενους, της ιδεολογίας των απόψεων και αξιών, της συμπεριφοράς και των αντιλήψεων πάνω στα προβλήματα της ζωής, της αστικής τάξης. Δηλαδή, μιά κατάσταση, στην οποία ακόμα και η πρακτική της ταξικής πάλης ερμηνεύεται κάτω από την όπτική γωνία της αστικής ιδεολογίας. Συχνή είναι η περίπτωση που οι εργαζόμενοι όχι μόνο δεν δείχνουν κατανόηση, λ.χ., για μιά απεργιακή κινητοποίηση άλλων εργαζομένων, αλλά, κάτω από την επίδραση των μέσων μαζικής ενημέρωσης, που έχουν τά μονοπώλια στα χέρια τους, εκδηλώνουν και δυσφορία. Πρόκειται δηλαδή για ένα διαστρεβλωμένο τρόπο αντανάκλασης των αντιθέσεων και της διαλεκτικής της ταξικής πάλης, λόγω της υποχώρησης μπροστά στις δυσκολίες οργάνωσης αυτής της πάλης, κάτω και από την πίεση της αστικής ιδεολογίας²⁶. Για νά ξεπεραστεί αυτό τό αυθόρμητο, είναι απαραίτητη ή μελέτη των κοινωνικοψυχολογικών πλευρών²⁷ της συνείδησης του προλεταριάτου, που προϋπάρχουν όλων των άλλων στοιχείων της ταξικής συνείδησης. Σ' αυτές τις πλευρές συμπεριλαμβάνει ο ιστορικός υλισμός τά αίσθήματα και τίς διαθέσεις, τίς συνήθειες και τίς παραδόσεις, τίς ελπίδες και τίς αὐταπάτες, τίς συμπάθειες και αντιπάθειες της τάξης ή τμημάτων της, όλα όσα είναι οδηγός αὐθόρμητης κοινωνικής δραστηριότητας. Αυτό το εἶδος τό αὐθόρμητο συχνά είναι αντιδραστικό, βρίσκεται σέ οὐσιαστική αντιπαράθεση μέ τό οργανωμένο εργατικό κίνημα και πρέπει νά καταπολεμιέται μέ σταθερότητα και συνέπεια ἀπ' αὐτό.

Τέλος, τό προλεταριάτο μπορεῖ ν' ἀποκτήσει αὐθόρμητα, ἀπό «μόνο» του, ένα συνδυασμό των δύο πύό πάνω κατηγοριῶν αὐθόρμητου, ὅπου κυρίαρχο τείνει, συνήθως, νά είναι τό πρώτο.

4. Πῶς ἀποκτᾶ τό προλεταριάτο ταξική συνείδηση

Τό ἀποτέλεσμα της μέχρι τώρα ἀνάλυσής μας είναι ὅτι ή ταξική συνείδηση και ή προλεταριακή ιδεολογία δέν διαμορφώνονται ὅπως ή αστική, πού κυριαρχεῖ στόν καπιταλισμό. Είναι λοιπόν πέρα γιά πέρα μηχανιστική και λαθεμένη ή γνώμη τοῦ Ἀλτουσέρ, ὅτι στόν καπιταλισμό «κάθε ἄνθρωπος διαπνέεται αὐθόρμητα ἀπό κάποια ἀντίληψη γιά τόν κόσμο», ὅτι δηλαδή αὐθόρμητα διαπνέεται «ἀπό κοσμοαντιλήψεις μέ τάσεις ἀνταγωνιστικές», εἴτε «αὐτές είναι ἰδεαλιστικές (αστικές)», εἴτε «ὕλιστικές (προλεταριακές)²⁸. Γιατί αὐθόρμητα ὁ κάθε ἄνθρωπος στόν καπιταλισμό, ὅπως δείξαμε, διαπνέεται ἀπό αστικές κοσμοθεωρίες.

Ἀφετηρία γιά τή διαμόρφωση της προλεταριακής συνείδησης είναι οἱ ἀντικειμενικές συνθήκες και ἐμπειρίες της ταξικής πάλης, ή γενίκευση και ή σωστή ἐρμηνεία τους, πού ὁμως πραγματοποιοῦνται μέ τή μεσολάβηση ενός παράγοντα πού θά βάλει «ἀπ' ἔξω» τήν ταξική συνείδηση στό προλεταριάτο. Ἀπό τούς κλασικούς, ὁ Λένιν είναι ἐκεῖνος πού συστηματικοποίησε τίς ἱστορικές και λογικές διαστάσεις αὐτοῦ τοῦ «ἀπ' ἔξω». Ὅπως ἀπέδειξε ὁ Λένιν, ή ταξική συνείδηση μπορεῖ νά ῥθει στούς ἐργάτες μόνο «ἀπ' ἔξω», γιατί «ή ἱστορία ὅλων των χωρῶν δείχνει ὅτι ή ἐργατική τάξη, μέ τίς δικές της ἀποκλειστικά δυνάμεις, δέν είναι σέ θέση ν' ἀναπτύξει παρά μόνο μιά τρεῖντγιουνίστικη συνείδηση», δηλαδή μιά οἰκονομιστική συντεχνιακή συνείδηση. «Ἡ διδασκαλία ὁμως τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀναπτύχθηκε ἀπό τίς φιλοσοφικές, ἱστορικές και οἰκονομικές θεωρίες πού τίς ἐπεξεργάστηκαν» διανοοῦμενοι, οἱ Μάρξ και Ἐνγκελς²⁹, κάτω ἀπό τήν επίδραση των πρώτων βημάτων τοῦ ἐργατι-

κοῦ κινήματος καί σέ παγκόσμια κλίμακα. Δείξαμε πιά πάνω, ὅτι πρέπει νά διακρίνουμε ἀνάμεσα στόν ἱστορικό τρόπο γέννησης τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, πού ἔγινε ἀπό ἐκπροσώπους τῆς προοδευτικῆς διανόησης, καί στόν τρόπο διαμόρφωσης τῆς ταξικῆς συνείδησης σέ μιά δοσμένη περίοδο ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας καί τῆς ταξικῆς πάλης. Στήν τελευταία περίπτωση, λέει ὁ Λένιν, νά μὲν ἡ προλεταριακή ἰδεολογία δέν μπορεῖ νά εἶναι «ἐπεξεργασμένη ἀπό τίς ἴδιες τίς ἐργατικές μάζες», ὅμως, «αὐτό δέν σημαίνει βέβαια πώς οἱ ἐργάτες δέ συμμετέχουν στήν ἐπεξεργασία αὐτῆς τῆς θεωρίας. Συμμετέχουν ὅμως ὅχι σάν ἐργάτες, ἀλλά σάν θεωρητικοί τοῦ σοσιαλισμοῦ», ὀργανωμένοι στό κόμμα τους³⁰.

Σέ σχέση μέ τόν τέτιο προσδιορισμό τοῦ «ἀπ' ἔξω», μπορούμε νά ποῦμε:

α) Σ' ἀντίθεση μέ τόν Κάουτσκι³¹ καί ἐκπροσώπους τῆς σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης, πού ὑπερτονίζουν τό ρόλο τῆς διανόησης καί θεωροῦν τό «ἀπ' ἔξω» ταυτισμένο μέ τή διανόηση, στό Λένιν, μέ τήν ἔννοια «ἀπ' ἔξω» δέν νοεῖται ὁ ἱστορικός τρόπος γέννησης τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀλλά ἀπό κει καί πέρα, ὁ τρόπος διάδοσης καί διαμόρφωσης τῆς ταξικῆς συνείδησης ἀπό τό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης, στό ὁποῖο μποροῦν καί πρέπει νά κυριαρχοῦν οἱ συνειδητοποιημένοι ἐργάτες.

β) Δέν στέκουν τά ἐπιχειρήματα τοῦ Σάρτρ καί τῆς γνωστῆς στή χώρα μας ομάδας τοῦ «'Ιλ Μανιφέστο», πού κατηγοροῦν τόν Λένιν ὅτι ἀρνεῖται τόν ἱστορικό ὕλισμό, ὅτι, δηθθεν, ὁ Λένιν «ἐξάγει» ἰδεαλιστικά τήν ταξική συνείδηση ἀπό τό ἐποικοδόμημα, «ἔξω» ἀπό τήν ὕλική βάση³². Στήν πραγματικότητα, ὁ Σάρτρ καί τό «'Ιλ Μανιφέστο» ἀρνοῦνται ὅτι ὁ Λένιν κάνει ἕναν ὕλιστικό προσδιορισμό τῆς ταξικῆς συνείδησης πού τόν στηρίζει στίς ὕλιστικές σχέσεις πού ὑπάρχουν

στήν καπιταλιστική κοινωνία. Ἡ ἀρνηση αὐτή εἶναι ἀπόρροια τῆς λαθεμένης ἀντίληψης πού ἔχουν γιά τό εἶναι καί τή συνείδηση· πού δέν παίρνει ὑπόψη τῆς ὅτι ἡ τελευταία εἶναι προϊόν τῆς ὕλης.

γ) Σύμφωνα μέ τή διδασκαλία τοῦ Λένιν, τό «ἀπ' ἔξω» δέν εἶναι μιά μηχανιστική εἰσαγωγή κάποιας ἀφηρημένης, ἐτσιθελικά κατασκευασμένης «ταξικῆς συνείδησης» ἀπό τό κόμμα, ἀλλά σημαίνει τή διατύπωση καί διαμόρφωση τῶν ἰδίων τῶν συμφερόντων καί τῆς προοπτικῆς, τῆς ἀπαραίτητης γνώσης, τῶν ἐργατῶν³³.

δ) Ὁ Λένιν σ' ὅλο του τό ἔργο, ἰδιαίτερα στήν πάλη του γιά τή δημιουργία ἑνός κόμματος νέου τύπου, φορέα τοῦ συνειδητοῦ, προϋποθέτει τήν ὑπαρξη τοῦ αὐθόρμητου, πού δέν θέλει τόσο νά τό «καταργήσει», ὅσο νά τό ξεπεράσει δημιουργικά, συνενώνοντας τό αὐθόρμητο ἐργατικό κίνημα μέ τόν ἐπιστημονικό σοσιαλισμό, μέ τήν ὀργανωμένη πρωτοπορία του³⁴.

ε) Τέλος, θά πρέπει ἐδῶ νά διευκρινίσουμε ὅτι τό λενινιστικό «ἀπ' ἔξω» ἔχει καί τή διάσταση τοῦ ἔξω ἀπό τή σφαῖρα τῆς οἰκονομίας. Ὅτι, δηλαδή, ἡ ταξική συνείδηση διαμορφώνεται ἔξω ἀπό τήν ἄμεση σχέση ἐργαζόμενου-ἐργοδότη, στό ἐπίπεδο τοῦ συνόλου τῶν ταξικῶν σχέσεων, τῶν σχέσεων τῆς τάξης πρὸς τό κράτος καί τήν κυβέρνηση. Δέν ἀρκεῖ δηλαδή ἕνας ἐργάτης νά κατανοεῖ ὅτι βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τό συγκεκριμένο ἐργοδότη του, γιά νά μιλήσουμε γιά ταξική συνείδηση. Γιά νά μπορούμε νά λέμε κάτι τέτιο, θά πρέπει νά κατανοεῖ ὁ ἐργάτης τήν ἀντίθεσή του μέ τό σύνολο τῆς ἀστικῆς τάξης, τήν πολιτική καί τό κράτος τῆς, ν' ἀποκτήσει δηλαδή ὅλα τά χαρακτηριστικά πού ἔχει ἡ ταξική συνείδηση καί πού δόσαμε στήν ἀρχή τοῦ κειμένου.

Ὁ Λένιν, ἀκολουθώντας τοὺς Μάρξ-Ἐνγκελς, δει-

χνει ότι ή εργατική τάξη αυθόρμητα αρχίζει την οικονομική της πάλη ενάντια στον κάθε φορά συγκεκριμένο εργοδότη. Στην πορεία, ή εργατική τάξη στρέφεται ενάντια στο σύνολο των εργοδοτών. Πρόκειται δηλαδή, σ' αυτή τή φάση, όπως υπογράμμιζαν οι κλασικοί, «για τó ξύπνημα του ανταγωνισμού ανάμεσα στους εργάτες και στ' άφεντικά». Μ' αυτό τó ξύπνημα, οι εργάτες δέν έχουν ακόμη αποκτήσει ταξική συνείδηση, δηλαδή δέν έχουν ακόμα «συνείδηση τής αγεφύρωτης αντίθεσης των συμφερόντων τους μ' όλο τó σύγχρονο πολιτικό και κοινωνικό καθεστώς»³⁵. Για ν' αποκτήσει τó προλεταριάτο ταξική συνείδηση, τόνιζε ό Λένιν, «χρειάζεται νά ξεπεράσει αυτό τó επίπεδο συνείδησης, πού είναι ακόμα συντεχνιακό. Πρέπει νά μάθει νά παλεύει ενάντια σ' όλες χωρίς εξαίρεση τīs περιπτώσεις αυθαιρεσίας και καταπίεσης, βίας και κατάχρησης, όποιοσδήποτε τάξεις και άν άφορούν οι περιπτώσεις αυτές»³⁶. Πρέπει δηλαδή τó προλεταριάτο νά γίνει τάξη πού παλεύει για τήν απελευθέρωση όλων των άλλων τάξεων και στρωμάτων πού υποφέρουν από τόν καπιταλισμό. Και τέλος, τó συμπέρασμα του Λένιν, «τήν ταξική πολιτική συνείδηση μπορούμε νά τή φέρουμε στον εργάτη μόνο από τά έξω, δηλαδή έξω από τήν οικονομική πάλη, έξω από τή σφαίρα των σχέσεων ανάμεσα στους εργάτες και τούς εργοδότες. Ό μοναδικός τομέας απ' όπου μπορούμε ν' άντλήσουμε αυτή τή γνώση είναι ό τομέας των σχέσεων όλων των τάξεων και στρωμάτων πρós τó κράτος και τήν κυβέρνηση, ό τομέας των αμοιβαίων σχέσεων ανάμεσα σ' όλες τīs τάξεις»³⁷.

Η πορεία διαμόρφωσης τής συνείδησης του προλεταριάτου, όπως τή δίνουμε πιο πάνω, έχει ιστορικά αποκρυσταλλωθεί. Υπάρχει τó κόμμα τής εργατικής τάξης, τά συνειδητά πρωτοπόρα τμήματά της. Όμως, λογικά-διαρθρωτικά, σήμερα, υπάρχουν νέα

τμήματα τής εργατικής τάξης, πού μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο περνάνε μέσ' απ' αυτές τīs βαθμίδες ταξικής συνείδησης. Σ' αυτά τά πλαίσια, ή αυθόρμητη οικονομική συντεχνιακή πάλη τμημάτων του προλεταριάτου, πού τραβιούνται μ' αυτό τόν τρόπο για πρώτη φορά στον ταξικό αγώνα, έμπεριέχει τó έμβρυο τής ταξικής συνείδησης, εξακολουθεί νά είναι θετική. Αντίθετα, ή προσπάθεια πού γίνεται από τήν αντίδραση, αλλά συχνά και από τó δεξιό όπορτουνισμό, νά υποβιβάσουν τούς πολιτικούς αγώνες σέ οικονομικούς, νά υποβιβάσουν τήν πολιτική συνείδηση πρωτοπόρων τμημάτων τής εργατικής τάξης στον οικονομισμό, είναι αντιδραστική. Η προσπάθεια δηλαδή υποβιβασμού ήδη συνειδητοποιημένων τμημάτων τής εργατικής τάξης στον οικονομισμό και συντεχνιασμό, ή διαπαιδαγώγησή τους σέ πνεύμα «υπόκλισης στο αυθόρμητο», σ' αυτή τήν περίπτωση είναι αντιδραστική. Σέ σχέση λοιπόν μέ τó παρελθόν, μέ τήν έποχή πού φτιαχνόταν τó λενινιστικό κόμμα νέου τύπου, ή αυθόρμητη τρεϊντιουνίστικη συνείδηση πού ξεπηδά από τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, δέν έμπεριέχει πάντα στοιχεία θετικά, μπορεί νά λειτουργεί και άρνητικά, νά σημαίνει δηλαδή πιασγύρισμα για τó κίνημα, σέ σχέση μέ τó επίπεδο ανάπτυξης πού μπορεί αυτό νά έχει κατακτήσει σέ μιά συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Σωστά λοιπόν διαπιστώνει ό άριστερός σοσιαλδημοκράτης ιστορικός του εργατικού κινήματος Άμπεντροτ, ότι ή ιστορία του εργατικού κινήματος είναι ιστορία διαμόρφωσης τής ταξικής συνείδησης, ανάπτυξης και υποχώρησης, κάτω απ' τήν επίδραση τής κυρίαρχης άστικής ιδεολογίας πάνω στην εργατική τάξη»³⁸.

Μοχλός για τήν ανάπτυξη τής ταξικής συνείδησης σέ νέα τμήματα τής εργατιάς, είναι ή διαλεκτική σχέση αυθόρμητου (στή βάση τής προαναφερόμενης θε-

τικής διάστασης) και συνειδητού, οικονομίας και πολιτικής.

Η σχέση αυθόρμητου-συνειδητού δείξαμε ότι δεν είναι σχέση ταύτισης, έφ'όσον τό αυθόρμητο και τό συνειδητό είναι δυό διαφορετικά πράγματα, δυό διαφορετικές έννοιες. Όμως τό ότι είναι διαφορετικά δεν σημαίνει ότι δεν σχετίζονται. Κάθε άλλο· δείξαμε ότι τό αυθόρμητο, μέ μία όρισμένη έννοια, είναι τό πρώτο σκαλοπάτι γιά τό συνειδητό. Άνάλογα, οικονομία και πολιτική δεν είναι ένα και τό αυτό. Ούτε όμως είναι δυό ξένα πράγματα. Άν νομίζει κανείς ότι ή οικονομία και ή πολιτική είναι δυό χωράφια πού τά χώρισε κάποιος αυστηρός αγροφύλακας και απαγορεύεται τό πέρασμα από τό ένα στό άλλο, πέφτει σέ πολύ βαθύ πολιτικό λάθος.

Στή ζωή βλέπουμε συχνά μία αυθόρμητη τάση, είτε (α) ταύτισης τής οικονομίας και τής πολιτικής, είτε (β) προσπάθειας νά θεωρηθεί ότι αυτά τά δυό: (β1) βρίσκονται σέ αντίθεση, ή (β2), τό λιγότερο, ανάγονται σέ δυό παράλληλες, μή τεμνόμενες έννοιες.

α) Στήν πρώτη περίπτωση, ξεχωρίζουμε δυό υποκατηγορίες: (α1) 'Η πρώτη θεωρεί ότι άρκει ή οικονομία και δεν χρειάζεται ή «μεγάλη» πολιτική, ή, αντίστροφα, στό όνομα τής «μεγάλης» πολιτικής υποτιμά τούς καθημερινούς διεκδικητικούς αγώνες, γενικά τήν πάλη στή σφαίρα τής οικονομίας. (α2) 'Η δεύτερη υποκατηγορία, βλέποντας αυθόρμητα τήν ανάγκη πολιτικοποίησης τών οικονομικών αγώνων, έπειδή δεν είναι σέ θέση (συχνά, έπειδή τής λείπει ό θεωρητικός έξοπλισμός) νά βρει τούς δρόμους πού θά πολιτικοποιηθούν αυτοί οί αγώνες, αντί νά τούς πολιτικοποιεί πραγματικά, τούς πολιτικοποιεί μεταφυσικά. Μ' άλλα λόγια, νομίζει ότι άν συνενωθούν οί εργάτες ενός συγκεκριμένου μονοπωλίου, ενάντια λ.χ. στή μισθολογική πολιτική του μονοπωλίου αυτού, αυτό-

ματα έχει δημιουργηθεί αντιμονοπωλιακή ταξική συνείδηση και, κατά προέκταση, τό αντιμονοπωλιακό μέτωπο. Βέβαια, ή οικονομική πάλη γιά καλύτερους μισθούς στά πλαίσια μιās μονοπωλιακής επιχείρησης, άποτελεί ήδη έμβρυακή μορφή αντιμονοπωλιακής ταξικής συνείδησης και μετώπου, αλλά μόνο έμβρυακή. Χρειάζεται ή συνείδηση αυτών τών έργατών νά ξεπεράσει τά πλαίσια του συγκεκριμένου μονοπωλίου, τής σχέσης εργάτη-εργοδότη, ν' αρχίσει νά διαμορφώνει πολιτική γιά τό σύνολο του κλάδου στόν όποιο άπασχολείται. Παραπέρα, χρειάζεται νά κατανοήσει, γενικεύοντας, βασικές πλευρές του ρόλου τών μονοπωλίων, του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού και τής εξάρτησης στή χώρα μας, νά κατανοήσει ότι πρέπει νά συνδεθούν οί εργάτες του μεγάλου μονοπωλίου μέ τ' άλλα τμήματα τής τάξης, τούς άλλους καταπιεσμένους, νά οργανώσουν μ' αυτούς τήν πάλη τους. Μόνο έτσι δημιουργείται και τό πραγματικό αντιμονοπωλιακό μέτωπο.

β) 'Η δεύτερη λανθασμένη τάση πού προαναφέραμε, είναι αυτή πού ξεκόβει τήν οικονομία από τήν πολιτική. Όμως αυτό τό ξέκομμα μπορεί νά γίνει είτε μέ αντιδραστική, είτε μέ προοδευτική διάθεση, αλλά μηχανιστικά. (β1) Χαρακτηριστικό παράδειγμα αντιδραστικού ξεκόμματος είναι οί προσπάθειες πού κάνει ό αστικός ρεφορμισμός, ώστε ν' αντιπαραθέτει τούς οικονομικούς στους πολιτικούς αγώνες, νά έμποδίζει τήν ανάπτυξη οικονομικών αγώνων και άκόμα πιο πολύ τήν πολιτικοποίησή τους, προβάλλοντας μάλιστα σάν επιχείρημα στήν πάλη του ενάντια στους αγώνες τής εργατικής τάξης τό χαρακτηρισμό τους ότι είναι πολιτικοποιημένοι. (β2) Άπό τήν άλλη, χαρακτηριστικό παράδειγμα μηχανιστικής αντίληψης τής σχέσης πολιτικού και οικονομικού αγώνα είναι αυτή, πού τήν πολιτικοποίηση δεν τή βλέπει νά

γίνεται μέσ' από την ανύψωση των οικονομικών αγώνων σέ πολιτικούς, μέσω της θεωρίας καί της γενίκευσης των εμπειριών πού βγαίνουν από τούς καθημερινούς αγώνες της τάξης, αλλά δυϊστικά — έχει τήν αντίληψη ότι στή σφαίρα της οικονομίας, στους οικονομικούς αγώνες, πρέπει νά προσθέσουμε τή σφαίρα της γενικής πολιτικής, καί ότι έτσι αυτόματα πολιτικοποιήσαμε τούς αγώνες. Παρενθετικά σημειώνουμε ότι πολλές φορές, μιά τέτια αντίληψη, μιλώντας γιά πολιτικούς αγώνες, συχνά ύπονοει τήν απαραίτητη ιδεολογική πάλη, ταυτίζει τό περιεχόμενο της πολιτικής πάλης μ' αυτό της ιδεολογίας. 'Η οικονομία καί η πολιτική, στήν πιό πάνω περίπτωση, νοοῦνται σάν δυό κύκλοι πού προστιθέμενοι μᾶς δίνουν ἕνα ὅκτώ καί αυτό τό ὅκτώ ἐξισώνεται μέ τήν ταξική συνείδηση. Μ' ἄλλα λόγια, ἂν δίπλα στους οικονομικούς αγώνες προσθέσουμε καί τήν πάλη γιά τήν κατανόηση τῶν γεγονότων στή Νικαράγουα, τήν Περσία καί τό 'Αφγανιστάν, καί τήν ἄλληλεγγύη μέ τούς λαούς σ' αὐτές τίς χώρες, μπορεῖ μέν νά κάναμε μιά απαραίτητη πολιτική καί ιδεολογική πράξη, ἀλλά μέ κανένα τρόπο δέν πολιτικοποιούμε ἀκόμα τούς συγκεκριμένους οικονομικούς αγώνες. Γιά νά μή γίνεται λοιπόν ἡ οικονομική καί πολιτική πάλη ἀθροιστικά, ἀλλά διαλεκτικά, χρειάζονται πολλές βαθμίδες καί περάσματα σύνδεσής τους. Σέ σχέση μέ τό πιό πάνω παράδειγμα, χρειάζεται νά δειχθεῖ ἡ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό αἶτημα γιά μισθούς καί στίς πολεμικές δαπάνες, ὅτι οἱ πολεμικές δαπάνες αὐξάνονται στά πλαίσια τῆς ψυχροπολεμικῆς ὑστερίας πού θέλει νά προσκαλέσει ὁ ἀμερικάνικος ἱμπεριαλισμός, ἐξαιτίας τῶν θέσεων πού χάνει στίς προαναφερόμενες χώρες κλπ.

Τό ἴδιο πρέπει νά γίνει σέ σχέση μέ τά ἐσωτερικά προβλήματα. 'Ετσι, λ.χ., ἂν ἡ ἐργατική τάξη δέν περιοριστεῖ στή γνώση μόνο τοῦ καθαυτοῦ ὕψους τοῦ

μισθοῦ της, ἀλλά τόν συσχετίσει μέ τά κέρδη, τίς τιμές κλπ., ἡ συνείδησή της θά περάσει ἀπό τή σφαίρα τῆς οικονομίας σ' αὐτή τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Αὐτή ἡ συνείδηση θά ὠριμάζει ταξικά καί θ' ἀναπτύσσεται μέσ' ἀπό τίς ἐπιπτώσεις τῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἰδιαίτερα μέσω τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς τῶν μονοπωλίων καί τοῦ κράτους τους, πάντα βέβαια μέ τή μεσολάβηση τοῦ κόμματος. 'Ετσι, λ.χ., στίς πρόσφατες ἀπεργίες, ἡ σχέση τοῦ κράτους καί τῶν μονοπωλίων εἶχε ἀπό τήν πλευρά τους καί ἀνοιχτή πολιτική σκοπιμότητα. Μ' ἄλλα λόγια, θέλουμε νά ποῦμε ὅτι γιά μᾶς δέν ὑπάρχει ἕνας μηχανιστικός διαχωρισμός ἀνάμεσα στόν οικονομικό καί πολιτικό αγώνα, ὅπως νομίζουν οἱ ψευτοαριστερίζοντες στή χώρα μας³⁹.

'Η ταξική συνείδηση, δηλαδή, δέν ἀρχίζει νά διαμορφώνεται ἐκεῖ πού τελειώνει ὁ οικονομικός αγώνας. Ποινικοποιώντας, γιά λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητας, ἡ ἀστική τάξη τούς οικονομικούς αγώνες τῆς ἐργατικῆς τάξης (ἀπεργίες, στάσεις κλπ.), τόνιζε ὁ Λένιν, σπρώχνει «μέ δύναμη τούς ἐργάτες πού διεξάγουν οικονομική πάλη πρὸς τά πολιτικά ζητήματα»⁴⁰. Τό πέρασμα ἀπό τόν οικονομικό στόν πολιτικό αγώνα διευκολύνεται, ὅταν τό κόμμα ἐξηγεῖ στό προλεταριάτο τά κοινωνικά πλαίσια καί τίς γενικότερες ἐπιπτώσεις κάθε ἐπιμέρους οικονομικῆς μάχης του. Σ' αὐτά τά πλαίσια, ξεπερνιέται ὁ φετιχισμός τοῦ ἐμπορεύματος, ὅταν ἐξηγεῖται ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἱστορίας καί καταδείχνεται μέσ' ἀπό τούς καθημερινούς αγώνες ἡ μεταβλητότητα τῶν ἀντικειμένων⁴¹. Στή χώρα μας, αὐτό σημαίνει νά παλεύουμε νά ἐξηγήσουμε τίς οικονομικές ἐπιπτώσεις πού ἔχει πάνω στήν κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὄχι μόνο ὁ καθαυτό ΚΜΚ, ἀλλά καί τό σύστημα τῆς ἐξάρτησης.

'Ενα κόμμα πού θέλει νά στηρίζεται στή λενινιστική

διδασκαλία για τὸ συνδυασμὸ τῶν διαφόρου ἐπιπέδου ἀγώνων, θὰ πρέπει, κατὰ συνέπεια: α) Νά παλεύει ἐνάντια στὶς προσπάθειες περιορισμοῦ τῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης στὴ σφαῖρα τῆς οἰκονομίας, ἐνάντια στοῦ ρεφορμιστικοῦ διαχωρισμοῦ τῆς οἰκονομικῆς πάλης ἀπὸ τὴν πολιτική, ἐνάντια στὴ δεξιοσπορτουριστική ἀντίληψη ἀπόκρυψης τῆς πολιτικῆς διάστασης τῆς οἰκονομικῆς πάλης. β) Ἐνάντια στὸν ἀριστερισμὸ πού ὑποτιμᾷ τὴ σημασία τῶν οἰκονομικῶν ἀγώνων. Ἰδιαίτερα, σ' ὅσους ἀπὸ τοὺς νεοαριστερίζοντες θέλουν, στοῦ ὄνομα τοῦ προβλήματος τῆς ἀποξένωσης, νά παρακάμψουν τὴν ἀνάγκη τῆς πάλης γιὰ οἰκονομικὲς διεκδικήσεις. γ) Θὰ πρέπει αὐτό τὸ κόμμα νά παλεύει γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ νέου περιεχομένου τῆς οἰκονομικῆς πάλης στὶς συνθήκες τοῦ ΚΜΚ καὶ νά βρίσκει νέους τρόπους καὶ δρόμους συνδεσῆς τῆς μέ τὴν πολιτική.

Κλείνοντας αὐτό τὸ κεφάλαιο, πρέπει νά προσδιορίσουμε τί ἐννοοῦμε, ὅταν μιλάμε γιὰ πολιτικὸ ἀγῶνα.

Συχνά ὑπάρχει ἡ αὐθόρμητη ἀντίληψη πὼς ὅλες οἱ κοινωνικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στοῦ προλεταριάτο καὶ στοῦ κεφάλαιο εἶναι αὐτόματα καὶ πολιτικὲς. Ἄν ὅμως ἀναχθοῦν ὅλες οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς τάξεις σὲ πολιτικὲς, κινδυνεύουμε νά χάσουμε ἀπὸ τὴν ὀπτική μας τὴ διαφορά ἀνάμεσα στὴν οἰκονομία καὶ τὴν πολιτική. Δέν θὰ μπορέσουμε νά κατανοήσουμε τὴν καταγωγὴ τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὴν οἰκονομία. Δέν θ' ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ πολιτική εἶναι ἡ συμπυκνωμένη ἐκφραση τῆς οἰκονομίας.

Οἱ κοινωνικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὶς τάξεις καὶ ἀνάμεσα στὶς διάφορες ὁμάδες μιᾶς τάξης παίρνουν πολιτικὸ χαρακτήρα, ὅταν μεσολαβεῖ στὴ ρύθμισή τους τὸ κράτος ἢ ὅταν, μέ τὴν πρακτική της, μιὰ τάξη (ἢ ὁμάδα) στρέφεται ἐνάντια στοῦ δοσμένο κράτος.

Πολιτικὴ πάλη εἶναι, λοιπόν, ἡ πάλη γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἔτσι, τὰ «κοινωνικά κινήματα» (ἢ ἀλλιῶς, κινήματα διαμαρτυρίας) δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν σάν πολιτικά κινήματα, παρ' ὅλο πού οἱ δραστηριότητές τους ἔχουν κατὰ κανόνα πολιτικές ἐπιπτώσεις καὶ ἀντενέργειες. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐκδήλωση ταξικῶν ἀντιθέσεων δέν εἶναι αὐτόματα ἐκδήλωση πολιτικῆς πάλης. Γι' αὐτό ἡ ἀστική τάξη παραδέχεται συχνά τὴν ταξικὴ πάλη σάν κοινωνική, ἱστορικὴ ἐκδήλωση. Ὁ Λένιν πάντα ὑπογράμμισε ὅτι ἡ παραδοχὴ τῆς ὑπαρξης τάξεων καὶ ταξικῆς πάλης δέν ἰσοῦται ἀκόμα μέ τὸ μαρξισμό. Γιὰ νά ἰσοῦται, γράφει ὁ Λένιν στὰ «Τετράδια γιὰ τὸ κράτος» («Μαρξισμός καὶ κράτος»), «εἶναι ἀπαραίτητη ἡ συνεπὴς ἀνάπτυξη τῆς διδασκαλίας τῆς ταξικῆς πάλης ὡς τῆς διδασκαλίας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τοῦ κράτους».

5. Ὁ ρόλος τοῦ Λενινιστικοῦ Κόμματος

Δείξαμε ὡς τώρα — μέ τὸν τρόπο πού ἀπαντήσαμε στοῦ ἐρώτημα γιὰ τὴ σχέση «εἶναι» καὶ συνείδησης, αὐθόρμητου καὶ συνειδητοῦ, τί εἶναι ταξικὴ συνείδηση καὶ ἀπὸ ποῦ γεννιέται — τὴν ἀνάγκη ὑπαρξης ἑνός «ἀπ' ἔξω» μεσολαβητῆ, φορέα τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης. Κατὰ συνέπεια, γιὰ τὸ Λένιν καὶ κάθε λενινιστῆ, τὸ κόμμα εἶναι προϋπόθεση τοῦ ἐπαναστατικοῦ προτοσῆς καὶ ὄχι ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ προτοσῆς, ὅπως νόμιζε ὁ Λούκατς.

Ἡ εἰσαγωγὴ ἀπὸ τὸ κόμμα τῆς ταξικῆς συνείδησης στοῦ προλεταριάτο δέν σημαίνει περιορισμὸ αὐτῆς τῆς εἰσαγωγῆς μόνο στὴν ἀπλή προπαγάνδα καὶ ζύμωση (ἀγκιτάτσια), ἀλλὰ καὶ ὀργάνωση τῆς πάλης γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῆς ἐργατικῆς

τάξης, οργάνωση της πάλης ενάντια στην αστική ιδεολογία, με αξιοποίηση του έμβρυακού πυρήνα της ταξικής συνείδησης, που αϋθόρμητα διαμορφώνει το προλεταριάτο, και ανύψωσή του σε ταξική συνείδηση. Για τον Λένιν, ο «βασικός νόμος όλων των μεγάλων επαναστάσεων» ήταν ότι για την πραγματοποίησή τους δεν αρκεί η άγκιτάτσια και η προπαγάνδα, αλλά χρειάζονται και οι πολιτικές εμπειρίες των ίδιων των μαζών, ή οργάνωσή τους. Ο ρόλος του κόμματος δεν είναι λοιπόν ούτε αυτός του απλού διαφωτιστή-εκπαιδευτή της τάξης, όπως τείνει να διατυπώσει ο Δ. Δημητράτος⁴², ούτε αυτός του να υποκλίνεται στην αϋθόρμητη θέληση των μαζών, όπως θέλει ο Β. Ράιχ. Στην τελευταία περίπτωση, το κόμμα θα μετατρεπόταν σε απλό συστατικό του αϋθόρμητου⁴³. Και αυτό, γιατί η έννοια της ταξικής συνείδησης ταυτίζεται στο Ράιχ, όπως και στον Κομπέ και στον Πрунτόν, με πλευρές της καθημερινής συνείδησης⁴⁴.

Στό Λένιν, από τη σκοπιά του ζητήματος που εξετάζουμε, το κόμμα δεν δρα αντιπροσωπευτικά για λογαριασμό των μελών, ούτε επιβάλλει διοικητικά τη θέλησή του στα αϋθόρμητα λαϊκά κινήματα. Το κόμμα στο Λένιν δίνει κατεύθυνση, συνείδηση και οργάνωση σ' αυτά. Δηλαδή, ενώνει το αϋθόρμητο με τη μαρξιστική οργάνωση και θεωρία.

Τό αϋθόρμητο, σαν πυρήνας ταξικής συνείδησης, από τη μία, αλλά και ιδεολογικό προϊόν του αναρχικού τρόπου παραγωγής, από την άλλη, ξεπερνιέται μέσω της πράξης του προλεταριάτου και της γενίκευσής της εμπειρίας του, κάτω από την καθοδήγηση του λενινιστικού κόμματος νέου τύπου.

Η οργάνωση της πάλης από το κόμμα βοηθά στο να ξεπεραστεί η συντεχνιακή, μικροπολιτική και αποσπασματική όπτική γωνία των επιμέρους κινήματων.

Οι κομμουνιστές διαφέρουν από τις άλλες οργανώσεις, ακόμα και αυτές που εκπροσωπούν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, τους εργάτες, τονίζαν οι Μάρξ-Ένγκελς, και κατά το «ότι στις διάφορες βαθμίδες ανάπτυξης του αγώνα ανάμεσα στο προλεταριάτο και στην αστική τάξη, εκπροσωπούν πάντα τα συμφέροντα του κινήματος στο σύνολό του»⁴⁵.

Η εκπροσώπηση των συνολικών συμφερόντων του κινήματος ανεβάζει το κίνημα, που καθοδηγούν οι κομμουνιστές, σε κίνημα πολιτικό. Αντίθετα, τα αϋθόρμητα επιμέρους κινήματα, ή αυτά που παραπλανητικά τα ονομάζουν αυτόνομα, δεν έχουν, συνολικά, μιά πολιτική κατεύθυνση ξεπεράσματος του συστήματος. Ούτε βέβαια μπορούν να ανάγονται τα επιμέρους κινήματα «στο πολιτικό κίνημα» με μιά απλή αντικατάσταση της πολιτικής από τα μαθηματικά, όπως κάνουν σήμερα όρισμένα άριστερίστικα και μικροαστικά ρεύματα στη χώρα μας, όπως προσπαθεί να διαδόσει ο αστικός τύπος. Με τό ν' αντικαθίσταται ο ρόλος του κόμματος (ρόλος πολιτικός) από τα απλά μαθηματικά, τις πράξεις δηλαδή πρόσθεσης επιμέρους κινήματων, όχι μόνο δεν «γεννιέται» το «κίνημα», αλλά, μ' αυτό τον τρόπο, τα επιμέρους κινήματα δεν πολιτικοποιούνται, ούτε συνειδητοποιούνται κατά το ελάχιστο παραπάνω απ' ό,τι προηγούμενα, προτού, δηλαδή, προστεθεί νοητά το ένα στο άλλο. Η πολιτική πάλη δηλαδή δεν μπορεί να υποβιβάζεται στο άθροισμα οικονομίστικων ή συντεχνιακών αϋθόρμητων κινήματων, όσο και αν τους κολλάνε την ονομασία του «αυτόνομου».

Στην πάλη ενάντια στη λενινιστική αντίληψη του συνειδητού, οι όπαδοί του αϋθόρμητου προσπαθούν ν' αντιπαραθέσουν τις απόψεις της Λούξεμπουργκ σ' αυτές του Λένιν. Ακριβώς, όπως μονόπλευρα τό 1931 ο δογματισμός προσπάθησε να «ξεμπερδεύει» με τη

Λούξεμπουργκ, κατηγορώντας την σαν όπαδό του αϋθόρμητου, ακριβώς με τόν ίδιο μονόπλευρο τρόπο σήμερα ή άστική ιδεολογία καί ό άριστερισμός, προσπαθούν νά τήν άνυψώσουν σέ μία άντιλενινιστική θεότητα.

Σήμερα, όρισμένοι, πού ισχυρίζονται πώς είναι όπαδοί της Λούξεμπουργκ, σκόπιμα ξεκόβουν τό θεωρητικό της έργο καί τήν πρακτική της δραστηριότητα από τά ιστορικά πλαίσια μέσα στά όποια αϋτή κινήθηκε. 'Η Λούξεμπουργκ, σ' αντίθεση μέ μερικούς σύγχρονους μαρξολόγους, όχι μόνο δέν ήταν ένας άκαδημαϊκός έχθρός της ύπαρξης όργανωμένου κόμματος της έργατικής τάξης, αλλά ή ίδια ύπηρεξε, πρίν άπ' όλα, στέλεχος καί συνιδρυτής τέτιου κόμματος. Κανείς δέν μπορεί νά κατανοήσει τίς άπόψεις της, αν δέν τή δει πρώτα-πρώτα σαν στέλεχος της KPD όσο καί του «Σπάρτακους». 'Η Λούξεμπουργκ λοιπόν παραμένει πάντα σ' όλη της τή ζωή πρακτικός όπαδός καί στέλεχος του συνειδητού όργανωμένου κινήματος, του κόμματος του προλεταριάτου⁴⁶.

"Όταν ή Λούξεμπουργκ υπερασπίζεται τό αϋθόρμητο, δέν τό κάνει ένάντια στό μαρξιστικό-λενινιστικό κόμμα, όπως ξεχνούν νά συμπληρώσουν οί όψιμοι «όπαδοί» της, αλλά ένάντια στό ρεφορμισμό της ήγείας της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας. 'Ενάντια στίς άπόψεις της τελευταίας, ότι όλα μπορούν νά καταχτηθοϋν μέσ' από τό κοινοβούλιο. 'Η Λούξεμπουργκ άποκαλύπτει ότι δέν μπορούν στήν επανάσταση νά 'ναι όλα προγραμματισμένα καί προσχεδιασμένα, γιατί — συνέχιζε — ή επανάσταση δέν είναι οϋτε κανένας λογιστικός λογαριασμός, οϋτε «στρωτικά γυμνάσια»⁴⁷. Ταυτόχρονα, τόνιζε ότι τό κόμμα πρέπει νά παρεμβαίνει δραστήρια καί νά μήν άναμένει τό αϋθόρμητο. Οί διαφορές της μέ τό Λένιν,

λοιπόν, δέν άφορούν τίς σχέσεις συνειδητού-αϋθόρμητου, βρίσκονται άλλου.

'Η σωστή έχθρότητα της Λούξεμπουργκ στους γραφειοκράτες της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας καί ή εκτίμηση των άδυναμιών του Λιθουανικού Κόμματος, στό όποιο ανήκε προηγούμενα, τήν όδήγησαν όμως σ' όρισμένες άπολυτοποιήσεις. Τό άποτέλεσμα ήταν νά καταλαβαίνει τό κόμμα περιοριστικά. Νά ύποτιμά δηλαδή τόν ειδικό όργανωτικό ρόλο του κόμματος καί αϋτόν του συντονιστή των μαζών, άναγοντας αϋτά τά δυό στοιχεία της πολιτικής της όργανωμένης πρωτοπορίας σ' άπλή «τεχνική πλευρά». 'Η Λούξεμπουργκ σωστά τοποθέτησε τό κόμμα, σαν τή συνειδητή όργάνωση πού δίνει τούς στόχους καί τούς δρόμους ανάπτυξης του κινήματος. Υπερεκτίμησε όμως τίς δυνατότητες του κόμματος στή διάρκεια της εξέγερσης, ν' άναπληρώσει εκείνη τή στιγμή, μέ όργανωτική καί διαφωτιστική δουλιά, ό,τι αναγκαίο δέν έκανε καί δέν προετοίμασε προηγούμενα⁴⁸. 'Η ύποτίμηση αϋτής της πλευράς του κόμματος φάνηκε καί στή στάση της απέναντι στό πρόβλημα της αϋτόνομης όργάνωσης του προλεταριάτου (στάση της απέναντι στήν SPD καί τήν ένωτική SPD). 'Εξαιτίας της ύποτίμησης αϋτής, άργησε ή Λούξεμπουργκ νά κατανοήσει τήν αναγκαιότητά του⁴⁹. Τό άποτέλεσμα αϋτής της άργοπορίας, όπως είναι γνωστό, όδήγησε στό νά δημιουργηθεί τό επαναστατικό κόμμα της έργατικής τάξης της Γερμανίας μέ μεγάλη καθυστέρηση. Οί επιπτώσεις αϋτής της καθυστέρησης συνέβηλαν αποφασιστικά στήν ήττα του προλεταριάτου στήν επανάσταση του 1919.

6. Φιλοσοφικός αναθεωρητισμός καί αὐθόρμητο

Ἀναπτύσσοντας πῶς πάνω τῇ λενινιστικῇ ἀντίληψι τοῦ πῶς καί ἀπό ποῦ γεννιέται ἡ ταξική συνείδηση καί τό αὐθόρμητο, ἀποκρούσαμε ταυτόχρονα μιά σειρά ἀπό ἀναθεωρητικές ἀντιλήψεις καί διαστρεβλώσεις τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ. Δείξαμε ὅτι τό αὐθόρμητο γεννιέται κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας. Μέσα στό κίνημα τῆς χώρας, καί ἰδιαίτερα στό ἐργατικό, φορέας τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας εἶναι ὁ δεξιός καί ἀριστερός ὁπορτουνισμός, ἡ θεωρητική τους ἀντανάκλαση, ὁ ἀναθεωρητισμός. Θεωρητική βάση τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ, ὅπως ἔδειξε ὁ Λένιν, εἶναι ὁ φιλοσοφικός ἀναθεωρητισμός. Πρόκειται δηλαδή γιά κεῖνον τό ρεβιζιονισμό, ποῦ «ἀφομοιώνει» ἢ, πῶς σωστά, «ἀποστηθίζει» τήν «οἰκονομική καί ἱστορική θεωρία τοῦ Μάρξ, χωρίς νά κατανοήσει τίς βάσεις της, δηλαδή τό φιλοσοφικό ὕλισμό»⁵⁰. Ἡ διάδοση στή χώρα μας φιλοσοφικῶν ρεβιζιονιστικῶν, καί ἀντίστοιχων ἀστικῶν, ἀπόψεων, ἀποτελεῖ ἰδεολογικό ὑπόβαθρο τῶν ἀναρχοαυτόνομων κινήσεων. Ἡ διαπίστωση αὐτή, βέβαια, δέν σημαίνει ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ ἀναρχοαυτόνομοι (Β' Πανελλαδική, ΟΠΑ κλπ.) ἔχουν ἀπαραίτητα συνείδηση αὐτῆς τῆς πραγματικότητας.

Ὁ καθημερινός ἀναθεωρητισμός στή φιλοσοφία ἔχει τήν καταγωγή του στόν ἀστικό καί ἀναθεωρητικό νεοχρυσόκοκο καί νεοκαντιανισμό. Ὁ ρεβιζιονικός νεοχρυσόκοκος ἀνάγει τό σοσιαλισμό, ἀπό κοινωνική-ἱστορική ἀντικειμενική ἀναγκαιότητα, σέ ἠθική θέληση. Ἀρνεῖται, δηλαδή, τήν ὕλιστική αἰτιολόγηση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Τό σοσιαλισμό δέν τόν βλέπει σάν προϊόν τῆς διαλεκτικῆς ἀνάπτυξης τοῦ ὕλικου κόσμου καί τῆς συνειδητῆς δράσης τοῦ προλετα-

ριάτου, ἀλλά σάν ἀποτέλεσμα τῆς «καθαρῆς» πράξης ποῦ ἀντικαθιστᾷ, σ' αὐτή τήν περίπτωση, τήν ἀστική νεοκαντιανική «καθαρή» θέληση. Ἡ «καθαρή» πράξη εἶναι γι' αὐτόν, ὅπως δείξαμε πῶς πάνω, ταυτόχρονα καί «δημιουργική καί γνωστική», σημαίνει τήν ἄρνηση τῆς λενινιστικῆς θεωρίας τῆς ἀντανάκλασης, τῆς διδασκαλίας δηλαδή διαμόρφωσης τῆς συνείδησης στόν ἄνθρωπο. Ὁ νεοχρυσόκοκος, ἀρνούμενος τήν ἀντίθεση ὕλισμοῦ-ἰδεαλισμοῦ, πιστεύει ὅτι τήν ξεπερνᾷ μέσω τῆς πράξης σάν ὁλότητα. Ἀντικαθιστᾷ τή θεωρία τῆς ἀντανάκλασης μέ τή θεωρία τῆς «αὐτογνωσίας» τοῦ ἱστορικοῦ ὑποκειμένου. Ἐχει δηλαδή τήν ἄποψη ὅτι στήν ἐργατιά ἀρκεῖ ἡ πράξη της, γιά νά συνειδητοποιηθεῖ. Μέσω μιᾶς ἐτσιθελικῆς-βουλησιαρχικῆς ἀντίληψης, ποῦ ἀρνεῖται τήν ἐπίδραση καί τό ρόλο τῶν ἀντικειμενικῶν νόμων, ἀρνεῖται ὁ ρεβιζιονισμός τήν ἱστορική συσσωρευμένη πρακτική μέ τή μορφή τῆς θεωρίας, ἀρνεῖται τό ρόλο τοῦ κόμματος ἢ τό πολύ πολύ τόν δέχεται μόνο σάν ἀποκρυσταλλωτή τῆς ἤδη (χωρίς δηλαδή αὐτό) συνειδητῆς δράσης τοῦ προλεταριάτου. Τέλος, ὑποκειμενικοποιεῖ τή διαλεκτική καί αἰτιολογεῖ τή σοσιαλιστική ἐπανάσταση μόνο μέ τή διάσταση τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ «αὐτογνωσία» τοῦ ὑποκειμένου σημαίνει ὅτι τό προλεταριάτο, μέσ' ἀπό τή δική του πράξη, διαμορφώνει (γνωρίζει) αὐθόρμητα καί τή σωστή ταξική συνείδηση.

Ὁ νεοχρυσόκοκος ἔπαιξε στό παρελθόν τό ρόλο ἰδεολογικῆς πηγῆς τοῦ ἀριστερισμοῦ καί ὁ νεοκαντιανισμός, τοῦ ρεφορμισμού. Ἡ συνύπαρξη καί συνένωση αὐτῶν τῶν δύο ρευμάτων ὁδηγεῖ κοντά σέ μιά ἀναρχοαυτόνομη ἀντίληψη τῆς πράξης, σύμφωνα μέ τήν ὁποία, ἀναγνωρίζεται μέν ἡ σχέση ὑποκειμένου-ἀντικειμένου, ἀλλά ἡ διαλεκτική περιορίζεται μόνο σ' αὐτή τή σχέση. Καθοριστικός παράγοντας θεωρεῖται

ἀποκλειστικά ὅτι εἶναι ἡ πράξη καί ὄχι καί τό ἀντικειμενικά δοσμένο, ἡ ὕλική δηλαδή πραγματικότητα, πάνω στήν ὁποία ἐπιδρᾷ καί τήν ἔχει σάν ἀφετηρία ἡ πράξη.

Ὅπως παλιά, ἡ ἀπολυτοποίηση τοῦ ρόλου τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν (Κοῦνοφ, Κάουτσκι) εἶχε σάν ἀντίδραση τόν ὑποκειμενισμό, τήν ἀπολυτοποίηση δηλαδή τοῦ ρόλου τοῦ ὑποκειμένου (Λούκατς, Κόρς), ἔτσι καί σήμερα, ἐνάντια στόν ὑποκειμενισμό τοῦ Γκαρωντύ, ἀναπτύχθηκε ὁ ἀντικειμενισμός τοῦ γαλλικοῦ στρουκτουραλισμοῦ (Ἄλτουσέρ), μέ ἐπιδράσεις σέ ρεύματα πού χαρακτηρίζονται μέ τήν ἐκλεκτικιστική ἐκπροσώπηση θέσεων καί ἀπό τίς δύο τάσεις (Πουλαντζᾶς, γιουγκοσλαβική Σχολή τῆς Πράξης). Ὅλ' αὐτά τά ρεύματα συναντιῶνται στό ζήτημα τῆς σχέσης «εἶναι»-συνείδηση, στήν προσπάθεια νά διαβαστεῖ ὁ μαρξισμός χεγγελιανικά, νά τόν ξεκόψουν οὐσιαστικά ἀπό τόν ὕλισμό.

Ὁ Κόρς εἶναι ὁ πρῶτος πού, στό ὄνομα τοῦ «καθαροῦ» Μάρξ, ταυτίζει τή σχέση θεωρία-πράξη μ' αὐτήν τοῦ «εἶναι» - συνείδηση. Ἀρνούμενος τό βασικό ζήτημα τῆς φιλοσοφίας, δηλαδή ποιό εἶναι τό πρωτεῦον, ἀνάγει τήν κοινωνική πραγματικότητα σέ ταυτότητα σκέψης καί «εἶναι», βάσης καί ἐποικοδομήματος⁵¹. Ἀνάλογες ἀντιλήψεις διατυπώνει καί ὁ Λούκατς. Ὁ Λούκατς, ὅπως εἴπαμε πιό πάνω, περιορίζει τή διαλεκτική σ' αὐτή μόνο τοῦ ὑποκειμένου-ἀντικειμένου, ἀφοῦ γι' αὐτόν ἡ ἀντικειμενική πραγματικότητα εἶναι μόνο αὐτή πού εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πράξης τοῦ ὑποκειμένου (γι' αὐτόν δέν προϋπάρχει τίποτα πρίν ἀπ' αὐτή τήν πρακτική)⁵². Τήν ἀποξένωση καί ἀντικειμενικοποίηση (Verdinglichung) τή βλέπει νά ξεπερνιέται μέσ' ἀπό τήν πράξη, κύρια τή «διανοητική». Πέρ' ἀπό τή λαθεμένη ἀντίληψη τοῦ ρόλου καί τῆς ἔννοιας «πράξη», ὁ Λούκατς παρακάμπτει τό

πρόβλημα τῆς ὑπαρξης ἰδιοκτησίας καί τῆς συγκεκριμένης μορφῆς τῆς στόν καπιταλισμό. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι, ὁ Λούκατς: α) νά μή βλέπει σωστά τίς παραγωγικές σχέσεις, β) νά ταυτίζει λαθεμένα τήν ἀποξένωση μέ τήν ἀντικειμενικοποίηση, μελετώντας καί τίς δυό ἀταξικά, γ) τόν ἐπαναστατικό ρόλο τοῦ προλεταριάτου δέν τόν ἐξηγεῖ στή βάση τῆς ἀντικειμενικῆς θέσης πού αὐτό ἔχει (τόσο στό σύστημα τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, ὅσο καί στό ὅτι στόν καπιταλισμό εἶναι ἡ κυριότερη παραγωγική δύναμη), ἀλλ' ἀπό τήν ταξική του συνείδηση. Μ' αὐτό τόν τρόπο, οὐσιαστικά, ἀφοῦ τό προλεταριάτο ὑπάρχει σάν τέτιο μόνο ὅταν ἤδη βρίσκεται στό προτσές συνειδητοποίησής του, ὁ Λούκατς παρακάμπτει τό πρόβλημα τοῦ αὐθόρμητου καί συνειδητοῦ. Σ' αὐτό τό λάθος πέφτει ὁ Λούκατς, α) ἐπειδή τό σοσιαλισμό δέν τόν ἐρμηνεύει ἐπιστημονικά, ἀλλά ἠθικολογικά, β) ἐπειδή θεωρεῖ ὅτι ἡ γνώση τοῦ ὑποκειμένου σημαίνει ἤδη ἀλλαγῇ, ἐνῶ ἡ ἀλλαγῇ δέν πραγματοποιεῖται ἀπό τή γνώση, καί ἄς καθοδηγεῖται ἀπ' αὐτήν, ἀλλά μέ τήν πράξη. Καί βέβαια, στήν ἔννοια πράξη ὁ ἱστορικός ὕλισμός δέν συμπεριλαμβάνει τή γνώση καθαυτή.

Ἀκριβῶς, ὅπως ὁ Λούκατς καί ὁ Κόρς παρακάμπτουν τό ζήτημα ὕλης-πνεύματος, ἔτσι καί ἡ γιουγκοσλαβική Σχολή τῆς Πράξης θεωρεῖ τό πρόβλημα σάν ἀνύπαρκτο⁵³. Στήν οὐσία, θέλει ν' ἀρνηθεῖ τήν ὑπαρξη ἀντικειμενικῶν νόμων, γιά νά μπορεῖ νά ἀνάγει τόν ἄνθρωπο σέ «ἐλεύθερο δημιουργικό ὄν τῆς πράξης»⁵⁴. Ἀν βασικό χαρακτηριστικό τοῦ προπολεμικοῦ ρεβιζιονισμοῦ εἶναι ἡ ταύτιση τοῦ «εἶναι» - συνείδησης μέ πόλο ἀναφορᾶς τήν πράξη τοῦ εἶναι, σήμερα, σ' αὐτή τήν ταύτιση, κυριαρχεῖ ἡ πλευρά τῆς πράξης τῆς συνείδησης. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ Σχολή τῆς Πράξης ὀρίζει τήν πράξη σάν πνευματική δραστηριότητα καί ἀνθρώπινα αἰσθήματα⁵⁵. Βέβαια,

τό ιδεατό (πνευματική δραστηριότητα) συνδέεται με τό υλικό, όχι όμως πάντα άμεσα και, κατά συνέπεια, δέν είναι πάντα πράξη. Τό τί είναι πράξη, τό δίνει ή απάντηση στό έρώτημα τής προτεραιότητας ύλης-πνεύματος. Σ' αυτά τά πλαίσια, γιά τό Μάρξ, πράξη είναι ή υλική δραστηριότητα. Κάθε άλλος καθορισμός τής μπορεί νά οδηγήσει στόν ιδεαλισμό⁵⁶.

Εμείς, προηγούμενα, δείξαμε ότι ή πράξη τών ανθρώπων όρίζεται και είναι πρωταρχικά ένα κοινωνικό προτσές, υλικά καθορισμένο, ένα προτσές παραγωγής και αναπαραγωγής τών υλικών όρων ύπαρξης τής κοινωνίας, τής ταξικής πάλης και τής κοινωνικής επανάστασης. Η θεωρία και ή ιδεολογική πάλη δέν αναποδογυρίζουν τήν κυριαρχία του υλικού κόσμου και τής πράξης σαν υλικής δραστηριότητας, αλλά δείχνουν τίς αντικειμενικές τάσεις, στόχους και σκοπούς τών δυνάμεων που είναι φορείς αυτών τών τάσεων.

Ενώ γιά τούς κλασικούς ή έλευθερία είναι ή γνώση τής αναγκαιότητας, ή συνειδητότητα του υποκειμένου, γιά τή Σχολή τής Πράξης, είναι τό ξεπέραςμα τής αποξένωσης (πού τή νοούν συνδεδεμένη όχι μόνο μέ τίς καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις)⁵⁷. Τό «ξεπέραςμα τής αποξένωσης» ταυτίζεται μέ τήν άρση κάθε υλικότητας τής πραγματικότητας και εξάρτησης του υποκειμένου άπ' αυτήν⁵⁸.

Η γιουγκοσλαβική Σχολή τής Πράξης ούσιαστικά θεωρεί ότι τό αποτέλεσμα τής πάλης τών ανθρώπων, και ειδικά του προλεταριάτου, πρέπει νά είναι ή «έλευθερία του άτομου», ή «έλευθερία του ανθρώπου» από τήν αναγκαιότητα και τήν υλικότητα του κόσμου, μ' άλλα λόγια, άκόμα και ή συνειδητή πράξη πρέπει νά οδηγήσει στην έλευθερία του αυθόρμητου, τής αυθόρμητης συνείδησης. Μ' αυτό τόν τρόπο, πλησιάζουν τήν άστική «πρακτική φιλοσοφία»⁵⁹. Η

τελευταία θέλει ν' ανανεώσει τόν ιδεαλισμό, νά όρίσει τήν πράξη σαν τόν «ελεύθερο», αυθόρμητο κατά συνέπεια, διάλογο και συζήτηση.

Στήν ούσία, ή Σχολή τής Πράξης περνά από τά ζητήματα τής πραγματικής επανάστασης σ' αυτά τής κατ' επίφαση επανάστασης. Γιατί ή κοινωνική επανάσταση είναι υλική δύναμη και βία και όχι επανάσταση του πνεύματος και τής συνείδησης. Μόνο τοποθετώντας μ' αυτό τόν τρόπο τό ζήτημα τής επανάστασης, βρίσκουμε τή σωστή σχέση αυθόρμητου-συνειδητού, τό περιεχόμενο και τή μορφή που πρέπει νά 'χει ή όργάνωση τών επαναστατών.

6. 'Αναρχισμός — άτομική τρομοκρατία και αυθόρμητο

Η κατανόηση τών ιδεολογικών πηγών τών σημερινών αναρχοαυτόνομων απόψεων θά βοηθηθεί μέ μιά σύντομη έπισκόπηση τών απόψεων του αναρχισμού και τήν αναφορά στίς ρίζες γέννησης τής άτομικής τρομοκρατίας.

Όπως είναι γνωστό, ο Μάρξ και ο Ένγκελς πάλεψαν συστηματικά και μέ συνέπεια ενάντια στον αναρχισμό. Ο κλασικός αναρχισμός, στην πρώτη του φάση, υπήρξε ένα μικροαστικό ριζοσπαστικό κίνημα μέσα στό εργατικό. Ο Μάρξ εκτιμούσε ότι ο αναρχισμός, είναι ή «παιδική άρρώστια του προλεταριακού κινήματος, όπως ή αστρολογία και ή αλχημεία είναι ή παιδική ηλικία τής επιστήμης»⁶⁰. Σήμερα, βέβαια, ο αναρχισμός όχι μόνο βρίσκεται εκτός κινήματος, αλλά στρέφεται πιά ανοικτά εναντίά του.

Οί Μάρξ και Ένγκελς στή «Γερμανική ιδεολογία», καταπολεμώντας τόν αναρχισμό στην παιδική του ηλικία, αποκάλυψαν τόν αντιπρολεταριακό χαρακτή-

ρα τῶν ἀναρχικῶν ἀπόψεων τοῦ Στίρνερ⁶¹. Ὁ ἀναρχισμός τοῦ Στίρνερ ἐκφράζει ἀπόψεις πού στηρίζονταν στὸν ἐκχυδαϊσμένο νεοχρυσόμανισμό καὶ στίς ἀρνητικές πλευρές τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φόουερμπαχ. Θεωροῦσε σὰν «κέντρο» τῆς ἱστορίας τὴν πορεία τῆς ἐγωιστικῆς ἀνεύρεσης ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τοῦ «ἐγώ» τοῦ⁶². Ὁ ἀναρχισμός τοῦ Στίρνερ, ὅπως ἔλεγε ὁ Μάρξ, «κατέστρεφε» τὴ σκέψη σὰν σκέψη. «Στὸ βαθμό ὅμως πού οἱ σκέψεις ἐκφράζουν πραγματικές σχέσεις, μέ τὴν καταστροφή τῶν σκέψεων δέν ἀλλάζει ἀκόμα τίποτα» ἀπὸ τὸ πραγματικό⁶³. Ἡ ἐκτίμηση αὐτὴ συνοδεύεται μέ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ πραγματικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀναρχισμοῦ «πού πρακτικά συμπεριφέρεται συντηρητικά, πράγμα αὐτονόητο»⁶⁴. Ὁ ἀναρχισμός τοῦ εἴδους τοῦ Στίρνερ ἐπιτίθεται ἐναντία στίς ἰδεολογικές ἀντανάκλασεις τῆς πραγματικότητας, ἔρχεται σὲ ρήξη μαζί τους, χωρὶς ν' ἀλλάζει τὴν πραγματικότητα. Γιά τοὺς ἀστούς καὶ μικροαστοὺς πού αὐθόρμητα ἐξεγείρονται, ὁ ἀστὸς ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀστική κοινωνία, τόνιζε ὁ Μάρξ, εἶναι «ἡ μοναδική βάση κάθε κοινωνίας, μιά καὶ δέν μποροῦν νὰ φανταστοῦν καμιὰ κοινωνική κατάσταση, στήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος θά ἔχει πάψει νὰ εἶναι ἀστὸς» ἢ μικροαστὸς⁶⁵.

Ἀργότερα, στήν πάλιν ἐναντία στὸν ἀναρχισμό τοῦ Μπακούνιν, οἱ Μάρξ-Ἐνγκελς ἔδειξαν ὅτι ὁ ἀναρχισμός, στή δεύτερη φάση του, ἐκπροσωποῦσε ἐκείνη τὴν αὐθόρμητη «ἀμφισβήτηση», πού ἀντιστοιχεῖ ὅχι στή νοοτροπία τοῦ προλεταριάτου ἀλλὰ τοῦ διανούμενου καὶ τοῦ κουρελοπρολεταριάτου (λοῦμπεν), ὅταν αὐτὰ τὰ δύο βγοῦν ἀπὸ τὸ «καβούκι» τους.

Ὁ ἀναρχισμός, σὰν ἀκραία θεωρία ὑπόκλισης στὸ αὐθόρμητο, εἶναι ὑπὲρ μιᾶς αὐθόρμητης ὁργάνωσης, ὅπως δήλωνε ὁ Μπακούνιν, ἀπὸ τὰ «κάτω»⁶⁶. Ἡ μαζική φράση-σύνθημα τῶν ἀναρχικῶν τῆς ἐποχῆς

ἦταν «ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ πάνω». Ἀντὶ ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης, ὁ Μπακούνιν καταφεύγει στήν ἐπαναστατική φράση, στήν οὐτοπική καὶ κατ' ἐπίφασιν ριζοσπαστική ἠθικολογία. Πρόκειται δηλαδή γιὰ μιά ἀπλοποιημένη καὶ «εὐκολονόητη» θεωρία, πού οἱ δυνατοτήτες τῆς ὅμως εἶναι περιορισμένες, λόγω τοῦ ὅτι τὰ ὅρια ἀνάπτυξής τῆς εἶναι στενά. Αὐτὴ ἡ στενότητα εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν στενῶν συμφερόντων καὶ τῶν ὁριακῶν δυνατοτήτων πού ἔχει ὁ μικροαστὸς στὸ ὕλικο κοινωνικὸ ἐπίπεδο.

Ὁ Μπακούνιν ἦταν ὁ πρῶτος «θεωρητικός» τοῦ αὐθόρμητου, πού χαρακτήρισε τοὺς Μάρξ, Ἐνγκελς «αὐταρχικούς κομμουνιστές», πού «στήν οὐσία ἔχουν μπεῖ — κατὰ τὴ γνώμη πάντα τοῦ Μπακούνιν — στή λογική τῆς ἀστικῆς τάξης»⁶⁷. Ὁ Μπακούνιν πολέμησε στὰ λόγια μέ πάθος κάθε πειθαρχία καὶ ἱεράρχηση στὰ ὀργανωτικά ζητήματα (στήν πράξη βέβαια ἐφάρμοζε τὴν πειθαρχία ὅλων στὸν ἀνεξέλεγκτο ἀρχηγό). Στὴν οὐσία, ὅπως λέγαν οἱ κλασικοί, ἀφοῦ οἱ ἀναρχικοὶ ἀρνοῦνται τὴν ἀνάγκη ὑπαρξῆς πειθαρχημένης ὁργάνωσης, τῶν πολιτικῶν συμβιβασμῶν καὶ συμμαχιῶν, καὶ δέν θεωροῦν τὴν ἐπανάσταση σὰν ἓνα ζήτημα πού συνδέεται μέ τίς κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, ἀλλ' ἀπλῶς σὰν θέμα θέλησης καὶ διαμαρτυρίας (ἐτσιθελισμός), δέν τοὺς ἀπομένει, «παρά, ἀντὶ νὰ παλεύουν, νὰ εὗχονται καὶ νὰ προσεύχονται»⁶⁸.

Ἡ πιὸ ἀδύνατη πλευρὰ τοῦ ἀναρχισμοῦ, ὑψωμένη στὸ τετράγωνο, εἶναι ἡ ἀτομικὴ τρομοκρατία (ἀναρχοτρομοκρατία). Ἡ τελευταία⁶⁹: α) Γεννιέται ἄμεσα, ἀπὸ μιά σειρά κοινωνικά στρώματα (μικροαστοὺς, διανόηση), μέ τὴ μεσολάβηση τοῦ κοινωνικοῦ κλίματος τοῦ ἠθικοῦ - ἰδεολογικοῦ καὶ πνευματικοῦ ξεπεσμοῦ τῆς ἀστικῆς τάξης. β) Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς μικροαστοὺς, πού δὲ θέλουν νὰ ὑποταχθοῦν στὸ σύ-

στημα, παίρνουν τό δρόμο της αὐθόρμητης ατομικῆς -υποκειμενικῆς διαμαρτυρίας, πού βέβαια δέν δίνει καμιά διέξοδο, παρά μόνο απογοήτευση ἢ ἀμφισβήτηση καί ὁδηγεῖ σέ φαινομενικά ριζοσπαστικές θέσεις. γ) Ἀρκετοί πάλι, πού στίς δημοκρατικές τους διαθέσεις βρίσκουν ἀντιμέτωπους τούς αὐταρχικούς, καταπιεστικούς μηχανισμούς τῆς ἀστικῆς τάξης καί ἀπότομα ἀντιλαμβάνονται τόν ψευδοχαρακτήρα τῶν ἀστικῶν σλόγκαν, ὅτι δῆθεν ὁ καθένας στόν καπιταλισμό εἶναι ἐλεύθερος νά κάνει ὅ,τι θέλει καί νά διαδίδει τίς ἀπόψεις του, πού ὁμως δέν μποροῦν νά ξεπεράσουν τά ὅρια τῆς ἠθικῆς διαμαρτυρίας, φτάνουν αὐθόρμητα σέ ἀναρχοτρομοκρατικές καί ἀναρχοαυτόνομες θεωρίες. Ἐδῶ εἶναι ἀνάγκη νά υπογραμμίσουμε, ὅτι ὅσο πιο πολύ ἔχουν πιστέψει στίς «ἀπεριόριστες» ἐλευθερίες καί δυνατότητες κατανάλωσης στόν καπιταλισμό, τόσο πιο «αὐθόρμητα» γκρεμίζονται αὐτοί οἱ μύθοι μέσα στούς μικροαστούς, ὅταν ἔρθουν σ' ἐπαφή μέ τήν καπιταλιστική πραγματικότητα, τόσο πιο «εὐκολα» ἀναζητοῦν τή «ρήξη» μαζί του.

Οἱ ἀπόψεις τους βρίσκονται βαθιά ἐπηρεασμένες ἀπό τήν ἀστική ἰδεολογία. Ἦδη ἀπό τόν προηγούμενο αἰῶνα, ὁ Μπέμπελ ἀπόδειξε ὅτι ἡ θεωρία, πῶς τό ἄτομο χωρίς ὀργάνωση μπορεῖ νά τ' ἀλλάξει ὅλα, ἔχει τήν καταγωγή της στήν ἀστική ἰδεολογία⁷⁰. Στό 19ο αἰῶνα, λ.χ., τήν ατομική τρομοκρατία δέν τή χρησιμοποιοῦσε παρά μόνο ἡ νεολαία τῆς ἀριστοκρατίας καί τῶν ἀστῶν. Σ' αὐτούς τούς κύκλους χρησιμοποιόταν ἡ ατομική τρομοκρατία στή θέση τῶν ἀυλικῶν συνωμοσιῶν.

Ἡ βία καί ἡ προπαγάνδισή τοῦ νόμου τοῦ δυνατότερου διαπερνᾷ σήμερα ὅλο τό καπιταλιστικό σύστημα. Ὄταν αὕτῃ ἡ καπιταλιστική βία συνοδεύεται μέ ἔντονο ἀντικομμουνισμό καί προπαγάνδισή τοῦ αὐθόρμητου, ὁ μικροαστός καί ὁ διανοούμενος πού χα-

ρακτηρίζονται ἀπό ἀτομισμό καί ἀτομικότητα, εὐκολα χάνουν τήν ἐπαφή (ἂν τήν εἶχαν) μέ τήν πραγματικότητα. Τό «ἐγώ» τοῦ Στίρνερ, μαζί μέ τήν «ἀρνητική διαλεκτική» τῆς σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης, τῆς θεωρίας δηλαδή τῆς «μεγάλῆς ἀμφισβήτησης καί ρήξης», ὁδηγεῖ τό μικροαστό διανοούμενο, πού δέ διαθέτει οὔτε τήν ἐξουσία τοῦ κεφαλαίου, οὔτε τήν ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου, πού θεωρεῖ τό ἐγώ του πάνω ἀπ' ὅλα, πού νομίζει πῶς ὅλα ὀφείλονται στή δική του σκέψη καί δουλιὰ, πού χαρακτηρίζεται, ἔτσι κι ἀλλιῶς, ἀπό ἀτομικισμό, στήν ἀρνηση κάθε ἀξίας, ὀργάνωσης καί συλλογικῆς δέσμευσης, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τό λαϊκό κίνημα. Τήν ὅλο καί πιο πολλή προλεταριοποίησή του τήν ἀντιλαμβάνεται ὄχι κύρια σάν ὑποταγή του στό προτσές τῆς ἐκμετάλλευσης, ἀλλά μόνο σάν προτσές ἀποξένωσης.

7. Τό αὐθόρμητο καί οἱ μικροαστοί

Μετά τήν κατάρρευση τῆς χούντας, ἀπό τή σκοπιά πού ἐξετάζουμε σήμερα τό θέμα μας, ἔχουν ἐμφανιστεῖ αὐθόρμητες διαθέσεις πάλης, τόσο στούς μικροαστούς, κύρια στούς διανοούμενους, σπουδαστές, φοιτητές, ἀκόμα καί στούς μαθητές, ὅσο καί σέ ὀρισμένα τμήματα τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐμφάνισή τοῦ αὐθόρμητου σέ τμήματα τῆς ἐργατικῆς τάξης, αὐτό ἐμφανίστηκε ἔντονα τούς τελευταίους μῆνες τοῦ 1974. Ἐπρόκειτο γι' αὐθόρμητα ξεσπάσματα, αὐθόρμητες ἐκδηλώσεις καί διεκδικήσεις, γιά τήν ὑπεράσπιση τοῦ βιοτικού τους ἐπιπέδου, πού, ἰδιαίτερα μετά τήν οἰκονομική κρίση τοῦ '73, βρισκόταν σέ πτώση. Αὐτά τά ξεσπάσματα ἦταν, καί, στό βαθμό πού ἀκόμα ἐμφανίζονται, εἶναι, ἔμβρυα ταξικῆς συνείδησης, πού μέ τήν πα-

ρέμβαση των δυνάμεων του οργανωμένου σέ κόμμα προλεταριάτου, σιγά-σιγά μπορούν ν' ανυψωθούν σε ταξική συνείδηση⁷¹. Ο χαμηλός βαθμός πολιτικής οργάνωσης του προλεταριάτου, ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση της χούντας, υπήρξε βασικός παράγοντας που σέ κίνη τη χρονική στιγμή έκδηλώθηκε συχνά τό εργατικό κίνημα και μέ τέτοιους αυθόρμητους τρόπους. Έξάλλου, δέν πρέπει νά μάς διαφεύγει ότι καθημερινά τραβιούνται για πρώτη φορά στην πάλη, ιδιαίτερα σέ φάσεις κρίσης, νά έκδηλώνονται στην άρνηση μέ αυθόρμητο τρόπο. Η τέχνη των μαρξιστών-λενινιστών είναι κάθε φορά: α) νά παντρολογούν αυτό τον έμβρυακό πυρήνα ταξικής συνείδησης μέ τον επισημονικό σοσιαλισμό και τό οργανωμένο σέ κόμμα προλεταριάτο. β) Νά καταπολεμούν τίς άστικές και όπορτουνιστικές θεωρίες, πού, στό όνομα δήθεν της καταπίεσης του αυθόρμητου της εργατικής τάξης από τό κόμμα της⁷², προσπαθούν νά κάνουν τμήματα του προλεταριάτου αυθόρμητους δέκτες της άστικής ιδεολογίας, ιδιαίτερα του αντικομμουνισμού, νά στρέψουν δηλαδή τό αυθόρμητο ένάντια στό οργανωμένο συνειδητό κομμάτι του προλεταριάτου. Σ' αυτή την περίπτωση, όπως έλεγε ο Λένιν, «πρέπει νά ξέρεις νά υποδείχνεις τούς κινδύνους και τίς έλλείψεις του αυθόρμητου κινήματος, πρέπει νά ξέρεις ν' ανεβάζεις τό αυθόρμητο στό επίπεδο του συνειδητού⁷³. Τό αυθόρμητο, λοιπόν, μέσα στό εργατικό κίνημα βασικά αντιστοιχεί σήμερα, όσον άφορά τίς ρίζες και τίς αιτίες γέννησης, μέ τό αυθόρμητο πού ήδη περιγράψαμε.

Μέ την προλεταριοποίηση νέων τμημάτων του πληθυσμού, εμφανίζονται μέσα στό κίνημα και μορφές αυθόρμητου, πού συνδέονται μέ τά μικροαστικά στρώματα, ιδιαίτερα τη διάνοηση, πού μπορεί όμως

νά επιδράσουν και σ' άλλα τμήματα του πληθυσμού, όπως σ' αυτό της εργατικής νεολαίας.

Αφετηρία της εξέτασης αυτού του αυθόρμητου πρέπει νά είναι ή καθοδηγητική φράση του Λένιν, ότι «υπάρχει αυθόρμητο και αυθόρμητο»⁷⁴. Μ' άλλα λόγια, αν τό αυθόρμητο μένει «αυθόρμητο», κινδυνεύει όχι μόνο νά οδηγήσει σέ τυχοδιωκτισμούς, από τη μία, και σέ απογοήτευση, από την άλλη, αλλά και νά γίνει έρμαιο στα χέρια της άστικής τάξης, νά εγκλωβιστεί στην πολιτική και στην ιδεολογία της, νά στραφεί ένάντια στό οργανωμένο κίνημα, νά βρεθεί σέ αντιπαράθεση μαζί του. Ταυτόχρονα, όμως, τό τέτιο αυθόρμητο δέν είναι αναγκαίο νά οδηγηθεί προς αυτή την κατεύθυνση. Για νά μή γίνει αυτό, χρειάζεται νά μελετήσουμε τίς ρίζες γέννησης, τίς πηγές προέλευσης και τούς τρόπους εμφάνισής του, ώστε νά μπορέσουμε, μέσ' από διαφοροποιήσεις, νά καταλήξουμε σέ σωστά συμπεράσματα⁷⁵.

Οί αιτίες, πού τό αυθόρμητο ανάμεσα στους μικροαστούς εμφανίζεται συχνά σήμερα μέ τίς μορφές της «άμφισβήτησης», είναι πρώτα πρώτα κοινωνικού χαρακτήρα. Άμεση επίπτωση της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης (ΕΤΕ) στον καπιταλισμό, είναι ή προλεταριοποίηση μεγάλων τμημάτων των μεσαίων στρωμάτων, ή υποταγή της διάνοησης στη σχέση μισθωτής εργασίας-κεφαλαίου, οί αντίστοιχες προοπτικές πού διαγράφονται και για τούς σπουδαστές-φοιτητές⁷⁶. Η ΕΤΕ όξύνει σ' αυτά τά τμήματα του πληθυσμού τά προβλήματα του περιεχομένου της άπασχόλησής τους, της ανεργίας, της υποαπασχόλησης και της έτεροαπασχόλησης. Τά προβλήματα αυτά είναι όξυμένα και λόγω του ότι τό προτσές προλεταριοποίησης διαδραματίζεται στα πλαίσια της διαρθρωτικής και συγκυριακής οικονομικής αλλά και της γενικής κρίσης, κρίσης ήθικης, ιδεολογικής, πολιτι-

κῆς, τοῦ καπιταλισμοῦ. Οἱ προοπτικές «κοινωνικῆς ἀποκατάστασης» γι' αὐτά τὰ στρώματα μειώνονται ὅλο καί πιά πολὺ. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ἰδιαίτερα οἱ νεολαῖοι, νὰ νιώθουν ὅτι ὁδηγοῦνται σὲ ἀδιέξοδο. Σ' αὐτὲς τὶς συνθήκες, γεννιοῦνται εὐκολα τάσεις ἀπογοήτευσης, παθητικότητας καὶ ἀμφισβήτησης⁷⁷, ἀλλὰ καὶ θέσεις διμέτωπου, τόσο ἐνάντια στὸν κρατικο-μονοπωλιακὸ καπιταλισμό, ὅσο καὶ ἐνάντια στὸν ὑπαρκτό σοσιαλισμό. Αὐτὲς ὅλες οἱ θέσεις ἀποτελοῦν ἐκφραση τῆς ἐξεγερμένης διανόησης, ἰδιαίτερα ἐκείνης πού εἶναι τμῆμα τῶν μισθωτῶν μεσαίων στρωμάτων, πού «ὑπερασπίζεται» τὴν «ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου» ἐνάντια στίς κρατικομονοπωλιακές παρεμβάσεις καὶ ρυθμίσεις, ἀπὸ τὴ μιά, καὶ στήν προλεταριακὴ πειθαρχία ἀπὸ τὴν ἄλλη⁷⁸. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἀπόψεις εἶναι προϊόντα τῆς κρίσης τοῦ καπιταλισμοῦ.

Σήμερα, ὁ μισθωτὸς νέος ἔρχεται ὅσο ποτέ ἄλλοτε ἀντιμέτωπος μέ τό κεφάλαιο, μέ τόν πλοῦτο πού αὐτό διαθέτει. Τό κεφάλαιο κυριαρχεῖ στή ζωὴ του. Ἄν δέν συνειδητοποιηθεῖ ἡ εὐθύνη τῆς ὑπαρξης τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας πάνω στά μέσα παραγωγῆς, τότε, αὐθόρμητα, οἱ νέοι στρέφονται ἐνάντια στὸν κοινωνικό πλοῦτο καὶ τὴν ἀνάπτυξη σάν τέτια, θέλουν νὰ ῥθουν σὲ «ρήξη» μαζί τους. Αὐτὴ τὴν τάση ἐνισχύει ὁ ἀντεργατικὸς τρόπος χρησιμοποίησης τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς ΕΤΕ στὸν καπιταλισμό. Παραπέρα, τὴν ἐνισχύει ἡ ἀστική προπαγάνδα, πού προσπαθεῖ νὰ μετατοπίσει τὶς εὐθύνες γι' αὐτὴ τὴν κατάσταση ἀπὸ τὶς σχέσεις παραγωγῆς στήν ἐπιστήμη καὶ στήν τεχνική καθ'αυτό. Αὐτό τό αὐθόρμητο εἶναι ἐκδήλωση τῆς μικροαστικῆς διαμαρτυρίας ἐνάντια στήν κοινωνικοποίηση τῆς ἐργασίας, προσπάθεια διατήρησης τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ μικροαστοῦ. Αὐτὴ ἡ ἐκδήλωση δέν εἶναι προοδευτικοῦ χαρακτήρα. Ἀρκεῖ νὰ θυμί-

σουμε τὴν ἀποψη πού διατυπώνεται στό Μανιφέστο, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία οἱ μικροαστοὶ εἶναι προοδευτικοὶ μόνο ὅταν ὑπερασπίζονται τὰ μελλοντικά τους συμφέροντα καὶ ὄχι τὰ σημερινά.

Ἄν ἡ προλεταριοποίηση τῆς διανόησης τὴν ὁδηγεῖ στό «αὐθόρμητο», οἱ ἴδιες αἰτίες ὁδηγοῦν ἀκόμα πιά εὐκολα τὴ μελλοντικὴ διανόηση στό «αὐθόρμητο». Κι αὐτό, γιατί οἱ γραμμές τῶν φοιτητῶν καὶ σπουδαστῶν ἀνανεώνονται πολὺ γρήγορα, μπαίνουν δηλαδή σ' αὐτὲς συνεχῶς νέα, συνήθως ἀπειρα ἀπὸ ἀγῶνες, τμήματα.

Σήμερα, ὁ φοιτητής, ὁ σπουδαστής, ὁ διανοούμενος χάνει τὴ σχετικὴ κοινωνικὴ σιγουράδα πού ἐνιωθε παλιότερα. Αὐτὴ τὴν ἀσφάλεια τὴν ἐνιωθε ἄλλοτε, λόγω τῆς πολὺ καλύτερης κοινωνικῆς θέσης πού εἶχε ἀπέναντι στήν ἐργατικὴ τάξη. Τὸ ἀποτέλεσμα μπορεῖ νὰ εἶναι διττό. Τό αὐθόρμητο μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει τό διανοούμενο:

α) Σὲ οἰκονομικές καὶ ἐπιμέρους διεκδικήσεις, στὴ διαμόρφωση ἐμβρυακῆς πολιτικῆς συνείδησης. Μιλώντας γενικά γιὰ ἀπόκτηση ἐμβρυακῆς πολιτικῆς συνείδησης ἀπὸ τοὺς μικροαστοὺς, ἐννοοῦμε ἓνα διττό προτσές. Ἀπὸ τὴ μιά, τὴν ἀπόκτηση ἐμβρυακῆς συνείδησης τῶν μελλοντικῶν συμφερόντων τους, ὅτι αὐτά συνδέονται μέ τὴν πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια στὸν ἱμπεριαλισμό καὶ τὰ μονοπώλια. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐμβρυακά, ὅτι ἀρχίζει ὁ μικροαστὸς νὰ περνᾷ στίς θέσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης, ν' ἀφομοιώνει στοιχεῖα τῆς ταξικῆς τῆς συνείδησης. Ἡ διαλεκτικὴ σύνθεση καὶ ὁλοκλήρωση αὐτῶν τῶν δύο στοιχείων ἀποτελεῖ τὴν ὥριμη θετικὴ πολιτικὴ συνείδηση τοῦ μικροαστοῦ.

β) Εὐκολα ὅμως ὁ διανοούμενος μπορεῖ ἀπὸ τὴν ἄλλη (τό ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τό λουμπεν στοιχείο)⁷⁹, νὰ προσπαθήσει νὰ βρεῖ τέτιους δρόμους, μέθοδες καὶ

μορφές πάλης, που κατά τη γνώμη του αντικαθίστουν τη «χαμένη» κοινωνική ιδιαιτερότητά του, με μιά ιδιαιτερότητα στο επίπεδο του κινήματος ή της ατομικής ζωής των αίσθημάτων και συναισθημάτων του. Σ' αυτή την περίπτωση, τό μικροαστικό αυθόρμητο μπορεί, κάτω από την επίδραση της αστικής ιδεολογίας, νά στραφεί ακόμα και ενάντια στο οργανωμένο και λαϊκό κίνημα.

Τό σημερινό αυθόρμητο των μικροαστικών στρωμάτων έχει και πολιτικές πηγές προέλευσης. 'Η πρώτη πηγή είναι ή πολιτική του αυταρχισμού και της άρνησης ακόμα και αυτής της αστικής δημοκρατίας από τὰ μονοπώλια. Πάνω στους μικροαστούς επιδρά και ή πολιτική υπόθαλψης του αυθόρμητου που ακολουθεί ή αστική τάξη. Στόχος της αστικής τάξης είναι νά διαμορφώσει μέσ' από τό μικροαστικό αυθόρμητο ένα αναρχοαυτόνομο ρεύμα. Σ' όλους μας είναι γνωστή ή διαφήμιση που κάνουν στο «αυθόρμητο», που στρέφεται ενάντια στο εργατικό κίνημα, ο αστικός τύπος και οί πολιτικοί εκπρόσωποι των μονοπωλίων. Οί τελευταίοι, έχοντας την πείρα της εξέλιξης των «νέων φιλοσόφων» της Γαλλίας, καταλαβαίνοντας ότι οί αναρχοαυτόνομοι είναι προϊόν της δικής τους ιδεολογίας, στηρίζουν, όπως λένε οί ίδιοι, μεγάλες ελπίδες σ' αυτούς⁸⁰. Μ' αυτές τις μέθοδες, ή αστική τάξη συντηρεί και αναπαράγει τό αυθόρμητο⁸¹. Δεύτερος στόχος της είναι νά καταλάβει, αποκλειστικά για λογαριασμό της, τό χώρο της γενικής πολιτικής και νά στρέψει τό λαϊκό κίνημα, ή τουλάχιστο τμήματά του, στους επιμέρους χώρους και πεδία πάλης, στήν ουσία νά τό εξουδετερώσει πολιτικά.

Δεύτερη πολιτική πηγή του σημερινού αυθόρμητου είναι ή κρίση και πτώση του οργανωμένου δεξιού όπορτουνισμού στή χώρα μας. Έχοντας διαδόσει ο δεξιός ρεβιζιονισμός σέ όρισμένα τμήματα των μι-

κροαστών διανοουμένων, τίς βαθιά λανθασμένες μεταρρυθμιστικές συντεχνιακές απόψεις του περί αὐτονομίας και αὐτοτέλειας των επιμέρους κινήματων, συνέβαλε στή διαμόρφωση ενός «αυθόρμητου ρεφορμισμού», που όχι μόνο δέν τόν ἐλέγχει, αλλά σέρνεται και από πίσω του, υποκλίνεται μπροστά του. 'Η ήγεσία των δεξιών αναθεωρητών, ακολουθώντας την παλιά συνταγή του λαθρεμπορίου ιδεών, ἐλπίζει πως θά μπορέσει νά πουλήσει τὰ «άντι ΚΚΕ» ἐμπορεύματά της μέ ξένη ἐτικέτα. Γι' αυτό, στο όνομα της πολιτικής της ανανέωσης, έγινε σέ όρισμένους χώρους ούρά όχι μόνο των αναρχικών, ἀλλ' ακόμα και των ψευτοσταλινικών ἀριστεριστών. Στο όνομα της ἐμφάνισης «νέων φαινομένων στο χώρο της νεολαίας», υποκλίθηκε ἀδιαφοροποίητα σέ κάθε μορφής «αυθόρμητο», αντιδραστικό ή μή, οργανωμένο ή μή. Δέν είναι, κατά συνέπεια, τυχαίο, που ή νεολαία του λεγόμενου «έσ» «ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραῖος» ἔφτασε στο σημείο νά υἱοθετεῖ, ἄκριτα, τὰ συνθήματα των αναρχοαυτόνομων, θεωρώντας τούς τελευταίους σάν τούς «έν δυνάμει» κυριότερους συμμάχους της. 'Η υπόκλιση του οργανωμένου δεξιού όπορτουνισμού στο αυθόρμητο ἔφερε μεγάλες ταλαντεύσεις στις γραμμές του. Στίς γραμμές του υπήρξαν δικαιολογημένες αντιδράσεις για την πολιτική υπόθαλψης, στέγασης και βοήθειας στήν ανάπτυξη του οργανωμένου «αυθόρμητου» κινήματος, που ακολουθεί ή ήγεσία του.

Στό σημείο αυτό ἀξίζει νά σταθοῦμε σέ μιά σημαντική διαφορά, ανάμεσα στο «οργανωμένο ή μή αυθόρμητο». Στήν ἀρχή του κειμένου δείξαμε ότι υπάρχει «αυθόρμητο και αυθόρμητο», ότι υπάρχει αυθόρμητο μέ θετική προοπτική ἀλλά και αυθόρμητο που κινδυνεύει νά γίνει ἔρμαιο της πολιτικής της ἀρχουσας τάξης. Όμως, όταν μιλάμε γι' αυτές τίς κατηγο-

ρίες του αὐθόρμητου, δὲν ἐννοοῦμε μὲ κανένα τρόπο τὶς ὀργανωμένες δυνάμεις πού θέλουν πατερναλιστικά νά ἐμφανίζονται σάν ἐκφραστὲς τοῦ «πραγματικοῦ» αὐθόρμητου, πού προσπαθοῦν νά δόσουν στό αὐθόρμητο μιὰ ἀντικομμουνιστική καὶ ἀντεργατική κατεύθυνση. Οἱ δυνάμεις αὐτές, εἴτε πρόκειται γιὰ τὸ δεξιό ἀναθεωρητισμό, εἴτε γιὰ τὸν ἀριστερισμό, εἴτε πάλι γιὰ τοὺς ἀναρχικοὺς ἢ τοὺς «αὐτόνομους», εἶναι ἐκφραστὲς, μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, τῆς ἀστικής ιδεολογίας μέσα στό λαϊκὸ κίνημα ἢ στοὺς ἐπιμέρους χώρους δράσης του, ἀνάλογα κάθε φορά μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀκτινοβολία τῶν δυνάμεων τους.

Τρίτη πολιτικὴ πηγή εἶναι ἡ κρίση τοῦ ὀργανωμένου ἀριστερισμοῦ, κρίση πού ὁδηγεῖ μέρος τῆς πρώην ἐπιρροῆς του πρὸς τὸν ἀναρχοφιλελευθερισμό. Σ' αὐτὸ συνέβαλε ἰδιαίτερα ὁ δογματισμὸς τοῦ ἀριστερισμοῦ στὶς μορφές ὀργάνωσης, ἡ χωρὶς ζωὴ ὀργανωτικὴ του λειτουργία. Οἱ ἀρνητικὲς ἐμπειρίες τῶν μελῶν καὶ ὁπαδῶν τῶν ἀριστεριστικῶν ὁμάδων πάνω σὲ θέματα ὀργάνωσης τοὺς ὁδηγεῖ εὐκόλα στὴν ἀρνηση κάθε ὀργανωμένης ζωῆς. Ἡ ἀποκάλυψη τῆς πραγματικῆς φυσιογνωμίας τοῦ κινεζικοῦ μοντέλου εὐκόλα ὁδηγεῖ πρώην ἀριστεριστὲς ἀπὸ τὸν μαοϊκοῦ τύπου ἀντικομμουνισμό-ἀντισοβιετισμό, αὐθόρμητα, στὴν ἀνοιχτὴ ἀπόρριψη κάθε σοσιαλιστικοῦ καὶ ὀργανωμένου κινήματος. Στὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς κακῶς ἐννοούμενου «αὐθόρμητου» συμβάλλουν οἱ ἀριστεριστικὲς ὁμάδες καὶ μὲ τὶς θεωρητικὲς-πολιτικὲς «ταλαντεύσεις» τους. Ἀπὸ τὴ μιὰ, σέρνονται ἀπὸ πίσω του, προσπαθώντας μὲ ὑποκρισίες νά τὸ τραβήξουν κοντά τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, προσπαθοῦν ν' ἀποδείξουν ὅτι εἶναι «κόμματα ἀρχῶν», νά διαφοροποιηθοῦν ἀπ' αὐτό. Δὲν εἶναι σὲ θέση νά διαφοροποιήσουν ἀνάμεσα στὰ διάφορα στάδια, τὶς διαφορὲς μορφές καὶ λειτουργίες τοῦ αὐθόρμητου ἀνάμεσα

στὶς διαφορετικὲς τάξεις καὶ στρώματα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Ἀπὸ τὴ μιὰ, λ.χ., δηλώνουν ὅτι οἱ «αὐτόνομοι» καταλαβαίνουν «τὴν οὐσία τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις του στό ἐποικοδόμημα». Ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι, διαπιστώνουν ὅτι οἱ «αὐτόνομοι», ναί μὲν, «καταλαβαίνουν τὴν οὐσία τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀλλὰ τὴν ξεκόβουν ἀπὸ τὶς πραγματικὲς αἰτίες πού τὴ γεννοῦν, δηλαδή ἀπὸ τὴ βάση». Τώρα, πῶς εἶναι δυνατό νά καταλάβει κανεὶς τὴν οὐσία τοῦ καπιταλισμοῦ ξεκομμένα ἀπὸ τὴν ὑλικὴ βάση του, μόνο ἡ ἀμάθεια τοῦ ἀριστερισμοῦ τὸ «ξέρει». Ἡ, ἓνα ἄλλο παράδειγμα, οἱ ἀριστεριστὲς, ἀπὸ τὴ μιὰ προσπαθοῦν ν' ἀμφισβητήσουν ὅτι ὑπάρχει στό μικροαστικὸ αὐθόρμητο, ὅπως ἐκδηλώνεται, καὶ ἡ ἐπίδραση τῆς ἀστικῆς ιδεολογίας, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως ἀναγκάζονται νά παραδεχτοῦν ὅτι ὑπάρχουν καὶ τέτιες ἐπιδράσεις, γιὰ νά μειώσουν μὲ μιὰ ἀναπνοὴ τὴ σημασία τους, ἀνάγοντάς τες σὲ «δευτερεύουσες». Βέβαια, εἶναι φυσικὸ νά ἀνάγει ὁ ἀριστερισμὸς τὴν ἐπίδραση τῆς ἀστικῆς τάξης πάνω στοὺς «αὐτόνομους» σὲ κάτι τὸ δευτερεῖον, ἀφοῦ ἔτσι μπορεῖ νά παρασιωπᾷ τὶς σχέσεις του μὲ τὴν ἀστικὴ πολιτικὴ καὶ τὶς ἐπιδράσεις τῆς ἀστικῆς ιδεολογίας ἐπάνω του⁸².

Τέλος, τέταρτη πολιτικὴ πηγή εἶναι οἱ ταλαντεύσεις καὶ ὁ ἡγεμονισμὸς τοῦ μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὁ πολιτικὸς φορέας τοῦ μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ δὲν μπορεῖ νά κρατήσῃ πάντα μιὰ σωστὴ στάση ἀρχῶν ἀπέναντι στὰ διάφορα «αὐθόρμητα» κινήματα. Ὅχι μόνο ἐπειδὴ συχνὰ ὑποκλίνεται σ' αὐτά, στό ὄνομα τοῦ ὅτι ἀποτελοῦν τάχα κάτι τὸ καινούργιο, ὅσο γιὰ τὸ ὅριστες περιπτώσεις προσπαθεῖ, ὅπως ἐξάλλου ὅλες οἱ ἄλλες δυνάμεις, νά τ' ἀξιοποιήσει σὲ βάρος τοῦ ὀργανωμένου ἐργατικοῦ κινήματος.

Πέρα ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς πηγές, ὑπάρχουν καὶ οἱ γνωσιολογικὲς ρίζες τοῦ μικροαστι-

κοῦ αὐθόρμητισμοῦ. Ὁ μικροαστός, ἰδιαίτερα ὁ διανοούμενος, χαρακτηρίζεται, ὅπως ἤδη εἶπαμε, ἀπὸ ἀτομικισμό. Στὴ βάση αὐτῆς τῆς ψυχολογίας, ξεκόβει καὶ ἀντιπαραθέτει τὴν ἀτομικὴ χειραφέτηση στὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση⁸³. Ἀναπαράγει τίς ἀπόψεις τοῦ παλίου ἀστικοῦ οὐτοπισμοῦ, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει ν' ἀλλάξει ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου συνολικά, πρὶν (γιὰ νὰ) ἀλλάξουν οἱ συνθήκες ζωῆς τῆς κοινωνίας. Δέν καταλαβαίνει ὅτι, ὅπως λέει ὁ Μάρξ στὴν 6ῃ θέση γιὰ τὸν Φόουερμπάχ, ὁ ἀνθρώπος εἶναι προϊόν τῆς κοινωνίας. Τό τέτιο αὐθόρμητο, ἀντὶ νὰ 'χει σάν ἀφετηρία τίς πραγματικὲς ἀντιθέσεις τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας, μένει στὶς φαινομενολογικὲς, πού προσπαθεῖ νὰ τίς λύσει ἐρχόμενος σέ «ρήξη» μαζί τους. Μὲ τὴ «ρήξη» ἐννοεῖ τό καθημερινό ἐπιμέρους ξέκομμα ἀπὸ τὴν καπιταλιστικὴν πραγματικότητα. Σ' αὐτό τό σημεῖο παγιδεύεται ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμό. Δέν ξεκινᾷ ἀπὸ τό τί ὑπάρχει καὶ πῶς θὰ ξεπεραστεῖ, ἀλλὰ ἀπὸ τό τί θὰ ἦταν ἰδανικό νὰ 'ναι τό ἀντικείμενο ἐνασχόλησής του. Πρόκειται γιὰ ἐτσιθελισμό, πού πλησιάζει τὸν κλασικό ἀναρχισμό. Ὑπάρχουν βέβαια στιγμές, πού αὐτός ὁ ἐτσιθελισμός, ἡ ἔλλειψη στόχων καὶ προγραμματισμοῦ, ὁ χωρὶς ἀρχὲς ἐκλεκτικισμός μπορεῖ νὰ ἐκφράζει, ἔστω καὶ πρόσκαιρα, πτυχὲς τῶν προσωπικῶν προβλημάτων τῶν νέων, ἰδιαίτερα ἐκείνων πού ἀρνοῦνται τὰ πάντα.

Τό περιορισμένο πεδίο ἐμπειριῶν του, ὁδηγεῖ τό μικροαστό διανοούμενο σέ αὐθόρμητη ἄμεση συνείδηση, πού ἀναπαράγει τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα ἐπιφανειακά. Ἡ συνέπεια εἶναι νὰ ἀρνεῖται τὴν πάλῃ γιὰ ἐκεῖνα τὰ ἄμεσα αἰτήματα, πού συνδέονται μὲ τὴ γενικότερη πολιτικὴ. Κι αὐτό, γιατί ἡ τελευταία ἔχει ἤδη ἐγκαταλειφθεῖ, θεωρούμενη σάν χώρος δράσης τῆς ἀστικῆς τάξης, σάν μοχλὸς ἐνσωμάτωσής του στό σύστημα. Προκειμένου λοιπὸν νὰ «μὴν ἐνσω-

ματωθεῖ» στό σύστημα, διαλέγει τό δρόμο τῆς ρήξης μὲ ὅλα. Οἱ Μάρξ-Λένιν βέβαια ἔχουν ἀποδείξει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Ὅτι δηλαδή, μόνο χρησιμοποιώντας τὰ ὅπλα πού παίρνουμε μέσ' ἀπὸ τό σύστημα, στηριζόμενοι στὶς ἴδιες τίς ἀντιθέσεις του, μποροῦμε νὰ τό ξεπεράσουμε.

Ἡ αὐθόρμητη ἀντίδραση στὴν καπιταλιστικὴ πραγματικότητα μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει τὴ διανόηση ἀκόμα καὶ σέ μιά οὐτοπικὴ συνείδηση⁸⁴. Αἰτία γέννησης τῆς οὐτοπικῆς (τεχνολογικῆς στὴν οὐσία της) συνείδησης, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, εἶναι ὁ ρυθμὸς γρήγορων ἀλλαγῶν πού ἐπιβάλλει ἡ ΕΤΕ. Τὰ τμήματα τῆς διανόησης, συνηθισμένα σέ χαμηλοὺς ρυθμούς ἀλλαγῶν καὶ σέ σταθερότητα, δέν μποροῦν νὰ παρακολουθήσουν τοὺς ρυθμούς ἀνάπτυξης τῆς ΕΤΕ. Τοὺς γεννιέται ἡ αἴσθηση τῆς ἀπογοήτευσης καὶ τοῦ κοινωνικοῦ σόκ, ἀπὸ τὴ μιά, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὅτι ὅλα μποροῦν ν' ἀλλάξουν ἐτσιθελικά, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἡ ΕΤΕ φέρνει τὴ νέα γενιά σέ ρήξη μὲ πολλὰς ἐμπειρίες προηγούμενων. Ἡ ρήξη παρόν-παρελθόν πού προκαλεῖ ἡ ΕΤΕ γεννᾷ εὐκολα τὴν ψευδαἰσθηση τῆς εὐκολῆς ρήξης τοῦ σήμερα μὲ τό μέλλον. Τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ΕΤΕ, οἱ εὐκόλες ἀλλαγές στό πεδίο τῆς τεχνολογίας, γεννᾶνε ψευδαισθήσεις γιὰ εὐκόλες ἀλλαγές στό κοινωνικό πεδίο.

Σέ τμήματα τῆς διανόησης δημιουργεῖται, κάτω ἀπὸ τίς συνθήκες τῆς ΕΤΕ στὸν ΚΜΚ καὶ τῆς κρίσης τοῦ καπιταλισμοῦ, εἴτε τό αἶσθημα τῆς φυγῆς (χίπ-πης) εἴτε τῆς οὐτοπικῆς ἀλλαγῆς. Αὐτὰ τὰ τμήματα δέν κατανοοῦν, λόγῳ τῆς ταξικῆς θέσης καὶ προέλευσης ἢ λόγῳ παντελοῦς ἔλλειψης, ἢ τό πολὺ λειψῆς, ἀποσπασματικῆς ἀφομοίωσης τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, τό ρόλο τῶν νόμων ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας καὶ τῆς διαλεκτικῆς τῆς ἐπανάστασης. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας μεγαλώνει τὰ

προβλήματα της μη δημιουργικής απασχόλησης και αποξένωσης. Πάνω σ' αυτή τη βάση, δεν καταλαβαίνουν πάντα σωστά το κίνημα για το ξεπέραςμα του καπιταλισμού. Την κοινωνία και το κίνημα τα αντιλαμβάνονται άθροιστικά. Σάν άθροισμα δηλαδή πολλών, μεταξύ τους ανεξάρτητων, αυτόνομων, γρήγορα μεταβλητών παραγόντων και χώρων. Μέσ' απ' αυτή την παρανόηση, γίνονται δέσμιοι ενός συντεχνιακού αυθόρμητου.

Η μη άφομοίωση του μαρξισμού-λενινισμού και η διάθεση για απόρριψη της άστικής ιδεολογίας, τούς οδηγεί σέ μιá «τρίτη» ούτοπική αντίληψη. Στην ούσία, δεν πρόκειται για «τρίτη» αντίληψη, αλλά, όπως και στό δεξιό αναθεωρητισμό, για αντίστροφη αναπαράσταση της σημερινής κοινωνίας, στό μέλλον. Η αναπαράσταση αυτή είναι γεμάτη άστικές αξίες. Όπως ό δεξιός όπορτουνισμός, φαντάζεται τή μελλοντική κοινωνία, σά μιá κοινωνία στήν όποία θά έχουν δυναμώσει, τελειοποιηθεί και ολοκληρωθεί τά «θετικά» (άστική δημοκρατία κλπ.) και θά έχουν απαιρεφθεί τά «άρνητικά» της σημερινής άστικής κοινωνίας.

Η αυθόρμητη ούτοπική συνείδηση διαπνέεται, λοιπόν, από μιá μη ύλιστική, από μιá ιδεαλιστική αντίληψη, πού έχει όρισμένες θετικές έμβρυακές πλευρές. Αυτές απορρέουν από τήν άρνηση της σημερινής καπιταλιστικής πραγματικότητας. Όμως ό τρόπος πού τήν άρνεϊται δεν είναι σωστός. Δεν στηρίζεται, δηλαδή, στίς αντιθέσεις αυτής της πραγματικότητας, ώστε νά τήν ξεπεράσει. Αντίθετα, έρχόμενη σέ «ρήξη» μ' αυτήν, νομίζοντας ότι «ξεκόβει» απ' αυτήν, στήν ούσία έχει ήδη αποπροσανατολιστεί, βρίσκεται έγκλωβισμένη μέσα της.

Έκδηλο γίνεται αυτό, στό ψευδοδίλημμα πού βάζουν όρισμένοι για δύο πράγματα πού εμφανίζονται

γι' αυτούς άλληλοσυγκρουόμενα: πάλη για τά άτομικά ενδιαφέροντα, ή πάλη για κοινούς στόχους μέσ' από τήν όργανωμένη και συνειδητή δραστηριότητα; Τό ν' ανακαλύπτει κανείς τέτιες αντιθέσεις σημαίνει ότι ανήκει σέ κείνη τήν κατηγορία ανθρώπων πού δεν έχουν κανένα ούσιαστικό κοινό στόχο μέ άλλους. Η μόνη κοινότητα πού μπορεί νά έχει μέ άλλους είναι τό πώς ν' ανακαλύψει ό καθένας τό έγώ του, τήν επιθεβαίωση του άτόμου του, τή γνωριμία του — αν χρειάζεται, και μέ κάποιο είδος συλλογικής πράξης — μέ νέα άτομικά συναισθήματα. Όταν μιλά για επανάσταση, έννοει τή ριζοσπαστικοποίηση του δικού του ύποκειμενικού και μόνο τρόπου ζωής. Η άστική ιδεολογία έχει κυριαρχήσει πάνω του. Στόχος του δεν είναι ή άλλαγή κάποιου αντικειμένου έξω απ' αυτόν, αλλά ό ήδη ύπάρχων έσωτερικός του κόσμος. Στην ούσία, βέβαια, δεν δραστηριοποιείται ούτε γι' αυτόν, άφοϋ μόνο μέσ' από τή δραστηριότητα άλλαγής του κοινωνικού περιβάλλοντος και της έπαφής μ' αυτό, μπορεί ν' αλλάξει σωστά και όρθολογικά και τό «έγώ» του⁸⁵.

Καθήκον κάθε μαρξιστή-λενινιστή είναι νά δείξει ότι ό έξωτερικός κόσμος, οι κοινωνικές συνθήκες, είναι προϊόν ανθρώπινης δράσης και, άρα, μεταβλητές. Τό ζήτημα λοιπόν δεν είναι πώς θά ξεκόψει κανείς απ' αυτόν, πώς θά 'ρθει σέ «ρήξη» μαζί του, αλλά πώς θά επιδράσει πάνω του, ώστε νά τόν αλλάξει. Νά δείξει άκόμα ότι, όσο επιδρά τό άτομο πάνω στήν κοινωνική ανάπτυξη, τόσο πιο πολύ αναπτύσσει και τήν προσωπικότητά του. Ότι ή δράση του ανθρώπου έχει τά μέγιστα άποτελέσματα, όταν είναι συλλογικά όργανωμένη. Η συλλογική, συνειδητά όργανωμένη πάλη, δίνει στον άνθρωπο νέες γνώσεις και νέες διαστάσεις στήν προσωπικότητά του. Ότι, παίρνοντας κοινωνικές ευθύνες στήν ύπηρεσία της προό-

δου, βοηθιέται στο να εξασφαλίσει σωστό συναισθηματικό κόσμο και στο έσωτερικό του.

Καθήκον κάθε μαρξιστή-λενινιστή είναι να βοηθά να ξεπερνιέται ο μικροαστικός ατομισμός, να δείχνει ότι η εκμετάλλευση και η αποξένωση συνδέονται με το συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα στην Ελλάδα, τον καπιταλισμό. Ότι ο καπιταλισμός δεν ενδιαφέρεται για την ικανοποίηση των αναγκών του ανθρώπου, αλλά για το κέρδος. Ότι σ' αυτά τα πλαίσια δεν υπάρχουν περιθώρια ούτε για ατομική χειραφέτηση.

Νόημα στη ζωή δίνει, στον καπιταλισμό, όπως μας δίδαξε ο Λένιν, ή πάλι για το ξεπέρασμά του, ή γνώση των αντικειμενικών συνθηκών και του τρόπου ξεπεράσματός του, το δυνάμωμα του οργανωμένου υποκειμενικού παράγοντα, το αίσθημα ευθύνης και αλληλεγγύης.

8. Συμπεράσματα

Απ' όσα είπαμε, μπορούμε να βγάλουμε τα εξής βασικά συμπεράσματα:

1) Όλες οι ανθρώπινες πράξεις, κατά μία έννοια, είναι, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο και σε διαφορετική κάθε φορά έκταση και βάθος, προσχεδιασμένες. Όταν όμως μιλάμε για τη διαλεκτική του αυθόρμητου και του συνειδητού, χαρακτηρίζουμε με τον όρο αυθόρμητο, την αυθόρμητη δραστηριότητα, που δεν «μετρά» τις επιπτώσεις της, που δεν βρίσκεται ένταξη σ' ένα γενικότερο πρόγραμμα που να σκοπεύει στο ξεπέραςμα της καπιταλιστικής κοινωνίας. Το προϊόν της αυθόρμητης δράσης, τα αυθόρμητα αποτελέσματά της, δεν οδηγούν σε ουσιαστικές βαθιές αλλαγές του συστήματος. Ακόμη κι αν διακηρύσσει ότι έρχεται σε «ρήξη» μαζί του, στην ουσία δεν ξεπερ-

νά τον καπιταλισμό. Ο άνθρωπος είναι υποταγμένος στα ίδια τα προϊόντα της δράσης του και στους νόμους που διέπουν την κοινωνία και τη φύση. Έλευθερία του αυθόρμητου στον καπιταλισμό σημαίνει «έλευθερία» δράσης των νόμων «ανάπτυξης» του καπιταλισμού. Συνειδητό, ονομάζουμε ακριβώς την αντίθετη σχέση.

2) Το αυθόρμητο είναι προϊόν καταρχήν στρεβλής, λανθασμένης συνείδησης, που αντανakλά άμεσα και λανθασμένα μία στρεβλή πραγματικότητα, τον καπιταλισμό. Από την άλλη, είναι και προϊόν της πίεσης της πολιτικής της αστικής τάξης πάνω στην εργατική τάξη και σ' άλλα αντιμονοπωλιακά τμήματα των μισθωτών, της διάδοσης της αστικής ιδεολογίας και της κρίσης του αστικού κόσμου.

3) Το αυθόρμητο μπορεί να είναι έμβρυακή μορφή ταξικής συνείδησης. Σ' αυτή την περίπτωση, εμφανίζεται σαν οικονομισμός ή συντεχνιασμός, σαν αυθόρμητη άρνηση πλευρών του καπιταλισμού. Μ' άλλα λόγια, σαν προϋπόθεση της θετικής ανάπτυξης της συνείδησης του προλεταριάτου και άλλων μισθωτών. Από την άλλη, μπορεί να είναι προϊόν της αστικής πραγματικότητας και ιδεολογίας, μπορεί να είναι αντιδραστικό αυθόρμητο ή, το λιγότερο, πυρήνας της ούτοπικής συνείδησης. Αυτό το αυθόρμητο εμφανίζεται ιδιαίτερα ανάμεσα στους διανοούμενους και άλλους μικροαστούς. Τέλος, θά πρέπει να διαχωρίσουμε όλ' αυτά, από το δήθεν αυθόρμητο ορισμένων οργανωμένων αντικομμουνιστικών δυνάμεων.

4) Το αυθόρμητο έχει αντικειμενικές αιτίες ύπαρξης. Η σωστή τοποθέτηση της διαλεκτικής σχέσης «είναι»-συνείδησης, έδειξε ότι το προλεταριάτο, αλλά και άλλες αντιμονοπωλιακές δυνάμεις, δεν μπορούν να ξεπεράσουν από μόνες τους το αυθόρμητο, ν'

ἀποκτήσουν ταξική συνείδηση. Γι' αυτό χρειάζεται ένας θεσμός που απ' έξω, από το πεδίο της πολιτικής, θά συνενώσει το αϋθόρμητο κίνημα της εργατικής τάξης και τών άλλων εργαζομένων μέ τόν ἐπιστημονικό σοσιαλισμό. Ὁ θεσμός αὐτός εἶναι τό λενινιστικό κόμμα νέου τύπου.

5) Ὑπάρχει «αϋθόρμητο καί αϋθόρμητο». Οἱ μαρξιστές-λενινιστές θά πρέπει νά διαχωρίζουν, ὄχι μόνο ἀνάμεσα στούς «ἡγέτες» καί τή «μάζα» τῆς βάσης, πού τό ἀποτελεῖ, ὅσο κυρίως ἀνάμεσα στό αϋθόρμητο πού μπορεῖ νά ἐνσωματωθεῖ σέ μιά προοδευτική πολιτική καί σ' αὐτό πού εἶναι παγιδευμένο σέ μιά ἀντιπολίτευση πρὸς τό ὀργανωμένο προοδευτικό κίνημα. Τό πρῶτο πρέπει νά τό ὑποστηρίζουν, τό δεύτερο ἀποτελεῖ πεδίο ἰδεολογικῆς καί πολιτικῆς πάλης καί ἀντιπαράθεσης ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τό προλεταριάτο. Καταπολεμώντας τίς ἀπόψεις καί θέσεις, τούς ὀργανωμένους φορεῖς τοῦ δεύτερου αϋθόρμητου, οἱ μαρξιστές-λενινιστές παλεύουν γιά τό σωστό προσανατολισμό ὅσων τούς ἀκολουθοῦν. Στό βαθμό πού τομεῖς τοῦ μικροαστικοῦ αϋθόρμητου περνᾶνε κάτω ἀπό τή σημαία τῆς ἀστικῆς τάξης, πού γίνονται ὀργανωμένοι φορεῖς τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ, πρέπει νά καταπολεμιοῦνται, νά θεωροῦνται ἐχθροί τοῦ εργατικοῦ κινήματος.

6) Τέλος, συνήθως, τό αϋθόρμητο πού μπορεῖ νά γίνει δέκτης θετικῶν ἐπιδράσεων ἀπό τό ὀργανωμένο κίνημα, εἶναι τό αϋθόρμητο πού ἐμφανίζεται στίς γραμμές τῆς εργατικῆς τάξης. Ἀντίθετα, τό αϋθόρμητο πού διαμορφώνεται κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ κυρίως ἀνάμεσα σέ μικροαστικά στρώματα. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι σ' αὐτά δέν ἐμφανίζεται καί τό αϋθόρμητο πρῶτου τύπου, ὅτι δέν ὑπάρχουν προοδευτικές τάσεις ἀνάμεσά τους. Κάθε ἄλλο.

7) Στίς σημερινές συνθήκες, πού γίνονται ὅλο καί πιο σύνθετοι καί περίπλοκοι οἱ ὅροι διεξαγωγῆς τῆς ταξικῆς πάλης, σ' ἀντίθεση μέ τούς «ὀπαδούς» τοῦ αϋθόρμητου, πιστεύουμε ὅτι μόνο ἓνα λενινιστικό κόμμα νέου τύπου μπορεῖ νά συνθέσει τή μεγάλη ποικιλομορφία τών μορφῶν δράσης καί τών διεκδικήσεων σέ μιά ἐνιαία ἐπαναστατική στόχευση καί προοπτική. Ὅσο δηλαδή περιπλέκονται οἱ συνθήκες καί μεγαλώνει ἡ ποικιλία τών δρόμων, μέσ' ἀπό τούς ὁποίους τραβιοῦνται νέα τμήματα μαζῶν στήν πάλη, τόσο μεγαλώνει ὁ ρόλος τῆς ὀργάνωσης, πολιτικῆς σύνθεσης-ἐνοποίησης-καθοδήγησης τοῦ κόμματος τῆς πρωτοπορίας.

Τό προλεταριάτο καί οἱ σύμμαχοί του μποροῦν νά διεξάγουν μ' ἐπιτυχία τήν πολιτική τους πάλη, μόνο ἂν καθοδηγοῦνται ἀπό ἓνα ἐπαναστατικό κόμμα, πού, ὅπως δίδαξαν οἱ κλασικοί, βρίσκειται μπρὸς ἀπό τήν ὑπόλοιπη μάζα τοῦ προλεταριάτου, στή γνώση τών συνθηκῶν, τῆς πορείας καί τών γενικῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ λαϊκοῦ κινήματος, πού ἔχει τήν ἱκανότητα νά γνωρίζει τούς νόμους πού δροῦν στήν κοινωνία, πού ἐνσωματώνει αὐτές τίς γνώσεις στήν ἐπεξεργασία τῆς τακτικῆς καί στρατηγικῆς, πού ἔχει τήν ἱκανότητα νά τ' ἀξιοποιεῖ ὅλ' αὐτά στήν πρακτική πολιτική τοῦ κινήματος, νά τό ὀργανώνει.

1. Άλτουσέρ Λ.: «Φρόντ και Λακάν». Βερολίνο, 1970, σελ. 33. Ό Λ.Α. προχωρεί μάλιστα τόσο πολύ, ώστε θεωρεί ότι ή ιστορία διαθέτει μόνο μέσω μιās «ιδεολογικής τύφλωσης» ένα κέντρο. Στην ελληνική έκδοση, τό άρθρο αυτό έχει δημοσιευτεί στο «Άλτουσέρ: Θέσεις». Άθήνα, 1977, σελ. 15-36. Μόνο πού στή μετάφραση, αντί «ιδεολογική τύφλωση», γράφεται «ιδεολογική άγνοια» (σελ. 35).
2. Β.Ι. Λένιν: «Άπαντα», τόμος 2, σελ. 100-107.
3. Σάντκυλλερ Χ.: «Πράξη και ιστορική συνείδηση». Φραγκφούρτη, 1973, σελ. 351.
4. Χάν Ε.: «Αυθόρμητο και ταξική συνείδηση. Μέ την εύκαιρία των 70 χρόνων της έκδοσης του λενινιστικού έργου "Τί να κάνουμε;"». Περ. «Deutsche Zeitschrift für Philosophie (DZPH)», 7/72, σελ. 805-828, έδώ σελίδα 813. Βλ. επίσης Β.Ι. Λένιν: «Σχέδιο και έξήγηση του Προγράμματος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος». Άπαντα, 5η έκδοση, τόμος 2, σελ. 81-109, έδώ σελ. 101.
5. Για τό τί είναι ύλη, υλικότητα και αντικειμενικός χαρακτήρας του κόσμου, βλ. αναλυτικά στο Β.Ι. Λένιν: «Υλισμός και έμπειριοκριτικισμός». Άπαντα, τ. 18, 5η ελληνική έκδοση.
6. Πουλαντζάς Νίκος: «Πολιτική έξουσία και κοινωνικές τάξεις». Άθήνα, 1975, τόμος α', σελ. 82-84, 100. Ό Πουλαντζάς, για ν' αποδείξει τή θέση του, χρησιμοποιεί δυό κείμενα του Μάρξ (τήν 7η παράγραφο του καταστατικού της Α' Διεθνούς και τό γράμμα του Μάρξ στον Μπόλντ, στίς 23.11.1871). Όμως και στά δυό κείμενα, ό Μάρξ αναφέρεται στο πότε τό προλεταριάτο (τάξη καθαυτό) μπορεί νά δράσει σαν τάξη (για τόν έαυτό της). Άκόμα και από τά τοιτάτα πού παραθέτει ό Ν.Π., μόνο αυτό τό συμπέρασμα μπορεί νά βγει (στο ίδιο, σελ. 100, ύποσ. 23). Ό Κ. Μάρξ πρωτοχρησιμοποιεί τό διαχωρισμό σέ τάξη «καθαυτό» και «τάξη για τόν έαυτό της» στήν «Αθλιότητα της φιλοσοφίας». Άπαντα (MEW), τ.4, σελ. 180-1.
7. Β.Ι. Λένιν: «Υλισμός και έμπειριοκριτικισμός», 5η ελληνική έκδοση, τ. 18, σελ. 350. Η θεωρία της ταύτισης ξαναεμφανίστηκε στή 10ετία του '60 άρχές του '70 από τή σχολή του Μπέρμινγχαμ. Αναλυτική απάντηση σ' αυτή τή σχολή στο: Κοτζιάς Ν.,

- Μπράντ Π., Σάντκυλλερ Χ., Σίντλερ Χ.: «Η αυτόνομη σκέψη». Φραγκφούρτη, σειρά: «Κριτική της άστικής ιδεολογίας», τόμος 66, έδω σελ. 106-166.
8. Χέπερ Σ.: «Γύρω από τον καθορισμό και τη λειτουργία των κατηγοριών "αντικείμενο" και "υποκείμενο", "αντικειμενικές συνθήκες" και "υποκειμενικός παράγοντας"» στο: DZPH, 10/1978, σελ. 1279-1286, έδω σελ. 1285.
 9. Μάρξ-Ένγκελς: «Άγια Οικογένεια». Άπαντα, στά γερμανικά (MEW), τόμος 2, σελ. 87.
 10. Λούκατς Γκ.: «Ίστορία και ταξική συνείδηση». Γερμανική έκδοση (πρωτότυπο), σελ. 34.
 11. Μάρξ-Ένγκελς: «Η Άγια Οικογένεια», MEW, τ. 2, σελ. 3-223, έδω σελ. 38.
 12. Β.Ι. Λένιν: «Η μεγάλη Πρωτοβουλία». Διαλεχτά Έργα, έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ, τόμος Β', ΙΙ, σελ. 208.
 13. Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο», τ. 1. «Σύγχρονη Έποχή», Άθήνα, 1978, σελ. 591. Πρέπει έδω να σημειώσουμε ότι επιμένουμε στον όρο: αποξένωση, γιατί θεωρούμε τον όρο άλλοτρίωση, όρο περιορισμένο και οικονομίστικης προέλευσης. Ο γάλλος μαρξιστής φιλόσοφος Λουσιέν Σέβ γράφει στον πρόλογο της γερμανικής έκδοσης του βιβλίου του: «Μαρξιστική ανάλυση της αποξένωσης», Φραγκφούρτη, 1978, ότι: «Όποιος νομίζει πως μπορεί να κατανοήσει τη μαρξιστική θεωρία μόνο μέσω του γαλλικού όρου "άλλοτρίωση" (Alienation), θά είναι πέρα για πέρα μπερδεμένος. Καταρχήν, θ' ανακαλύψει ότι τό πρόβλημα της "αποξένωσης" αναπτύχθηκε σέ μία πολύ πιο πλατιά και πολύπλοκη όρολογία. Ίδιαίτερα στους έννοιολογικούς τομείς "άπ' έξω" (Veräusserung Entäusserung) και "ξένο" (Fremde Arbeit Entfremdung, Fremdheit, Fremdartigkeit). Άπέναντι σ' αυτό τό πλήρες γλωσσικό όργανο, είναι φοβερά και άνησυχητικά άπλοποιημένη ή μοναδική λέξη "άλλοτρίωση"» (σελ. 5), λέξη που «άπό την άρχή ήταν περιορισμένη άπό τη νομική-έμπορική προέλευσή της, και πού επέτρεψε την υποβάθμιση του μαρξισμού σ' έναν οικονομισμό» (σελ. 6). Αυτό τό σημειώνουμε, όχι μόνο για λόγους έννοιολογικούς, αλλά για να δείξουμε ότι ο «άντιοικονομισμός» του σύγχρονου φιλοσοφικού ρεβιζιονισμού, έχει συχνά τη ρίζα του και στό ότι δεν μπόρεσε να κατανοήσει ούτε έννοιες-κλειδιά του μαρξισμού. Θά πρέπει βέβαια να πούμε ότι υπάρχουν μαρξιστές φιλόσοφοι πού, χρησιμοποιώντας τον όρο «άλλοτρίωση», βασικά αποδίδουν σωστά τό

- περιεχόμενο της «αποξένωσης». Τέλος, δεν μπορεί να μη σημειώσουμε ότι ο Α. Λεντάκης, μιλώντας για την «άλλοτρίωση» σέ δυό άρθρα του στην «Αύγή» (4.5.80 και 7.5.80), τείνει να υποστηρίξει τη θέση ότι αυτή είναι κυρίαρχη στό επίπεδο της αποξενωμένης συνείδησης. Όπου δε αναφέρεται στην οικονομική βάση της αποξένωσης, παρακάμπτει ουσιαστικά την υλική σχέση της ιδιοκτησίας.
14. Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο», τ. 1. Έκδοση ΚΕ του ΚΚΕ, 1954, σελ. 643.
 15. Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο», τ. 1. Έκδοση ΚΕ του ΚΚΕ, 1954, σελ. 84-97, και Κ. Μάρξ: «Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie». Βερολίνο, 1953, σελ. 6-16, 29, 66 κοκ.
 16. Πρέπει βέβαια να πούμε ότι ο Λούκατς στά φιλοσοφικά του έργα, έχει και σπουδαίες υλιστικές στιγμές. Δεν είναι τυχαίο ότι οι όπαδοί του αϋθόρμητου τον δέχονται μόνο όπου είναι αντιλενινιστής (άρνηση της θεωρίας της άντανάκλασης), ξεκόβοντας μάλιστα τη σκέψη του άπό τις συγκεκριμένες συνθήκες γέννησης και άντιπαράθεσής της, και τον άπορρίπτουν όπου είναι λενινιστής (λ.χ., δικτατορία του προλεταριάτου).
 17. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του έκχυδαισμού είναι οι έπιφυλλίδες της «Αύγης», στίς 15, 16, 17 Μάη 1980.
 18. Κοτζιάς Νίκος: «Ζητήματα της θεωρίας του Κράτους», ΚΟ-ΜΕΠ, 11/79, 12/79.
 19. Β.Ι. Λένιν: «Τί να κάνουμε;». Άπαντα, τόμος 6, 5ης ελληνικής έκδοσης, σελ. 41-42 και παραπομπή της σελίδας 42.
 20. Β.Ι. Λένιν: «Σημειώσεις πάνω στην έπιστήμη της λογικής του Hegel», στά: «Φιλοσοφικά Τετράδια». Άπαντα, 4η γερμανική έκδοση, τ. 38, σελ. 77-229. Έδω τό ΙΙ μέρος: «Η υποκειμενική λογική ή η διδασκαλία του όρου», σελ. 156-229, ιδιαίτερα, σελ. 180-220.
 21. Β.Ι. Λένιν: «Υλισμός και έμπειριοκριτικισμός». Άπαντα, 5η ελληνική έκδοση, τ. 18, σελ. 374.
 22. Β.Ι. Λένιν: «Τί να κάνουμε;», ό.π., σελ. 24.
 23. Πουλαντζάς Ν.: ό.π., τόμος β' σελ. 33, 35, 37, 48-49.
 24. Β.Ι. Λένιν: «Τί να κάνουμε;», ό.π., σελ. 29-30.
 25. Για τον όρισμό της καθημερινής συνείδησης, αναλυτικότερα στό Χ.Γ. Σάντκυλλερ, ό.π., σελ. 342-345.
 26. Χάν Ε.: «Υλιστική διαλεκτική και ταξική συνείδηση». Φραγκφούρτη, 1974, σελ. 129-138.
 27. Μπένσινγκ Ν.: «Ταξικές ψυχολογικές πλευρές της ανάπτυξης

της συνείδησης της εργατικής τάξης». Στο «Περιοδικό των ιστορικών επιστημών». Βερολίνο, τ. 8/1978, σελ. 675-686, έδω: σελ. 678.

28. Άλτουσερ Λουί: «Η φιλοσοφία σαν όπλο της επανάστασης», στο: «Θέσεις...», ό.π., σελ. 37-49, έδω: σελ. 43-44.
29. Β.Ι. Λένιν: «Τί νά κάνουμε;», ό.π., σελ. 30-31.
30. Β.Ι. Λένιν: «Τί νά κάνουμε;», ό.π., σελ. 39, ύποσημ. σελ. 39-40.
31. Κάουτσκι, στο «Neue Zeit», 1901-1902, τ. 20, σελ. 79-80.
32. Ζ.Π. Σάρτρ και Ίλ Μανιφέστο: «Κόμμα μιάς τάξης. Μιά συζήτηση». Δυτικό Βερολίνο, 1970.
33. Β.Ι. Λένιν: «Τί νά κάνουμε;», ό.π., σελ. 46.
34. Β.Ι. Λένιν: «Συζήτηση μέ τούς συνήγορους του οίκονομισμού». Άπαντα, 5η ελληνική έκδοση, τόμος 5, σελ. 369-370.
35. Β.Ι. Λένιν: «Τί νά κάνουμε;», ό.π., σελ. 30.
36. Β.Ι. Λένιν: «Τί νά κάνουμε;», ό.π., σελ. 70.
37. Β.Ι. Λένιν: «Τί νά κάνουμε;», ό.π., σελ. 80.
38. Άμπεντροτ Β.: «Πάνω στην αντίπαράθεση γύρω από τό αὐθόρμητο και την οργανωμένη ανάπτυξη». Στο «Das Argument», τ. 108 (1978), σελ. 222-229.
39. Έκδηλο γίνεται αυτό στην κριτική που κάνουν ενάντια στη θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, στίς ξεχωριστές δηλαδή επιπτώσεις που έχει ή διαμόρφωση του ΚΜΚ στους αγώνες της εργατικής τάξης, ιδιαίτερα στον κρατικοποιημένο τομέα της οίκονομίας. Έδω, τό άφεντικό-άντίπαλος είναι άπευθείας τό κρατικό κεφάλαιο, δηλαδή τό ίδιο τό καπιταλιστικό κράτος. Αυτό δέν σημαίνει ότι ο εργαζόμενος σ' αὐτούς τούς κλάδους, από μόνος του και αὐθόρμητα μπορεί νά καταλάβει τή σχέση που δίνουμε πιο πάνω.
40. Β.Ι. Λένιν: «Τί νά κάνουμε;», ό.π., σελ. 114.
41. Τρίππ Γ.: «Υλιστική γνωσιολογία και ιδεολογία». Στο «SOPO», 30/1974, σελ. 87-125, έδω: σελ. 95 και 97.
42. Ό Δ. Δημητράτος στο βιβλίο του: «Πολιτική, έξουσία και επανάσταση», Άθήνα, 1976, παρ' όλη την πολεμική του ενάντια στους Ρ. Λούξεμπουργκ και Λ. Τρότσκι (σελ. 278-280) και τό σωστό χαρακτηρισμό του Κόμματος σαν «στρατηγού και ήγεμόνα» (σελ. 283), τείνει νά περιορίσει τό ρόλο του κόμματος σ' αὐτόν του εκπαιδευτή-διαφωτιστή (σελ. 281-282).
43. Ό Β. Ράιχ μιλά για δύο ταξικές συνειδήσεις (!): αὐτήν της «ήγεσίας» και αὐτήν της «μάζας». Στην οὐσία ο Ράιχ ανάγει στο έργο του «Τί είναι ταξική συνείδηση» (1934, επανέκδοση στα

γερμανικά, Άμστερνταμ, 1968, σελ. 65) πλευρές της καθημερινής συνείδησης (τροφή, ντύσιμο, οίκογενειακές και σεξουαλικές σχέσεις, επίπλωση του σπιτιού κλπ.) σέ αὐτοτελή ταξική συνείδηση των μαζών. Για τό Ράιχ, δηλαδή, ή ταξική συνείδηση των μαζών δέν συνδέεται μέ τή σκόπιμη, κάτω από την καθοδήγηση του έπιστημονικού σοσιαλισμού, δραστηριότητα του προλεταριάτου. Σ' αὐτά τά πλαίσια, ή συνείδηση της «ήγεσίας» για τό Ράιχ είναι ή «υπόκλιση του κόμματος» στον αὐθόρμητο, στίς συνθήκες του καπιταλισμού, διαμορφωμένο τρόπο ζωής, στή σκέψη και στή συμπεριφορά των «μαζών».

44. Μάρξ-Ένγκελς: «Γερμανική ιδεολογία», MEW, τ. 2, σελ. 46.
45. Μάρξ-Ένγκελς: «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος». «Σύγχρονη Έποχή», Άθήνα, 1975, σελ. 36.
46. Βλέπε ιδιαίτερα τό έργο της Ρ. Λούξεμπουργκ: «Η επανάσταση στη Ρωσία», Άπαντα, τ. 1/2, Βερολίνο, 1970, σελ. 477-484 και 500-518, όπου αναλύει τό ρόλο του κόμματος στην επανάσταση (του 1905), δείχνοντας ότι ή τελευταία δέν ήταν (τό 1905, στη Ρωσία) προϊόν του αὐθόρμητου, αλλά του συνειδητού, του Κόμματος.
47. Άναλυτικότερα, Ρ. Λούξεμπουργκ: «Μαζική άπεργία, κόμμα και συνδικάτα». Άπαντα, τ. 2, Βερολίνο, 1972, σελ. 91-170.
48. Λούξεμπουργκ Ρ.: «Όργανωτικά ζητήματα της Ρωσικής Σοσιαλδημοκρατίας», ό.π., τ. 1/2, σελ. 422-444. Βλ. επίσης την άπάντηση του Λένιν στη Λούξεμπουργκ, στο: «Ένα βήμα μπρός, δύο βήματα πίσω. Μιά άπάντηση του Ν. Λένιν στη Ρ. Λούξεμπουργκ», Άπαντα, 5η ελληνική έκδοση, τ. 9, σελ. 38-63. Πρέπει έδω νά ποῦμε, και αὐτό διατυπώνει ο Λένιν, ότι ή Ρ. Λούξεμπουργκ δέν είχε αρκετή αντίληψη των διαφορών μέσα στη Ρωσική Σοσιαλδημοκρατία και τό άρθρο της γράφεται μετά από προτροπές και πληροφορίες που της έδωσαν οι μενσεβίκοι Πότερσοφ και Άξελρόντ. Παίρνοντας αὐτά ο Λένιν ὑπόψη του, της άπαντά στο αντίστοιχο πνεῦμα.
49. Μέρινγκ Φ.: «Άνοιχτό γράμμα προς τούς μπολσεβίκους». Άπαντα, τ. 15, σελ. 776, Βερολίνο, 1964.
50. Β.Ι. Λένιν: «Υλισμός και έμπειριοκριτικισμός», ό.π., σελ. 356-357.
51. Στην οὐσία ο ρεβιζιονισμός του Κόρς ενσωματώνεται (συνειδητά ή όχι, δέν ενδιαφέρει) στην αντίληψη των άλτουσεριανών. Οι τελευταίοι βασικά άρνούνται και αὐτή τή διαλεκτική ένότη-

τα βάσης-εποικοδομήματος, ανάγουν αυτή την ενότητα σε μία ολότητα.

52. Για το Λούκατς και τους νεολουκατσιανούς δεν υπάρχει η διαλεκτική της φύσης, ακριβώς όπως και για το Hegel.
53. Πέτροβιτς: «Φιλοσοφία και επανάσταση. Μοντέλο έρμηνείας του Μάρξ». Άμβουργο, 1971, σελ. 275. Ο Πέτροβιτς ανήκει στο ανθρωπολογικό ρεβιζιονιστικό ρεύμα της Σχολής της Πράξης. Πρόκειται για το ρεύμα που πλησιάζει τον υποκειμενικό ιδεαλισμό, έχει δανειστεί θέσεις από τον υπαρξισμό του Χάιντεγκερ και της φιλοσοφίας της ζωής. Η Σχολή της Πράξης έχει κι ένα δεύτερο ρεύμα, που πλησιάζει στο θετικισμό (Μάρκοβιτς, Στυγιανόβιτς). Κοινό και στα δυο ρεύματα, το ότι χωρίζουν τη φύση από την κοινωνία, διευκολύνοντας έτσι τον υποκειμενισμό.
54. Πέτροβιτς: «Εναντία στον αυταρχικό μαρξισμό». Φραγκφούρτη, 1967, σ. 60.
55. Πέτροβιτς: «Εναντία...», ό.π., σελ. 54 και έξης, 185 και έξης.
56. Δεν είναι τυχαίο που η Σχολή της Πράξης αρνείται να συμπεριλάβει στην πράξη ακόμη και αυτή την ανθρώπινη εργασία.
57. Συχνά, δίπλα στην αποξένωση, τοποθετούν και το ξεπέραςμα της γραφειοκρατίας και του «ετατισμού». Η Σχολή της Πράξης, όπως όλοι οι ρεβιζιονιστές, θεωρεί ότι έχει βρει τη μαγική έκφραση, που τους λύνει όλα τα προβλήματα. Κατηγορώντας την τάδε κατάσταση ή σχέση σαν «ετατισμό και γραφειοκρατία», ή τη δεινά θεωρία σαν «σταλινική», είναι άκλόνητα πεπεισμένοι ότι τόσο η θεωρία τους, όσο και οι κατηγορίες τους, δεν χρειάζονται πλέον καμιά απόδειξη.
58. Μάρκοβιτς: «Διαλεκτική της πράξης», Φραγκφούρτη, 1968, σελ. 57 κ.έ.
59. Γύρω από το ρεύμα της άστικής «πρακτικής φιλοσοφίας», αναλυτικότερα στον Β.Ι. Αιχορν: «Ιστορικός υλισμός και ανανέωση της "πρακτικής φιλοσοφίας"». Στο DZPH, 6/1978, σελ. 715-725.
60. Κ. Μάρξ: «Γύρω από τις δέθεν διασπάσεις στη Διεθνή». Άπαντα (MEW), τόμος 18, σελ. 34.
61. Αναλυτικά στο βιβλίο του Ο. Φίνγκερ: «Γύρω από τον ιστορικό υλισμό και τις σύγχρονες τάσεις διαστρέβλωσης του». Βερολίνο, 1977, ιδιαίτερα σελ. 67-73.
62. Ο Στίρνερ χώριζε την ανθρωπότητα σε τρεις εποχές: α) την εποχή της παιδικής ηλικίας (δέσμευσης στα πράγματα του κό-

σμου), β) της έφηβείας (ιδεολογική εποχή) και γ) της ανδρωσης (ανεύρεσης του «εγώ»).

63. Μάρξ-Ένγκελς: «Γερμανική ιδεολογία». MEW, τ. 3, σελ. 110 κ.έ.
64. Στο ίδιο, σελ. 274.
65. MEW, τ. 4, σελ. 555.
66. «Μ' αυτή την έννοια», έλεγε ο Μπακούνιν, «είμαι ένας κολλεκτιβίστας αλλά με κανένα τρόπο δεν είμαι κομμουνιστής». Μπακούνιν: 2η όμιλία στο συνέδριο της Ένωσης Ειρήνης και Έλευθερίας, στη Βέρνη, τό 1868. Στο Μπακούνιν: «Κοινωνικοπολιτική άλληλογραφία με τον Α. Χέρτζεν και τον Όγκαρλοφ». Στουτγάρδη, 1895, σελ. 315. Τα αποσπάσματα είναι από το άρθρο του Χ. Σβάμπ: «Επιστημονικός κομμουνισμός αντιμέτωπος με τον αναρχισμό». Στο: «Μελέτες πάνω στην ιστορία του εργατικού κινήματος». Βερολίνο, τ. 4, 1976, σελ. 593-604. Έδω: σελ. 595.
67. Μπακούνιν: «Έργα». Βερολίνο, 1921, τ. 1, σελ. 61-62. Ο Μπακούνιν ήταν ενάντιος, όπως είναι γνωστό, σ' όλη την τακτική και στρατηγική του προλεταριακού κινήματος, από τα ζητήματα του κράτους (στο ίδιο, τ. 1, σελ. 60-61) ως τη συμμετοχή στις εκλογές (στο ίδιο, τ. 2 σελ. 87-88).
68. MEW, τ. 17, σελ. 477 κ.έ. Συνοψίζοντας αργότερα ο Ένγκελς τ' αποτελέσματα της πάλης που έκαναν αυτός κι ο Μάρξ ενάντια στον αναρχισμό, γράφει: «Η πολιτική μας, να τους ξεσκεπάσουμε χωρίς κανένα ένδοιασμό και μετά να τους αφήνουμε να τό βάζουν στα πόδια, αποδείχτηκε κυριολεκτικά σωστή». Γράμμα του Ένγκελς στο Φ. Μπέκερ, 24.3.1877 (MEW 34, σελ. 258).
69. Αναλυτικότερα στο: Χ. Άνταμο, «Κατ' επίφαση και πραγματικές αιτίες γέννησης της τρομοκρατίας». Στα «Τετράδια της Γερμανικής και Διεθνούς Πολιτικής». Κολωνία, τ. 12/1977, σελ. 1436-1448 και Χάνς Χάιντς Χόλτς: «Έχει η τρομοκρατία μία θεωρητική βάση;», στο ίδιο τεύχος, 3/1978, σελ. 317-329.
70. Μπέμπελ Α.: «Τρομοκρατικές απόπειρες και σοσιαλισμός». Όμιλία στις 2.11.1898, στο Βερολίνο. Ανάτυπο.
71. Βέβαια, και η άστική τάξη προσπάθησε να προβοκάρει αυτές τις αυθόρμητες διαθέσεις του προλεταριάτου, όμως με πολύ λίγη έπιτυχία. Έδω βέβαια δεν μάς ενδιαφέρει αυτή η πλευρά του θέματος, μιά και δεν μπόρεσε να βάλει τη σφραγίδα της στη συνολική εξέλιξη της ταξικής πάλης και στην ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στη χώρα μας.

72. Δεν είναι τυχαίο, ότι αυτοί που μιλούν για ένα αυθόρμητο εργατικό κίνημα είναι στην πλειοψηφία τους μικροαστοί και διανοούμενοι, που δεν θέλουν ν' ακούν κουβέντα από τό λενινισμό και την πάλη που αυτός έκανε ενάντια στις θεωρίες του «νά έρχονται όλα από κάτω». Σύνθημα (όπως ήδη δείξαμε), βέβαια, καθαρά αναρχικό.
73. Β.Ι. Λένιν: «Συζήτηση...», ό.π., τ. 5, σελ. 369.
74. Β.Ι. Λένιν: «Τί νά κάνουμε;», ό.π., σελ. 29.
75. Η διάλεξη αυτή αποσκοπεί νά δώσει τις θεωρητικές διαστάσεις της σχέσης αυθόρμητου-συνειδητού και όχι νά έξετάσει τις πολιτικές απόψεις των λεγόμενων «αναρχοαυτόνομων» ομάδων. Μ' αυτή την έννοια, δεν θ' ασχοληθούμε εδώ μέ τις οργανώσεις και ομάδες των «αναρχοαυτόνομων».
76. Καί αυτό άσχετα αν πλησιάζει ή εντάσσεται στην εργατική τάξη. Για τό τελευταίο, αναλυτικά, στό: «Η διανόηση στην Ελλάδα. Ταξική θέση και ιδεολογία». Αθήνα, β' έκδοση, 1980, σελ. 31-62.
77. Αναλυτικότερα, Ν. Κοτζιά: «Τό φαινόμενο της άμφισβήτησης και μερικές βασικές αίτίες του». Στο «Δεκέμβρης '79, αγωνιστική έξαρση του φοιτητικού κινήματος... άποτέλεσμα πολύχρονης και αδιάκοπης πάλης». Έκδόσεις «Οδηγητής», Αθήνα, 1980, σελ. 68-70.
78. Ο ύπαρξισμός του Χάιντεγκερ και ο Μαρκουζε, στην πρώτη φάση ανάπτυξης των θεωριών του, είναι οι ιδεολογικές πηγές της θεοποίησης της άμεσης δράσης. Αναλυτικότερα στό Ρ. Σταίγγερβαλντ: «Μ' άφορμή τό θάνατο του Μαρκουζε», στό «Μαρξιστικά Φύλλα». Φραγκφούρτη, τ. 5/1979, σελ. 96-101, εδώ: σελ. 98.
79. Είναι παλιά αντιμαρξιστική άποψη νά ανάγονται τά λούμπεν στοιχεία κάθε φορά σέ «σύγχρονους κοινωνικούς προλετάριους». Στην Ελλάδα, μετά τό Μαρκουζε, την άποψη αυτή εκπροσωπεί τό περιοδικό «Ρήξη». Βλ. «Τά "φρηκιά"», «Ρήξη», τ. 3, σελ. 38-41, εδώ: σελ. 39.
80. Βλ. Ανδριανόπουλος: «Τό Βήμα», «Η Καθημερινή», 4.3.80.
81. Λαφαζάνης Παν.: «Γιά τίς "αναρχοαυτόνομες" και περιθωριακές ομάδες». ΚΟΜΕΠ, 2/1980, σελ. 69-83, εδώ: σελ. 71, 76.
82. Χαρακτηριστικά είναι τά ανάλογα άρθρα στους «Λαικούς Αγώνες», 15.5.80, «Φωνή του Λαού», 3.5.80. Τά ύλικά της έκδηλωσης της σπουδάζουσας του λεγόμενου «ΚΚΕ (μ-λ)», στις 29.4.80.
83. Αναλυτικότερα στό Μ. Μούτιους: «Ενάντια στον αυθόρμητισμό». FACIT, Βόννη, τ. 32/1973, σελ. 41-56, εδώ: σελ. 50-51 και Φ. Λεφέβρ: «Ο αυθόρμητισμός στό φοιτητικό κίνημα». «Τετράδια για...», ό.π., τ. 5/1978, σελ. 568-579.
84. Ο σοβιετικός φιλόσοφος Ε. Μπατάλοφ διακρίνει μεταπολεμικά τρεις περιόδους ούτοπικής συνείδησης. Σάν πρώτη, θεωρεί την περίοδο 1950-60. Σ' εκείνη την περίοδο ή ΕΤΕ κάνει τά πρώτα της «βήματα» στις καπιταλιστικές χώρες, αναπτύσσονται οι ούτοπικές τεχνοκρατικές και τεχνολογικές θεωρίες. Σάν δεύτερη, θεωρεί αυτή της δεκαετίας του '60. Στη διάρκεια της γεννιούνται τάσεις άρνησης του καπιταλισμού στά νέα στρώματα που προλεταριοποιούνται κάτω από την επίδραση της ΕΤΕ. Σ' αυτά τά στρώματα κυριαρχούν οι ούτοπικές θεωρίες της «νέας άριστερας» (ρομαντισμός, αντιτεχνολογικές, άρνηση του ρόλου των μεταρρυθμίσεων, άπολυτοποίηση της βίας). Η τρίτη περίοδος της δεκαετίας του '70 χαρακτηρίζεται από τίς κοινωνικές ούτοπίες: τίς θεωρίες ότι ή κοινωνική αλλαγή θά γίνει μέ την αντικουλτούρα και την αλλαγή της συνείδησης. Ε.Γ. Μπατάλοφ: «Η σημερινή καπιταλιστική κοινωνία και ή ούτοπική συνείδηση». «Ζητήματα Φιλοσοφίας». Μόσχα, τ. 10/73 (γερμανικά: SW/GW, τ. 5/1974, σελ. 479-492).
85. Αναλυτικά για τή σχέση έγωκεντρικής-έξωτερικής αλλαγής Τ. Γουόλντχάμπελ: «Τό κίνημα του αυθόρμητου: φυγή στην καθημερινότητα». Στο «Das Argument», τ. 119 (1979), σελ. 8-20, ιδιαίτερα σελ. 12.

72. Δεν είναι τυχαίο, ότι αυτοί που μιλούν για ένα αυθόρμητο εργατικό κίνημα είναι στην πλειοψηφία τους μικροαστοί και διανοούμενοι, που δεν θέλουν ν' ακούν κουβέντα από τό λενινισμό και την πάλη που αυτός έκανε ενάντια στις θεωρίες του «νά έρχονται όλα από κάτω». Σύνθημα (όπως ήδη δείξαμε), βέβαια, καθαρά αναρχικό.
73. Β.Ι. Λένιν: «Συζήτηση...», ό.π., τ. 5, σελ. 369.
74. Β.Ι. Λένιν: «Τί νά κάνουμε;», ό.π., σελ. 29.
75. 'Η διάλεξη αυτή άποσκοπεί νά δώσει τις θεωρητικές διαστάσεις της σχέσης αυθόρμητου-συνειδητού και όχι νά ξετάσει τις πολιτικές άπόψεις των λεγόμενων «αναρχοαυτόνομων» ομάδων. Μ' αυτή την έννοια, δεν θ' άσχοληθούμε εδώ μέ τις οργανώσεις και ομάδες των «αναρχοαυτόνομων».
76. Καί αυτό άσχετα άν πλησιάζει ή έντάσσεται στην εργατική τάξη. Για τό τελευταίο, αναλυτικά, στό: «'Η διανόηση στην 'Ελλάδα. Ταξική θέση και ιδεολογία». 'Αθήνα, β' έκδοση, 1980, σελ. 31-62.
77. 'Αναλυτικότερα, Ν. Κοτζιά: «Τό φαινόμενο της άμφισβήτησης και μερικές βασικές αίτίες του». Στό «Δεκέμβρης '79, άγωνιστική έξαρση του φοιτητικού κινήματος... άποτέλεσμα πολύχρονης και άδιάκοπης πάλης». 'Εκδόσεις «'Οδηγητής», 'Αθήνα, 1980, σελ. 68-70.
78. 'Ο ύπαρξισμός του Χάιντεγκερ και ό Μαρκούζε, στην πρώτη φάση ανάπτυξης των θεωριών του, είναι οι ιδεολογικές πηγές της θεοποίησης της άμεσης δράσης. 'Αναλυτικότερα στό Ρ. Στάιγκερβαλντ: «Μ' άφορμή τό θάνατο του Μαρκούζε, στό «Μαρξιστικά Φύλλα». Φραγκφούρτη, τ. 5/1979, σελ. 96-101, εδώ: σελ. 98.
79. Είναι παλιά άντιμαρξιστική άποψη νά ανάγονται τά λούμπενστοιχεία κάθε φορά σέ «σύγχρονους κοινωνικούς προλετάριους». Στην 'Ελλάδα, μετά τό Μαρκούζε, την άποψη αυτή έκπροσωπεί τό περιοδικό «Ρήξη». Βλ. «Τά "φρηκιά"», «Ρήξη», τ. 3, σελ. 38-41, εδώ: σελ. 39.
80. Βλ. 'Ανδριανόπουλος: «Τό Βήμα», «'Η Καθημερινή», 4.3.80.
81. Λαφαζάνης Παν.: «Γιά τις "αναρχοαυτόνομες" και περιθωριακές ομάδες». ΚΟΜΕΠ, 2/1980, σελ. 69-83, εδώ: σελ. 71, 76.
82. Χαρακτηριστικά είναι τά ανάλογα άρθρα στους «Λαικούς Αγώνες», 15.5.80, «Φωνή του Λαού», 3.5.80. Τά ύλικά της έκδόλωσης της σπουδάζουσας του λεγόμενου «ΚΚΕ (μ-λ)», στις 29.4.80.

83. 'Αναλυτικότερα στό Μ. Μούτιους: «'Ενάντια στον αυθόρμητισμό». FACIT, Βόννη, τ. 32/1973, σελ. 41-56, εδώ: σελ. 50-51 και Φ. Λεφέβρ: «'Ο αυθόρμητισμός στό φοιτητικό κίνημα». «Τετράδια για...», ό.π., τ. 5/1978, σελ. 568-579.
84. 'Ο σοβιετικός φιλόσοφος Ε. Μπατάλοφ διακρίνει μεταπολεμικά τρεις περιόδους ούτοπικής συνείδησης. Σάν πρώτη, θεωρεί την περίοδο 1950-60. Σ' εκείνη την περίοδο ή ΕΤΕ κάνει τά πρώτα της «βήματα» στις καπιταλιστικές χώρες, αναπτύσσονται οι ούτοπικές τεχνοκρατικές και τεχνολογικές θεωρίες. Σάν δεύτερη, θεωρεί αυτή της δεκαετίας του '60. Στή διάρκειά της γεννιούνται τάσεις άρνησης του καπιταλισμού στά νέα στρώματα που προλεταριοποιούνται κάτω από την επίδραση της ΕΤΕ. Σ' αυτά τά στρώματα κυριαρχούν οι ούτοπικές θεωρίες της «νέας άριστερας» (ρομαντισμός, άντιτεχνολογικές, άρνηση του ρόλου των μεταρρυθμίσεων, άπολυτοποίηση της βίας). 'Η τρίτη περίοδος της δεκαετίας του '70 χαρακτηρίζεται από τις κοινωνικές ούτοπίες: τις θεωρίες ότι ή κοινωνική αλλαγή θά γίνει μέ την άντικουλτούρα και την αλλαγή της συνείδησης. Ε.Γ. Μπατάλοφ: «'Η σημερινή καπιταλιστική κοινωνία και ή ούτοπική συνείδηση». «Ζητήματα Φιλοσοφίας». Μόσχα, τ. 10/73 (γερμανικά: SW/GW, τ. 5/1974, σελ. 479-492).
85. 'Αναλυτικά για τή σχέση έγκεντρικής-έξωτερικής αλλαγής Γ. Γουόλντχάμπελ: «Τό κίνημα του αυθόρμητου: φυγή στην καθημερινότητα». Στό «Das Argument», τ. 119 (1979), σελ. 8-20, ιδιαίτερα σελ. 12.

**ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΛΕΝΙΝ
ΠΟΥ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΟΝΤΑΙ ΤΟ ΘΕΜΑ:
ΤΟ ΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΚΑΙ ΤΟ ΑΥΘΟΡΜΗΤΟ ΣΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ**

Στόν κατάλογο πού ακολουθεῖ, α) δίνονται οἱ τίτλοι μέ χρονολογία συγγραφῆς, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νά μπορεῖ ν' ἀνατρέξει σέ ὁποιαδήποτε ἐκδοση (4η ἢ 5η) τῶν ἔργων τοῦ Λένιν· β) ἡ βιβλιογραφία ἐπίσης χωρίζεται κατὰ θέματα:

Α. Ὁ Λένιν καί ἡ κριτική τῆς «ὑπόκλισης» μπροστά στό αὐθόρμητο τοῦ ἐργατικού κινήματος.

1. «Τί εἶναι οἱ "φίλοι τοῦ λαοῦ" καί πῶς πολεμοῦν τοὺς σοσιαλδημοκράτες». Σεπτέμβρης 1894.
2. «Πισωδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοδιαλδημοκρατία». Τέλη 1899.
3. «Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ μιά "Profession de Foi"». Τέλη 1899 ἢ ἀρχές 1900.
4. Σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τῆς «Ζαριά». Τέλη Μάρτη - ἀρχές Ἀπρίλη 1900.
5. Δήλωση τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα»: «Ἀπό τή σύνταξη». Αὐγούστος 1900. (Ἀργότερα ἀπό τίς 23 Αὐγούστου (5 Σεπτέμβρη) 1900).
6. «Ἐνωτικό» Συνέδριο τῶν Ὁργανώσεων Ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ — Ὁμιλία τῆς 21 Σεπτέμβρη (4 Ὀκτώβρη) 1901.
7. «Ἐνωτικό» Συνέδριο τῶν Ὁργανώσεων Ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ — Οἱ ἐρωτήσεις πού ἀπευθύνθηκαν πρὸς τήν «Ἐνωση τῶν Ρώσων Σοσιαλδημοκρατῶν» στό «Ἐνωτικό» Συνέδριο, στίς 21 Σεπτέμβρη (4 Ὀκτώβρη) 1901.
8. «Συζήτηση μέ τοὺς ὑπερασπιστές τοῦ οἰκονομισμού». 6 Δεκέμβρη 1901.
9. «Τί νά κάνουμε;». Φθινόπωρο 1901 - Φλεβάρης 1902.
10. «Τό ἀγροτικό πρόβλημα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας». Φλεβάρης - πρῶτο μισό τοῦ Μάρτη 1902.
11. «Ἐνα βῆμα μπρός, δύο βήματα πίσω». Φλεβάρης - Μάης 1904.
12. Γενικό πλάνο ἐργασιῶν καί ἀποφάσεων τοῦ 3ου Συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ. Γενικό πλάνο τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συνεδρίου. Φλεβάρης 1905.

13. «'Η επαναστατική δημοκρατική δικτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς». 12 'Απρίλη (30 Μάρτη) 1905.

Β. 'Ο Λένιν για τὸ συνειδητὸ καὶ τὸ αὐθόρμητο στὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ ἡ σοσιαλιστικὴ καὶ ἡ ἀστικὴ ἰδεολογία.

1. «Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ μιὰ "Profession de Foi"». Τέλη 1899 ἢ ἀρχές 1900.
2. «Τὰ ζωτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας». 'Οκτώβρης - ἀρχές Νοέμβρη 1900.
3. «Τί νά κάνουμε;». Φθινόπωρο 1901 - Φλεβάρης 1902.
4. «Γιατί ἡ σοσιαλδημοκρατία πρέπει νά κηρύξει ἀποφασιστικὸ καὶ ἀνελέητο πόλεμο στοὺς σοσιαλιστές - ἐπαναστάτες;». 'Ιούνης - 'Ιούλης 1902.
5. Τὸ 2ο Συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ — 'Ομιλία σχετικά μέ τὸ ζήτημα τοῦ προγράμματος τοῦ Κόμματος. 22 'Ιούλη (4 Αὐγούστου) 1903.
6. «Νέα καθήκοντα καὶ νέες δυνάμεις». 8 Μάρτη (23 Φλεβάρη) 1905.
7. Γενικὸ πλάνο ἐργασιῶν καὶ ἀποφάσεων τοῦ 3ου Συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ. Γενικὸ πλάνο ἀποφάσεων τοῦ Συνεδρίου. Φλεβάρης 1905.
8. «'Η νέα επαναστατικὴ ἐργατικὴ ἔνωση». 17 (4) 'Ιούνη 1905.
9. 'Η «πάλη τοῦ προλεταριάτου». 24 (11) 'Οκτώβρη 1905.
10. «Νά διδάσκεστε ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς». 18 Νοέμβρη 1905.
11. Σχετικὰ μέ τή φράξια τῶν «βιτεριοντόβτσι». 30 Αὐγούστου (12 Σεπτέμβρη) 1910.

Γ. 'Ο Λένιν γιὰ τὴν αὐθόρμητη ροπή τοῦ προλεταριάτου πρὸς τὸ σοσιαλισμό.

1. «Φρίντριχ "Ενγκελς". Φθινόπωρο 1895.
2. «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν». Τέλη 1897.
3. Σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης τῆς «'Ισκρα» καὶ τῆς «Ζαριά». Τέλη Μάρτη - ἀρχές 'Απρίλη 1900.
4. Δήλωση τῆς σύνταξης τῆς «'Ισκρα». «'Απὸ τή σύνταξη». Αὐγούστος 1900 (τό ἀργότερο στίς 23 Αὐγούστου (5 Σεπτέμβρη) 1900).
5. «Τὰ ζωτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας». 'Οκτώβρης - ἀρχές Νοέμβρη 1900.
6. «Τί νά κάνουμε;». Φθινόπωρο 1901 - Φλεβάρης 1902.
7. Γράμμα πρὸς τή «Βόρεια ἔνωση τοῦ ΣΔΕΚΡ». 'Απρίλης 1902.
8. «Νέα γεγονότα καὶ παλιά ζητήματα». 1 Δεκέμβρη 1902.
9. «'Η ἀπεργία τῆς Πετρούπολης». 8 (21) Γενάρη 1905.

10. «Σχέδιο διάλεξης γιὰ τὴν Κομμούνα». Φλεβάρης - Μάρτης 1905.
11. 'Η «πάλη τοῦ προλεταριάτου». 24 (11) 'Οκτώβρη 1905.
12. «Σχετικὰ μέ τὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ Κόμματος». 9, 13, καὶ 14-10, 15 καὶ 16 Νοέμβρη καὶ 2 Δεκέμβρη 1905.
13. «Τὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα καὶ ἡ ἀκομματικὴ επαναστατικότης». 26 Νοέμβρη καὶ 2 Δεκέμβρη 1905.

Δ. 'Ο Λένιν γιὰ τὸ αὐθόρμητο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ ἡ εἰσαγωγή σ' αὐτὸ τῆς σοσιαλιστικῆς συνειδητότητας.

1. «Τί εἶναι οἱ "φίλοι τοῦ λαοῦ" καὶ πῶς πολεμοῦν τοὺς σοσιαλδημοκράτες». 'Απρίλης 1894, Σεπτέμβρης 1894.
2. «Τὸ οἰκονομικὸ περιεχόμενο τοῦ ναροντικισμοῦ καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ στὸ βιβλίο τοῦ κ. Στροῦβε» ('Η ἀντανάκλαση τοῦ μαρξισμοῦ στὴν ἀστικὴ φιλοσοφία). Τέλη 1894 - ἀρχές 1895.
3. «Φρίντριχ "Ενγκελς". Φθινόπωρο 1895.
4. «Σχέδιο καὶ ἐξήγηση τοῦ προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος». 'Αργότερα ἀπὸ τίς 9 (21) Δεκέμβρη 1895. 'Ιούνης - 'Ιούλης 1896.
5. «Πρὸς τὴν τσαρική κυβέρνηση». Νωρίτερα ἀπὸ τίς 25 Νοέμβρη (7 Δεκέμβρη) 1896.
6. «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν». Τέλη 1897.
7. «Τὸ ἄμεσὸ μας καθήκον». 'Οχι νωρίτερα ἀπὸ τὸν 'Οκτώβρη 1899.
8. «Ζωτικὸ ζήτημα». 'Οχι νωρίτερα ἀπὸ τὸν 'Οκτώβρη 1899.
9. «Πισωδρομικὴ κατεύθυνση στὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία». Τέλη 1899.
10. «Σχετικὰ μέ τίς ἀπεργίες». Τέλη 1899.
11. «Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ μιὰ "Profession de Foi"». Τέλη 1899 ἢ ἀρχές 1900.
12. Σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης τῆς «'Ισκρα» καὶ τῆς «Ζαριά». Τέλη Μάρτη - ἀρχές 'Απρίλη 1900.
13. Δήλωση τῆς σύνταξης τῆς «'Ισκρα». «'Απὸ τή σύνταξη». 'Αργότερα ἀπὸ τίς 23 Αὐγούστου (5 Σεπτέμβρη) 1900.
14. Πρόλογος στὴ μπροσούρα «Οἱ μέρες τοῦ Μάη στὸ Χάρκοβ». Μεταξύ 5 (18) 'Οκτώβρη καὶ 3 (16) Νοέμβρη 1900.
15. «Τὰ ζωτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας». 'Οκτώβρης - ἀρχές Νοέμβρη 1900.
16. «Συζήτηση μέ τοὺς ὑπερασπιστὲς τοῦ οἰκονομισμοῦ». 6 Δεκέμβρη 1901.
17. «Τί νά κάνουμε;». Φθινόπωρο 1901 - Φλεβάρης 1902.

18. 'Υλικά για την επεξεργασία του προγράμματος του ΣΔΕΚΡ. Γενάρης - 'Απρίλης 1902.
19. «'Η πολιτική ζύμωση και η "ταξική άποψη"». 1 Φλεβάρη 1902.
20. Εισήγηση της σύνταξης της «'Ισκρα» στη Σύσκεψη (Συνδιάσκεψη) των 'Επιτροπών του ΣΔΕΚΡ. 5 Μάρτη 1902.
21. «Τό αγροτικό πρόγραμμα της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας». Φλεβάρης - πρώτο μισό του Μάρτη 1902.
22. Γράμμα στη «Βόρεια 'Ενωση του ΣΔΕΚΡ». 'Απρίλης 1902.
23. «Γιατί η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να κηρύξει άποφασιστικό και άνελέητο πόλεμο στους σοσιαλιστές - επαναστάτες;». 'Ιούλης 1902.
24. «Νέα γεγονότα και παλιά ζητήματα». 1 Δεκέμβρη 1902.
25. Σχετικά με τό μανιφέστο της «'Ενωσης 'Αρμενίων Σοσιαλδημοκρατών». 1 Φλεβάρη 1903.
26. «'Ενα βήμα μπρός, δυό βήματα πίσω». Φλεβάρης - Μάης 1904.
27. «'Η άπεργία της Πετρούπολης». 8 (21) Γενάρη 1905.
28. «Τά πρώτα μαθήματα». 1 (14) Φλεβάρη 1905.
29. «Νέα καθήκοντα και νέες δυνάμεις». 8 Μάρτη (23 Φλεβάρη) 1905.
30. Γενικό πλάνο εργασιών και αποφάσεων του 3ου Συνέδριου του ΣΔΕΚΡ. Γενικό πλάνο αποφάσεων του Συνέδριου. Φλεβάρης 1905.
31. Γενικό πλάνο εργασιών και αποφάσεων του 3ου Συνέδριου του ΣΔΕΚΡ. Σχέδιο αποφάσεων του Συνέδριου. Φλεβάρης 1905.
32. «'Ο επαναστατικός στρατός και η επαναστατική κυβέρνηση». 10 'Ιούλη (27 'Ιούνη) 1905.
33. «Σχετικά με τη σύγχυση της πολιτικής με την παιδαγωγική». 'Ιούνης 1905.
34. «Οί δυό τακτικές της σοσιαλδημοκρατίας στη δημοκρατική επανάσταση». 'Ιούνης - 'Ιούλης 1905.
35. «Στην ούρά της μοναρχικής αστικής τάξης ή επίκεφαλής του επαναστατικού προλεταριάτου και της άγροτιάς;». 5 Σεπτέμβρη (23 Αύγουστου) 1905.
36. 'Η «πάλη του προλεταριάτου». 24 (11) 'Οκτώβρη 1905.
37. «Μικροαστικός και προλεταριακός σοσιαλισμός». 7 Νοέμβρη (25 'Οκτώβρη) 1905.
38. «Σχετικά με την αναδιοργάνωση του Κόμματος». 9, 13 και 14 10, 15 και 16 Νοέμβρη 1905.
39. «Νέα άνοδος». 6 Μάη 1906.

40. «Δεν πρέπει να βλέπει κανείς προς τα πάνω, αλλά προς τα κάτω». 1 (14) 'Ιούνη 1906.
41. «'Ο παρτιζάνικος πόλεμος». 30 Σεπτέμβρη 1906.
42. «'Η κρίση του μενσεβικισμού». 7 Δεκέμβρη 1906.
43. «'Η τρίτη Δούμα». 29 'Οκτώβρη 1907.
44. Πρόλογος στην μπροσούρα του Βοϊνόφ (Α.Β. Λουνατσάρκι), σχετικά με τη στάση του κόμματος απέναντι στα συνδικάτα. Νοέμβρης 1907.
45. 'Η συνεδρίαση του Διεθνούς Σοσιαλιστικού Γραφείου. (29) 16 'Οκτώβρη 1908.
46. «'Επεξηγηματικό σημείωμα στο σχέδιο των κυρίων αιτίων για τό νόμο σχετικά με την 8ωρη εργάσιμη ήμέρα». Φθινόπωρο 1909.
47. «'Η πάλη για τό μαρξισμό». 3 Σεπτέμβρη 1913.
48. 'Η 'Εβδομη ('Απριλιανή) Πανρωσική Συνδιάσκεψη του ΣΔΕΚΡ (μπ). Λόγος υπέρ της απόφασης για τόν πόλεμο. 27 'Απρίλη (10 Μάη) 1917.
49. «Σχετικά με τη σταθερή επαναστατική έξουσία». 19 (6) Μάη 1917.
50. «Οί ήρωες της Διεθνούς της Βέρνης». 'Ιούνης 1919.